

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek *Gazdaság-Régió-Társadalom*

Strategic Issues of Northern Hungary *Economy-Region-Society*

térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.

Megjelenik félévenként a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara támogatásával.

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.

[Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: C](#)

XVI. évfolyam 2. szám

www.strategiaifuzetek.hu

Kiadó:

Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar

Szerkesztőség:

Miskolci Egyetem

Gazdaságtudományi Kar

E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Felelős kiadó:

Veresné Dr. Somosi Mariann

Főszerkesztő:

Dr. Kocziszky György

Szerkesztő bizottság tagjai:

Dr. Balaton Károly

Dr. Benedek József

Dr. Elekes Tibor

Dr. Nagy Zoltán

Dr. Pulay Gyula

Dr. Michael Schenk

Dr. Sikos T. Tamás

Dr. Tóth Géza

Dr. Varga Norbert

Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi titkár:

Dr. Lipták Katalin (liptak.katalin@uni-miskolc.hu)

Technikai szerkesztő:

Serdült Balázné (reginfo@uni-miskolc.hu)

Nyomdai munkák

MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft.

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)

ISSN 2560-2926 (Online)

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK

<i>Beluszky Pál</i> Borsod- Abaúj-Zemplén megye „fogyó félholdja”	5
<i>Lipták Katalin – Szendi Dóra – Musinszki Zoltán</i> Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúji térségben	22
<i>Sikos T. Tamás</i> Komámasszony, hol az üzlet? – Az Abaúji térség élelmiszer üzlethálózatának elemzése	31
<i>Kovács Csaba József</i> A nevelési-oktatási és kulturális közszolgáltatások elérhetőségének vizsgálata az Abaúji térségben	39
<i>Romvári Róbert</i> A drón- és a GIS technológia településmorfológiai alkalmazása az Abaúji térségben	51
<i>Bogárdi Tünde</i> Büttös-Krasznokvajda-Szászfalva társadalmi helyzetképe	62
<i>Varga Krisztina</i> Társadalmi innovációs törekvések megvalósítási lehetőségei az Abaúji térségben	73
<i>Metszősy Gabriella</i> A társadalmi innovációs törekvések sikerének és kudarcának okai	87
<i>Nagy Zoltán – Tóth Géza</i> A társadalmi innovációs potenciál mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén példáján	97

MŰHELYTANULMÁNY

<i>Fülöp Tiffány</i> Az animés szubkultúra tagjainak identitásteremtő jelentésadási folyamatai a tárgybirtoклáson keresztül	110
--	-----

HÍREK

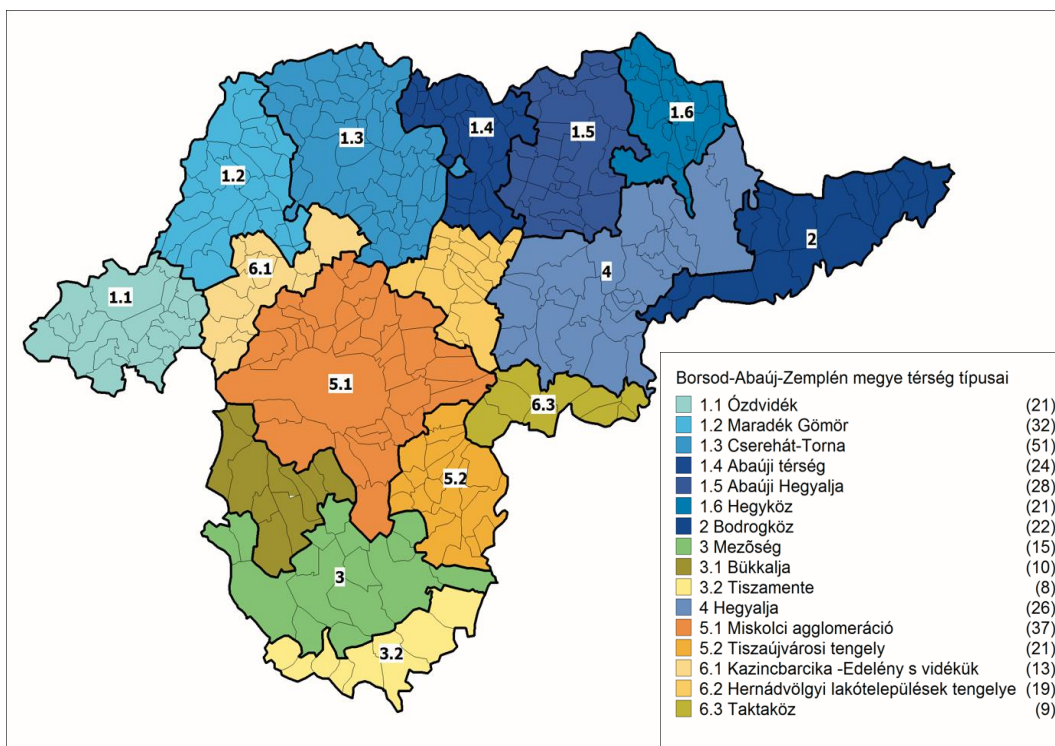
121

ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓK/ SUMMARIES

122

Szerkesztői előszó

A kötet tanulmányai a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Karán működő Táj- és Településkutató Műhely keretei között születtek az Abaúji térségről. A térség elnevezése és lehatárolása honnan is származik? A térség települései a valamikori Abaúj vármegye területéhez tartoztak innen kapta a kutatási terület az elnevezést. Valójában a magyar közigazgatásban jelenleg nem is létezik ilyen elnevezésű területi egység. A lehatárolást tulajdonképpen a Miskolci Egyetem „Kreatív Régió” felsőoktatási kiválósági programja dolgozó kutatók alkották meg. Az említett kutatásban törekedtünk Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeit típusba sorolni ehhez a megye társadalmi-gazdasági mutatóit használtuk fel. A megye térség típusainak elnevezése kapcsolódik az adott terület történeti, földrajzi és gazdasági etnikai összetartozásához. Így került kialakításra Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi sávjában, az országhatár mentén, az Ózdi járás déli határától Borsodnadasdtól a Hegyközig, továbbá Sátoraljaújhely városhatáráig 20–35 km széles, összefüggő hátrányos helyzetű, rossz természeti adottságú, kedvezőtlen forgalmi helyzetű, gyors ütemben hanyatló, helyenként „menekülésszerű” elvándorlással sújtott aprófalvas övezet 6 típusa. Ennek a sajátos aprófalvas típusnak a része az általunk részletesebben vizsgált Abaúji térség (1.4 típus) 1. ábra.

1. ábra: Borsod-Abaúj Zemplén megye térség típusai

Forrás: Saját szerkesztés

Az Abaúji térség a következő 24 településből áll: Baktakék, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Encs, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókercs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvécse, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Pamlény, Percse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szászfá, Szemere. A térség két jelentős térség szervező funkciót betöltő településsel rendelkezik Encs, mely járási székhely ranggal rendelkezik, valamint Krasznokvajda, mely a „Hétközség” központi tele-

pülése. A kiadványban Beluszky Pál a megye aprófalvas régiójának sajátos fejlődési helyzetéről ír nevezetesen arról, hogy a népességszám drasztikusan csökken a térség településeinek jelentős részében („fogyó félhold”) és ennek milyen következményei várhatók. Lipták Katalin – Szendi Dóra – Musinszki Zoltán tanulmánya az elmúlt években bekövetkezett munkaerő-piaci folyamatok elemzését vette górcső alá egy olyan térségben, ahol az országos átlagnál sokkal rosszabb a gazdasági és társadalmi helyzet továbbá magas az alacsony iskolai végzettséggel és többnyire kevés munkatapasztalattal rendelkező roma lakosság részaránya. Sikos T. Tamás tanulmányának fókuszában a vizsgált terület élelmiszerhálózatának megközelíthetősége áll valamint a térség élelmiszer ellátásának jövőbeni megoldásai. Kovács Csaba József a humán ellátórendszer térségre ható szerepét elemzi, arra mutat rá, hogy az alapvető egészségügyi, oktatási vagy szociális szükségletek hiánya hosszútávon csökkenti az adott térség fenntarthatóságát. A kutatás során törekedtünk új modern eszközök és módszerek alkalmazására is így került a kötetbe Romvári Róbert tanulmánya, aki a drón és a GIS technológia együttes alkalmazását mutatja be Szászfalva település morfológia képének vizsgálata során. Bogárdi Tünde tanulmánya egy településhármas Büttös-Krasznokvajda-Szászfalva társadalmi helyzetképével foglalkozik, ezen belül is részletesen a települések népességének alakulásával a természetes szaporodás/fogyás mutatóinak elemzésével, valamint a lakosság nemzetiség (etnikai kisebbség) és felekezet szerinti megoszlásával. Varga Krisztina tanulmánya az Abaúji térség társadalmi és innovációs törekvéseit vizsgálta. Tanulmányának célja rámutatni azon fókuszpontokra, amelyek az Abaúji térség esetében a potenciális aktiváló tényezői lehetnek a térségi fejlődésnek. Metszősy Gabriella a társadalmi innovációt folyamatorientált megközelítéssel keresztül mutatja be. Egy elméleti modell adaptálásának lehetőségét egy illusztratív példán keresztül szemlélteti, és vizsgálta alkalmazhatóságát a társadalmi innovációval kapcsolatos döntésekben. Nagy Zoltán – Tóth Géza társadalmi innovációs potenciál számítását végzett Borsod-Abaúj-Zemplén megye példáján keresztül. A fenti tanulmányok célja átfogó képet kapni az Abaúji térség helyzetéről a halmozottan hátrányos térség fejlesztésének lehetőségeiről, az esetleges kiutakról, „az Abaúji Főnix madár” felébresztéséről.

Miskolc, 2019. október

Prof. Dr. Sikos T. Tamás

TANULMÁNYOK

Beluszky Pál

Borsod-Abaúj-Zemplén megye „fogyó félholdja”

Az alábbi írás nem tekinthető kutatási eredménynek. Annak – az egyébként meglehetősen ismert – helyzetnek az érzékeltetésére szánjuk, hogy Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi sávjában, az országhatár mentén az Ózdi járás déli határától, Borsodnádastól a Hegyközig, Sátoraljaiújhely városhatáráig 20–35 km széles, összefüggő hátrányos helyzetű, rossz természeti adottságú, kedvezőtlen forgalmi helyzetű, gyors ütemben hanyatló, helyenként „menekülésszerű” elvándorlással sújtott aprófalvas övezet húzódik. E dombvidéki jellegű táj(sorozat) mintegy 2650–2700 km² kiterjedésű (Komárom megye területe 2264, Nógrádé 2544 km²), rajta 170–172 település található, ezekben 2017-ben 126 ezer ember élt. A népsűrűség 47,3 fő/km². Az övezet hátrányos helyzete nem mai keletű – tulajdonképp évszázadokkal korábban is felismerhető folyamatokra vezethető vissza –, de folyamatosan változó problémákat produkálva mindmáig fennáll s „kezelést” igényel. (Ez a „kezelés” helyenként és esetleg a „tervszerű visszavonulás” levezénylését is jelentheti.) S miután a „problémák” mixe időről-időre változik, „kezelésük” is új megoldásokat igényel, mindez pedig az övezet folyamatos vizsgálatát követeli meg, a lehetséges „új és új megoldások” számbavételét. E bevezető írásunk az említett problémákat és lehetséges „kezelésüket” veszi számba. Hangsúlyozva, hogy e problémák mélyebb okainak feltárása, a folyamatok megismerése még előttünk álló feladat.

*Kulcsszavak: gazdaságtörténet, elvándorlás, BAZ megye
JEL-kód: O18, P25*

Általános megjegyzések

A megye ezen övezete több, némiképp eltérő jellegű-adottságú középtájra-kistájra bontható, de általánosan jellemzik a következők:

Az Északi-Középhegység és a Gömör-Szepesi-érchegység közötti „medencedomság” (a Nógrád-Abaúji medencesor) erodálódó felszínének agráradottságai kedvezőtlenek. A táj geográfus kutatója, Dobány Zoltán jellemzése szerint „... hűvös az éghajlat, tagolt a domborzat, a talajadottságok kedvezőtlenek, uralkodók a gyenge termőképességű talajok, melyeket ráadásul a talajerózió is veszélyeztet...” (Dobány Z. 1999). A 19. század végi becslések szerint az övezet mezőgazdasági művelésbe vont területei többségének az aranykorona-értéke 4–8 között változott (a jó talajú vidékeken ez a 30 aranykoronát is meghaladta); az 1 hektárra jutó jövedelem a legrosszabb adottságú mikroövezetekben – pl. az Aggteleki-karszton – a 19. században 1,9-2,2 Ft-ra rúgott, ötöde-hatoda volt az ország kedvező adottságú vidékein elért jövedelmeknek. A szántóművelésre alkalmas területek aránya is csekély (a néhány tágabb folyó völgyben, a Sajó-, Bódva- és Hernád-völgyben elhelyezkedő községektől eltekintve); az 1865-ös statisztikai felmérés szerint és csak 25–30%-át fogták eke alá a legtöbb községben a faluhatároknak, néhol ennél is kevesebbet (Teresztenyén a határ 14,7, Jósavfőn 15,2, Dubicsányban 15,8%-át és így tovább.) Ráadásul 1865-re a zóna legtöbb mikrotérségében már át is lépték azt a határt, amely az ökológiai adottságok alapján indokolt lett volna. A növekvő számú lakosság ugyanis a mezőgazdaság gyenge eltartóképessége, a mezőgazdaságon kívüli munkalehetőségek hiánya miatt csak az erdőirtással, az irtványok eke alá fogásával tudta szűkös életfeltételeit előteremteni. A túlzott erdőirtás viszont felgyorsította a talajeróziót, s az irtványok talajai egyébként is gyenge termést adtak. Az e vidékkel foglalkozó szerzők szerint az e tájak hanyatlásához vezető úton az első lépést már a 19. század elején megtették, amikor „...a népesség száma már meghaladta a terület eltartóképessége szabta felső határt”.

A szűkös agráradottságok kedvezőtlen hatásait jónéhány további körülmény fokozta. A már a 19. század első felében jelentkező túlnépesedés tovább rontotta a *földbirtok-viszonyokat*. A parasztgazdaságok (annak előtte a jobbágytelkek) többsége törpe vagy kisbirtok; a Csereháton és a Sajó–Bódva közén az 5 kh-on aluli gazdaságok aránya megközelítette a 60%-ot, de pl. Bánrévén 90,5, Járdánházán 89,8, Ragályban 83,0, Bódvaszilason 81,0%-ot tett ki, s e tájakon még az 5–10 kh-as gazdaságok sem biztosíthatták egy-egy család eltartását. Ez a *birtokmegosztás*, a *munkaerő-felesleg* (illetőleges munkaerő kihasználatlansága), a *tőkehiány*, a *falusi társadalmak milyensége* (melyet az agrár- és települési viszonyok egyaránt „távol tartottak” a polgárosodástól) nem tette lehetővé az agrártermelés modernizációját, az árutermelés kibontakozását. Az „övezet” megrekedt az *autarkia* állapotában. Ezen állapot meghaladásának lehetetlenségére utal, hogy még a 20. század elején is szélsőségesen agrárjellegű maradt az övezet legtöbb mikrorégiója, az alapellátás intézményei – szatócsboltok, kocsmák, kovács, szabó, jegyzőség, posta, egyházak stb. – sem ütöttek rést a helyi társadalmak agrárjellegén (1930-ban [!] pl. Büttöson a keresők 97,0, Galvácson 94,3, Debrétén 94,2, Damakon 93,6, Kánóban 96,6%-át foglalkoztatta mezőgazdaság).

A tagolt domborzat – a kis kiterjedésű „életterek” –, a gyenge eltartóképességű talajok, a mezőgazdaságon kívüli munkaalkalmak majd teljes hiánya eleve *aprófalvas településszerkezet* kialakulásához vezetett. A „török kor” pusztulásai s a gyakori pusztító járványok a 18. század elejére erősen meggyérítették az itt élő lakosságot, egy sor község teljesen elnéptelenedett. A népesség és a településállomány rekonstrukciója kb. a 18. század végére fejeződött be, ekkorra a lakosság száma megközelítette vagy el is érte az itteni tájak eltartóképességének a határát. Ekkor 35–40 fő/km²-es népsűrűség mellett az övezetet kisebb-nagyobb eltéréssel átlagosan 500 lakosú falvak ülték meg; a peremeken, a folyóvölgyekben néhány népesebb falu és mezőváros (mint pl. Alsóvadász – 1070 lakos 1784/87-ben –, Edelény – 2058 lakos –, Selyeb – 872 lakos –, Szendrő – 1999 lakos –, Szalaszend – 896 lakos) is előfordult; a Hegyközben még ennél is kisebb volt az átlagos falunagyság. De a legkisebb falvakban is – sokkal! – többen éltek, mint manapság: Tornakápolnán 78-an, Jákfalván 108-an, Dubicsányban 129-en, Tornabarakonyban 164-en, Gagyvendégiben 167-en, Keresztéten 176-an stb. De számos, mára létük határára jutott faluban a 18. század végén még „elfogadható számú” (?) lakos élt: Kányban 430 (ma 47), Galvácson 355 (ma 84), Gagyapátiban 222 (ma 19), Pamlényban 344 (ma 33) és így tovább. Igaz, a 18. század végén, a 19. század utolsó harmadáig a falvak népességszáma nem alakította oly messzemenően a bennük lakók életét, mint annak utána. Még nem léteztek professzionális alapfokú intézmények – közigazgatás, baba, orvos, gyógyszertár, bolt sem nagyon (még az 1900-as népszámlálás sem talált egyetlen kereskedelemből élő jónéhány községben) –, legfeljebb pap vagy lelkész (az sem mindenütt) s iskola is csak néhol. Még talán a mezőgazdasági eszközök készítőit-reparálóit, a kovácsok hiányát érezték meg leginkább az akkori falvak lakói. A piachelyek hiánya vagy nagy távolsága, az utak szinte járhatatlan minősége legalább oly mértékben bizonyult hátrányosnak a falvak életében, mint az alapfokú intézmények hiánya (igaz, kevés piacra szánt termékük volt az ittenieknek, de minden bizonnyal ez a tény is hozzájárult az autarkia szinte „réstelen” fennmaradásához).

A 19. század második felében azonban már az *alapellátás hiányai* is alakították az itt élők életkörülményeit, gátolták a modernizációt-polgárosulást, a polgári életvitel terjedését; nemcsak a hiányukból fakadó direkt hatásaikkal, hanem azzal is, hogy a „kulturaközvetítő” intézmények is távol maradtak a kis falvaktól (legény- és leányegyletek, dalárdák, olvasóköri, iparoskörök, önkéntes tűzoltóság, egyházi rendezvények stb.).

Az apró- és kisfalvas településszerkezet a 18. század vége óta sem változott lényegesen a második világháború utáni évekig. A 19. század folyamán vontatottan ugyan, de még növekedett a lakosság száma; az 1784/89-es népszámlálástól az 1870-esig a Csereháton és a Sajó–Bódva közén 28%-kal – míg az akkori [!] országterületen 90%-kal – 1941-ig 47,7%-kal – országos átlag 153,6%). A 20. századi népességnövekedést már elsősorban a táj peremén, illetve Ózd környékén megjelenő bányászkodás és az iparosodás idézte elő. A zóna „belső” községei közül

jónéhány már az első népszámláláskor, 1870-ben, vagy annak előtte elérte népesedési csúcsát (Percse, Keresztéte, Kány, Nyésta, Irota, Pamlény, Gagyapáti, Gagybátor, Gadna stb.).

E tájak szűkös eltartóképesége korán kiváltotta az *elvándorlást* (előbb országon belülre, a formálódó szomszédos bánya- és iparvidékekre, majd a 19. század utolsó harmadától a tengerentúrra irányuló kivándorlás) és a *vándormunka* terjedését. Már az elérhető közelségű iparibányászati munkahelyek megjelenése előtt elterjedt az Alföldre irányuló munkamigráció, de az övezet nagyobb részéből a hegyaljai szőlőkben való munkavállalás is. Mellékjövedelmekre tehettek szert az itt élők bizonyos kiegészítő tevékenységekből is; az Aggteleki-karszt falvainak lakói mészégetést és annak kereskedelmét folytatták, ugyanitt s a Hegyközben szénégetésből pénzeltek a falvak lakói, a folyóvölgyek – a főbb útvonalak mentén elhelyezkedő – falvai fuvarozást vállaltak, közvetítő kereskedelmet folytattak s természetszerűleg elterjedtek az „erdőkielés” különböző formái (fakitermelés, makkoltatás, cserkéreg-gyűjtés, vadgyümölcs- és gomba-gyűjtés stb.).

A 19. század második felében, a 20. század elején két, az övezet életére messzemenően kiható esemény történt.

Megjelent az övezetben, illetve annak környékén-közeliében a *bányászkodás*, majd ezt követően a *gyáripár*. A 18–19. században az ország egyik legjelentősebb manufaktúrális keretek között működő vasipari körzete alakult ki Gömör és Torna megye szomszédos területein, s a Gömör–Szepesi-érchegység Abaúji részén. Ez az ipari tevékenység kezdetben elsősorban néhány, a dombvidéki zónában előállított termékre tartott igényt (tűzifa, faszén, mészko).

Majd, már a 19. század derekán az energiahordozók – és egyéb bányakincsek – iránti fokozódó igény a mai „övezet” területén, Ózd környékén és a Sajó-völgyben „felfedezte” az itteni gyengébb minőségű, de viszonylag könnyen feltárható barnaszén-telepeket s a rudabányai vasérc-készletet. Ez utóbbit már a középkorban is művelték (Rudabányát bányavárosként említik), de a rendszeres, nagyüzemi bányászata 1880-ban kezdődött, s 1900-ban már több mint ezeregyszáz főt foglalkoztatott az itteni vasbánya. A trianoni határváltozások nyomán felértékelődött Rudabánya vasérc, 1924–25-ben vasúti szárnyvonalat építetett a bányáig a tulajdonos, a Rimamurányi Vasművek. Az Ózd környéki dombságon és a Sajó-völgyben a 19. század derekán kezdődött az „üzemszerű” bányászkodás; kezdetben egy-egy kisebb fogyasztó – téglagyár, kovácsműhelyek, később az edelényi cukorgyár – szénszükségletének biztosítása céljából, vagy a környék tüzelőanyag-szükségletének fedezésére. Ezek a bányák többnyire időszakosan üzemeltek – többnyire csak őszi-téli – technikai felszereltségük kezdetleges, munkásai sem „hivatásos” bányászok voltak, hanem olyan környékbeli törpe- és kisbirtokosok, akik csekélyke földjük művelése mellett időnként – a mezőgazdasági munkák holtszezonjában – álltak be napszámosként a bányamunkások közé. Az idénymunkások nem is hagyták el falujukat, nem hagytak fel földjeik művelésével, hanem „bányaidényben” gyalogoltak „be” (az esetenként két-három órajárásnyira fekvő) munkahelyükre, majd a „síkta” végeztével otthonukba. Csak a nagyobb vállalatok – MÁK, Rima, Diósgyőri Vasgyár – által felvásárolt vagy nyitott, egy-egy iparvállalat folyamatos szénigényét biztosító, ezért folyamatosan működő nagyüzemi bányák s a rájuk települt ipar változtatta meg gyökeresen környezetét. Ilyen bányák a 19. század második felében jelentek meg nagyobb számban vidékünkön. Ózdon 1846-ban kezdte tevékenységét a Gömöri Vasművelő Egyesület, a környező szénbányák (Sajóvárkonyban, Királdon, Farkaslyukon stb.) a vasmű részére termeltek. Borsodnádason 1864-ben kezdett működni a lemezgyár az itt bányászott barnaszénre telepedve. A nagyüzemi bányászat Sajókazán 1870, Sajószentpéteren 1895, Ormosbányán 1912, Múcsonyban 1890 körül vette kezdetét, majd mindenütt átvéve a szénkitermelést a kis, kezdetleges üzemektől. 1900-ban Ózd iparában 2155-en, Borsodnádason 533-as, Rudabánya vasércbányájában 1132-ben, Királd szénbányáiban 848-an, Sajóvárkonyban 404-en, Sajókazán 356-an dolgoztak a nagyiparban, illetve a bányászatban, s ugyancsak működtek kisebb bányák Múcsonyban, Szuhogyon, Disznóshorvátiban stb.

A 19–20. század fordulóján a Sajó-völgyben 5–6 ezer bányászt és nagyipari munkást foglalkoztattak ezek az üzemek (nem beszélve Diósgyőr iparának kb. 5000 alkalmazottjáról). Ezek

a bányászati-ipari üzemek már szemmel láthatóan megváltoztatták vidékük társadalmi-demográfiai-települési képét; lehetővé vált a mezőgazdaságból az ipari-bányászati ágazatokba való „átrétegződés”; a formálódó iparvidék közvetlen környezetében mérsékelve a munkaerőpiaci feszültségeket. Ipari-bányászati jellegűvé vált egy sor korábbi agrárfalu, megjelent – az üzemek viszonylag szűk szomszédságában – a napi ingázás; ahol az iparvállalatok állami tulajdonban álltak, vagy szociálisan „érzékeny” cégekhez tartoztak – mint volt pl. a „Rima” –, ott eddig ismeretlen települési elemek jelentek meg a tájban. Nemcsak gyárüzemek, teherpályaudvarok, hanem igényes munkáslakótelepek, szociális intézmények stb. (Elsősorban Ózdon, Borsodnádason, Sajószentpéteren, Diósgyőrben.) Néhány település lakosságszáma rohamosan emelkedett: Ózdon 1870-ben 5800-as éltek, 1910-ben már 16 ezren, 1941-ben pedig már a 30 ezret közelítette a település lélekszáma. (Az 1900-as évek végének népszámlálásai a fenti adatoknál is magasabb lélekszámot adnak meg Ózdra, ugyanis 1940-től fokozatosan egy fél járásnyi területet kebelezett be „közigazgatásilag” a város: Sajóvárkonyt, Bolyokat, Hódoscsépányt, Centert, Szennát, Urajt, Farkaslyukat, Szentsimont; velük is számolva Ózd már 1870-ben 26 ezer, 1910-ben 42 ezer lakosú lett volna.)

A vázolt folyamatok az első világháború után felgyorsultak – miután az ország elveszítette az új országhatárokon „kívül rekedt” bányászati és nehézipari körzeteit –; a második világháború kezdetére már kirajzolódott a későbbi borsodi iparvidék váza, gerincében az Ózdtól Miskolcig húzódó „ipari-bányászati tengellyel”. Ekkor már egy sor mezőgazdasági jellegét elvesztő ipari és bányászkozség sorakozott a Sajó-völgyben és közelében bányásztelepekkel, ipari létesítményekkel váltakozva (az ipari és bányászati népesség aránya 1941-ben Izsófalván 78,8, Kurtyánban 73,6, Rudabányán 68,9, Szuhakállón 61,3%-ot tett ki stb.). Ugyanakkor a napi munkabajjárás igen korlátozott lehetőségei – néhány vasútállomással rendelkező falun kívül tulajdonképp csak gyalogszerrel voltak elérhetők a bányáüzemek, a gyárak – miatt az „övezet” iparosodó-urbanizálódó tengelye mögött még az 1949-es népszámlálás idején is majd háborítatlan agrárfalvak sorakoztak. A Cserehát falvainak túlnyomó többségében a lakosság több mint 70%-a a mezőgazdaságból élt az 1949-es népszámlálás adatai szerint; az Aggteleki-karszton szintűgy. Itt csak a Sajó-völgy–Rudabánya tengely mentén indult meg a foglalkozási átrétegződés. Az ózdi járás községeiben – Domaháza és Kissikátor kivételével – viszont már vegyes foglalkozású lakosság élt.

A második világháború után előbb az ország újjáépítése (3 éves terv) ösztönözte a nehézipar kapacitásainak gyors növelését, majd a „fordulat éve” (1948) után megkezdődött az ipar – mindenekelőtt az energetikai ipar és a nehézipar – termelésének erőltetett ütemű növelése. Ez egyrészt a meglévő ipari-bányászati kapacitások bővítését, termelésük növelését – a munkáslétszám gyors növelése, három műszakos termelésre való áttérés, gépesítés – jelentette, másrészt óriásberuházások nyomán új gyárkomplexumok épültek, a megyében elsősorban Kazincbarcikán – ún. „szocialista város” –, Sajóbáonyban, Miskolcon, majd Tiszaújvárosban. Ugrásszerűen növekedett az ipar és a bányászat munkaerő-szükséglete. A hetvenes évek elején csupán az iparban és bányászatban Miskolcon 51 ezren, Ózdon 18 ezren, Kazincbarcikán 11–12 ezren, Tiszaújvárosban 6 ezren dolgoztak. Noha az ekkor már Abaújjal és Zemplénnel egyesített megyében bőven állt rendelkezésre „szabad” munkaerő (különösen a tsz-esítések nyomán vetett ki magából a mezőgazdaság nagyszámú munkaképes korú lakost), s az iparvárosokban, a bányásztelepüléseken állami lakásépítés is folyt, az idetelepülők nem biztosítottak kellő számú munkáskezet az iparnak-bányászatnak. Szükségessé vált a további falvakban élők munkábaállítása is a sajó-völgyi munkahelyeken. Az autóbusszközlekedés megszervezésével, a vállalatok saját munkavállalóik szállításának megoldásával (bányászbuszok) lehetővé vált a távoli falvak lakóinak munkába szállítása. 1960-ban már tucatnyi (pont 12) település „ingázási többlet” haladta meg a fél-ezer főt, 1980-ban pedig közel 40 ezer ingázót fogadott Miskolc, Kazincbarcika kis híján 10 ezret, Ózdra és Tiszaújvárosba 6 és félezren jártak be naponta dolgozni. Egyik napról a másikra a világtól elzárt agrártáj az ipari központok lakóövezetévé vált. Az ötvenes években az ózdi járás területe, valamint a Sajó–Bódva köze vált egyértelműen lakóövezetté, a cserehádi falvakban álta-

lában 55–75% közé csökkent a mezőgazdasági keresők aránya, de az ingázás még csak „kiegészítő” szerepet játszott az itt élők életében. A Hegyközben rövid távú ingázás alakult ki a „saját munkahelyek – Hollóháza, fűrésztelepek – irányába, illetve Sátoraljaújhelyre. A „zónában” gyors ütemben zajlott a foglalkozásváltás, felgyorsult az elvándorlás, tömegessé vált a napi munkába járás. 1980-ra Sajó-völgyi iparvidéktől távol fekvő községekből is a munkavállalók harmada-fele, esetenként ennél is több napi ingázóvá vált (pl. Balajt 83,2, Ládbesenyő 84,9, Szendrőlád 88,4, Fügöd 77,5, Novajidrány 67,0, Szászfá 68,0, Kelemér 57,5, Tornakápolna 66,7% és így tovább).

Ezek a rapid változások mélyreható folyamatokat indítottak el a megye országhatár menti aprófalvas övezetében.

Az iparvidékeken munkát vállalók egy része, ha erre lehetősége nyílt, igyekezett az ingázás súlyos terheitől mentesülni, s munkahelyére vagy annak közelébe költözni. Erre kezdetben – az 50-es években, a 60-as évek első felében – az iparvidékeken folyó állami lakásépítés biztosított korlátozott lehetőséget, majd a hatvanas évek végétől már a „saját erőből” történő lakásépítés – az ipari munkahelyek közelében, de nem azokban – tette lehetővé az elköltözést. Így az ötvenes években még a lakosságszám alakulása az „övezetben” még nem tükrözött egyértelműen a megváltozott helyzetet; a falvak lélekszáma stagnált, esetleg némileg növekedett is (1. az 1. táblázatban Kány, Büttös, Hejce, Háromhuta esetét), legfeljebb az akkor még számottevő természetes szaporodás veszett el az övezet számára. 1960, de még inkább 1970 után viszont a népességvesztés üteme rendkívül felgyorsult; 1970 és 1990 között, két évtized alatt pl. Tornaadaska lakossága 80,6, Mogyoróska és Keresztéte lakossága 60,8, Gömörszőlőse 59,1, Teresztenyé 58,9, Abaújlaké 55,7%-kal csökkent. Ez a *menekülésszerű elvándorlás*, illetve az annak nyomán előállt népességcsökkenés hatása sokrétű és drasztikus: egyrészt egy sor *egykori* település lakosság-száma mára olyannyira lecsökkent, hogy semmiféle települési önállósággal nem bírhat, „alapellátási egységet nem képezhet”, benne „komplett helyi társadalom” nem szerveződhet, illetve maradhat fenn. Milyen *működő* település képzelhető el pl. a 10 lakosú Tornabarakonyban, a 11 lakosú Tornakápolnán, a 14 lakosú Debrétén, a 19 lakosú Gagypátiban, a 26 lakosú Keresztétén és Becskházán, a 28 lakosú Simán, a 33 lakosú Pamlényban és így tovább? Az „övezet” eredetileg is apró- és kisfalvas településállománya tehát a két világháború közötti évekhez képest is gyökeresen megváltozott, tovább aprózódott.

Ez a viharos gyorsaságú népességvesztés a településméreték további csökkenése – s ezáltal a településként való működés lehetőségének elvesztése – mellett számos további kedvezőtlen demográfiai-társadalmi következményekkel járt. Az *elvándorlás* ugyanis természetesen *szelektív* jellegű volt. Elsősorban – és elsőként – a fiatalabb munkaképes korosztály, az iskolázottabbak, a szakmával rendelkezők, a tehetősebbek költöztek munkahelyük közelébe. A „viszamaradt” lakosság demográfiai és társadalmi struktúrája torzult; az elöregedés hatására igen kevés kivételtől eltekintve *természetes fogyás* lépett fel 1980 után az övezet községeiben (a legtöbb községben már korábban is). Így már az elvándorlás csökkenése-megszűnése esetén is fogy az aprófalvas övezet lakossága. Valóban, 1980–1990 után az elvándorlás lanyhult (2. táblázat). Aki akart vagy tudott, már korábban elvándorolt, viszont a *természetes fogyás felgyorsult*. A *demográfiai erózió önjáróvá vált*.

1. táblázat: Néhány település lélekszámának változása, 1870–2017

Település	Lakosságszáma											Csúcs/ 2017,%
	1870	1900	1930	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	2017	
1. Pamlény	402	384	426	416	329	234	136	95	54	33	33	7,7
2. Gagyapáti	146	111	147	136	113	71	33	19	15	16	19	12,9
3. Égerszög	420	381	303	289	273	189	155	105	105	47	51	12,1
4. Tornakápolna	177	169	166	133	133	113	51	22	12	11	11	6,2
5. Tornabarakony	298	254	272	269	237	189	110	54	28	13	10	3,3
6. Kány	362	228	264	297	307	236	190	117	86	48	47	13,0
7. Büttös	295	378	533	501	510	511	365	288	256	175	148	27,8
8. Tereszténye	273	222	181	148	125	107	72	44	26	21	34	12,4
9. Mogyoróska	294	307	331	350	316	239	135	94	75	80	73	20,8
10. Alsógagy	373	369	365	356	341	272	199	146	104	86	87	23,3
11. Gömörszőlős	375	354	319	293	215	195	155	119	95	76	89	23,7
12. Debréte	222	210	208	220	151	105	60	43	30	14	14	6,3
13. Alsótelekes	302	317	379	359	390	356	272	200	161	146	122	31,3
14. Abaújlak	316	299	381	363	365	323	212	143	98	76	62	16,3
15. Keresztéte	179	167	174	166	162	120	79	47	28	44	26	14,4
16. Abod	836	666	898	855	837	782	501	349	276	210	206	22,9
17. Hejce	969	736	776	725	745	575	421	333	278	223	199	20,5
18. Háromhuta	715	813	873	364	481	355	390	221	165	155	103	11,8

Forrás: Saját szerkesztés

2. táblázat: Nép- és vándormozgalom néhány községben 1980–2001

Települések	Lakosság- szám, 1980	1980–1990		Lakosság- szám, 1990	1990–2001		Lakosság- szám 2001
		Természe- tes népmoz- galom	Vándor- lási egyen- leg		Természe- tes népmoz- galom	Vándor- lási egyen- leg	
1. Pamlény	136	-35	-6	95	-24	-17	54
2. Debréte	60	–	-17	43	-9	-4	30
3. Keresztéte	79	-9	-23	47	-11	-8	28
4. Abod	501	-1	-151	349	-34	-39	276
5. Büttös	365	-32	-45	288	-25	-7	256
6. Mogyoróska	135	-25	-16	94	-26	7	75
7. Gagyvendégi	349	-10	-55	284	-40	-4	240
8. Varbóc	161	-31	-33	97	-23	-7	67
9. Szódliget	1072	-31	-82	959	-80	-116	763
10. Szinpetri	318	2	-60	261	-18	6	249
11. Vágáshuta	228	-10	-98	120	-25	-11	84
12. Füzérkajata	284	-31	-46	207	-53	11	165
13. Meszes	343	-27	-48	268	-30	-8	221

Forrás: Saját szerkesztés

A menekülésszerű elvándorlás más hatásmechanizmusokon keresztül is sújtotta a „fogyó félhold” lakóit. Már az elköltözés szándéka azt eredményezte, hogy az elköltözést tervezők nem folytattak „beruházásokat az elhagyni szándékozó lakóhelyükön (házfelújítás, közművesítés, ültetvények telepítése stb.). Az egyébként is szegényes művi környezet leromlott; az ingatlan-túlkínálat következtében az *ingatlanok elértéktelenedtek* (ez indította el a „szegénység exodusát” később ezek felé a községek felé). Ritkábban esik szó arról, hogy az e községekben felnevelt gyerekek nevelési költségei – melyek a családot és a közösséget egyaránt terhelték – másutt, új lakóhelyükön kamatoztak. (A szocialistának nevezett korszakban sokan éltek azzal a lehetőséggel is, hogy az elköltöző család egyik tagját, többnyire a már nyugdíjas szülőt-szülőket hátrahagyták volt lakóhelyükön, így a háztáji gazdálkodásból származó jövedelmekhez továbbra is hozzájutottak.)

Az *ingázás* lehetőségének megteremtődése az ötvenes–hatvanas években kedvező hatást is gyakorolt az iparvidék hátszágára, legalább is rövidtávon. Lehetőséget biztosított a szűkös eltartóképességű mezőgazdaságból való kilépésre, a foglalkozási átrétegződésre, magasabb jövedelmeket biztosított a családoknak, mint a helyi gazdaság. A korabeli felfogás már magát az ipari munkássá válást is önmagában értéknek tekintete; az ingázás révén az „urbanizáció”, az urbanus életmód terjedését tételezték fel (a tudományos irodalomban is!). A „fogyó félhold” ingázóvá váló munkavállalói azonban eleve csekély „induló tőkével” rendelkeztek, nem bírtak szakmával, iskolázottságuk alacsony szintű volt, nem voltak járatosak az „indusztriális világban”, ami azt eredményezte, hogy kevésbé profitálhattak az ingázóvá (ipari munkássá)-válásból, a „munkásosztályba” kerülésükből. Ráadásul a zóna rossz közlekedési helyzetű községeiből való napi munkába járás nagy terheket rótt az ingázókra. A határmenti községekből, a Cserehát belsejéből akár másfél-két órát is igénybevetett a munkahely felkeresése (1 út!); a reggeli műszakkezdesre a munkahelyekre érő buszok a távoli községekből fél öt tájban indultak, s délután négy óra tájban érkeztek ismét otthonukba az ingázók. Ilyen „napirend” mellett természetesen nem volt elvárható pl., hogy hiányos iskolai végzettségüket pótolják, hogy tovább képezzék magukat, szakmunkássá váljanak, igénybe vegyék a városi szolgáltatásokat stb. Az ingázók zöme – első-

sorban a távolról érkezők – így „leragadt” a segédmunkás létnél, az építkezések, bányauzemek szakképesítést nem igénylő munkáit végezték. Ha ezek a munkalehetőségek beszűkültek vagy megszűntek – mint ahogy ez a rendszerváltás körüli években bekövetkezett – nem volt lehetőségük magukat átképezni; a gyorsan növekvő munkanélküliek zömét így ők adták. (A vállalatok is legelőször az ingázó munkavállalókat bocsátották el.)

Annak ellenére tehát, hogy a szocialistának nevezett érában Borsod-Abaúj-Zemplén megye gazdasága gyors ütemben – s jobbára extenzív módon – növekedett (növelték), területén országos jelentőségű nagyberuházások valósultak meg, hosszú éveken keresztül a fejlesztési javak egy főre jutó értéke szerint az ország három legnagyobb mértékben „fejlesztett” megyéje közé került, területének nagy hányada, közte a fent jellemzett országhatár menti térségben a negatív folyamatok kerültek túlsúlyra, a „szocialista ipar” – s általában a szocialista rendszer – összeomlása után még annak kedvező hatásai is elvesztek a „fogyó félhold” falvai számára.

A közelmúlt s a jelen

A szocialistának nevezett korszak végére, a rendszerváltozás kezdetére a borsodi „fogyó félhold” települései és társadalma olyan állapotba került, hogy szinte védtelenül nézett szembe az új kihívásokkal. Az 1990-es évek eleje súlyos gazdasági depresszióval kezdődött az országban; ezen belül Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi sávját különösen erősen sújtotta a szocialista gazdasági rendszer lebomlása. Az az „exodus”, ami ezen a tájon már a szocialista korszakban is előrehaladt – a munkahely-központok, a lakosság, a tőke stb. elvándorlása az övezetből – az 1990-es években a legsúlyosabb következményekkel a „fogyó félhold” területén járt. A megye munkaerőbázisa összeomlott; a szocialista korszakban felfuttatott ipar, annak számos nagy létesítménye egyik napról a másikra beszüntette tevékenységét. A legismertebb példa az ózdi kohászati üzemek s a hozzá kapcsolódó borsodnádasi lemezgyár teljes felszámolása; egymás után szüntették be a termelést a Sajó-völgy szénbányái; Ormosbányán – ahol a „fénykorban” közel 4 ezer fő dolgozott – már 1987-ben, Királdon csak 2000-ben; beszüntette tevékenységét a rudabányai vasércbánya, a sajóabonyi vegyiüzem; Kazincbarcikán ugyan folyamatosan termeltek termelnek a vegyiművek, de munkaerőszükségletük erősen csökkent. A „fogyó félhold” ingázó munkavállalóinak többsége ezekben a bányákban és ipari üzemekben dolgozott, s 1990 táján egyik napról a másikra munkanélkülivé vált. (Ráadásul a bányászatban-iparban szerzett szaktudásuk nem volt konvertálható a gazdaság más ágazataiban, „átképzésükre” alig volt lehetőség.)

De magának a „félholdnak” a munkaalkalmai is csökkentek; a felszámolt tsz-ek bizonyos helyi munkaerő-igényt jelentettek, s a legkülönbözőbb módon kapcsolódtak a falvak életéhez; szolgáltatásaikkal, a háztáji termelés szervezésével, fuvarozási lehetőségeikkel stb. A „zóna” községei, lakossága elvesztette külső támaszát, létük alapját, még ha ez a függőség számos hátrányos következményekkel is járt. A községek, a lakosság magára maradt gondjaival, s rá kellett döbenniük, hogy támasz híján maradtak, lakóhelyük minden szempontból – munkaerőpiaci helyzet, alapfokú ellátás, műszaki infrastruktúra, közlekedési lehetőségek, demográfiai helyzet stb. – erősen hátrányos helyzetű. Már maga ez a felismerés, a „*partravettség*” *hangulata* is súlyos *teher* a lakosság számára. Ráadásul ezeket a helyi társadalmakat az előző évtizedek erősen megviselték: „aktív” társaik már elköltöztek, megöregedtek, tartalékokkal nem rendelkeznek. Felerősödött a táj „exodusa”; menekülőre fogta a lakosság, a gazdaság, a „vagyon”. Napjaink állapotának számbavétele nem más, mint ezen folyamatok kedvezőtlen hatásainak számbavétele. Ezen hatások, a kedvezőtlen állapot mélyebb aspektusainak feltárása tulajdonképp a jövő feladata; itt most csak a statisztikai adatokból felsejlő állapot mozaikszerű bemutatására vállalkozhatunk. Már itt jelezzük, hogy van egy – látszólagos – „ellenfolyamat” is az általános „exodus” mellett; s ez épp a leromlás következménye, annak biztos jele: a kiürülő, elértéktelenedett ingatlanállományú falvak egy része a „vándorló szegénység” – zömmel romák – céltelepüléseivé váltak. Pusztán egy statisztikai számbavétel akár kedvező mozzanatokat is felfedezhet e folyamatban, azok következményeiben: a falvak egy része – így a „fogyó félhold” egyes

mozaikjai – vándorlási nyereségre tesznek szert, magas bennük a lakosság természetes szaporodása, így népességfogyásuk lassúbb vagy akár visszajára is fordulhat; ezen falvak egy része növekszik (Felsőregmec lélekszáma 2017-ben az 1980-as érték 167,3%-a [!], Fájé 143,3, Tornanádaskáé 128,6%, Szalonnáé 116,3%, Csenyétéé 107,5%, Laké 106,8% és így tovább), korstruktúrájuk meglepően fiatalos (csak példaként: Csenyétén a lakosság 4,1%-a idősebb 60 évesnél, Tornanádaskán 4,5%-a, Kiscsécsen 5,6%-a és így tovább) stb. Köztudomású s akár csak a statisztikai adatok behatóbb vizsgálata is nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek az „ellenfolyamatok” csak súlyosbítják a „zóna” helyzetét (l. alább).

A zóna lakosságának *demográfiai folyamatait a fokozódó elvándorlás, a természetes fogyás*, ebből is következően a *lélekszám-csökkenés és a demográfiai szerkezet torzulása* jellemzi, mozaikszerűen ellentétes helyzetű *demográfiai enklávékkal* tarkítva. A 2. táblázatban már korábban bemutattuk néhány község népesedési adatait; már ezekből is megállapítható, hogy a *népességfogyás* továbbra is meghatározó folyamata a helyi társadalmaknak; az utóbbi két (helyenként három) évtized változása, hogy míg a rendszerváltásig elsősorban az elvándorlás csökkentette a községek lakosságát, mára jellemzővé – a „költözőképes lakosság” távozása miatt s a lakosság elöregedése kapcsán – a *természetes fogyás* vált, tehát a lakosság demográfiai szerkezetébe „kódolt” oly folyamat, melynek „külső” befolyásolására *nincs is lehetőség*. A következmény egyértelmű: tovább folytatódik az „övezet” elnéptelenedése. A népességvesztés esetenként drasztikus (3. táblázat). A táblázatban található olyan község, melynek népessége az 1980-as lélekszám tizedére többet, van ahol alig negyedére – Tornakápolna, Becskeháza, Pamlény, Kány – , másoké harmada alá – Háromhuta, Litka, Arka, Bódvarákó, Pányok stb. csökkent. Egy-egy falu lakossága kétharmadának, háromnegyedének felkerelkedése és távozása, illetve elhalálózása nyilván lelkileg is megviseli a hátramaradottakat, szétesnek a társadalmi kohézió száalai, helyzetük kilátástalansága nyilvánvalóvá válik. Itt nem célunk részletesebb demográfiai elemzést végezni, csak példászerűen mutatunk rá a demográfiai folyamatok jellegére, illetve következményeire. De a „lelki tényezők” mellett egy sor olyan „kemény” demográfiai adat is jelzi az itteni helyi társadalom állapotát, melyeket a népszámlálások köteteteinek akár felületes áttekintése is „feldob”. Az elvándorlás – a már említett szelektív jellege okán – torzítja a korstruktúrát; az „övezet” községeiben „feles számban” élnek időskorúak – kivéve a „bevándorlás” célfalvait –, a 60 évnél idősebbek aránya esetenként meghaladhatja a lakosság felét (Kány, Háromhuta, Irota, Becskeháza), van oly falu, ahol gyermekkorú – 14 éven aluli – nem él, esetleg „mutatóban” egy vagy kettő (Debréte, Tornabarakony, Teresztenye, Becskeháza, Varbóc, Kány stb.).

A „fogyó félhold” lakosságának *munkaerő-piaci helyzete* rendkívül rossz; ez már a felvilantott demográfiai struktúrából is (előregedés) következik. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a lakosság kereken egyharmada minősült „foglalkoztatottnak” a 2011-es népszámlálás szerint. (Megjegyzendő, hogy a népszámlálási adatfelvétel meglehetősen „engedékenyen” nyilvánít valakit „foglalkoztatottnak”, amennyiben az illető az adatfelvétel előtti héten kereső munkát folytatott – bárminőt! –, „foglalkoztatottá” minősül.)

3. táblázat: Néhány község népességszámának változása, 1980–2017

Község	Lakosságszám		2017/1980, %
	1980	2017	
Tornabarakony	110	10	9,1
Tornakápolna	51	11	21,6
Becskeháza	107	26	24,2
Pamlény	136	33	24,3
Kány	190	47	24,7
Háromhuta	390	103	26,4
Litka	135	37	27,4
Arka	193	53	27,8
Bódvarákó	242	68	28,1

Község	Lakosság szám		2017/1980, %
	1980	2017	
Pányok	198	56	28,3
Perecse	92	26	28,3
Abaújlak	212	62	29,5
Abaújalpár	174	52	29,9
Nagyhuta	195	60	30,8
Varbóc	161	50	31,3
Irota	238	75	31,5
Keresztéte	79	26	32,9
Égerszög	155	51	32,9
Nyésta	101	36	35,6
Abaújvár	403	251	35,7
Galvács	230	84	36,5
Tornaszentandrás	424	157	37,4
Füzéskajata	284	107	37,1
Regéc	195	75	38,5

Forrás: Saját szerkesztés

A megye lakosságának kétharmada „nem-foglalkoztatott”, vagyis munkanélküli (7,6%), inaktív kereső (31,5%) és eltartott (27,2%). Ezek az arányok a községekben élők esetében még kedvezőtlenebbek: a 69,8%-nyi „nem-foglalkoztatott” mellett 2011-ben 8,5% munkanélkülit, 32,2% inaktív keresőt és 29,1% eltartottat számláltak. Ezek az arányok a most szemrevételezett „övezet” esetében még kedvezőtlenebbek. A 4. táblázatban ugyan a legkedvezőtlenebb helyzetű községek adatait tüntettük fel, de így is kitűnik, hogy a falvak tekintélyes hányadában az ott élők nyolc-, kilenczede nem kereső foglalkozása. A „fogyó félhold” falvainak nagy része – bármily nehéz is ilyen állítani – nem más, mint egy-egy kisebb-nagyobb „idősotthon”. Ebből következik, hogy a lakosság szinte alig kötődik a „helyhez”, tulajdonképp bárhol élhetne a megyében (az országban?). S akkor még az igen csekély arányú foglalkoztatott nagy hányada nem is helyben, hanem lakóhelyén kívül dolgozik, tehát még a néhány százaléki foglalkoztatott (pl. Gadnán 5,4%, Szakácsiban 5,5%, Fájon 7,1%, Abaújszolnokon 7,8% stb.) sem feltétlen kötődik munkahelye révén a térséghez. (S mivel, mint látni fogjuk, szolgáltatások iránti igényüket sem tudják helyben kielégíteni, a „hely” és az ott élők kapcsolata még lazább. Ez a „maradvány” lakosság, amely jobbára kényszerből él a családjá korábbi lakóhelyén – nincs lehetősége „továbbállni” –, tulajdonképpen csak „lebeg” a táj felett, de nem abban gyökerezik.) Az elmondottak igen súlyos következményekkel járnak a táj, a települések, a lakosság jövője szempontjából; ennek az állapotnak a figyelmen kívül hagyása a táj lehetőségeinek, jövőjének számbavételénél téves következtetésekre vezethet.

4. táblázat: A „nem-foglalkoztatott” lakosság aránya a „fogyó félhold” néhány községében

Község	Munkanélküli, %	Inaktív ke- reső, %	Eltartott, %	Együtt, %
1. Gadna	13,7	34,2	43,1	94,6
2. Szakácsi	26,5	27,9	40,1	94,5
3. Csenyéte	12,3	26,7	54,4	93,4
4. Fáj	17,4	26,2	49,3	92,9
5. Abaújszolnok	18,1	26,6	47,5	92,2
6. Hernádpetri	21,8	33,6	36,2	91,7
7. Tornanádaska	15,0	18,5	57,9	91,4

Község	Munkanélküli, %	Inaktív ke- reső, %	Eltartott, %	Együtt, %
8. Felsőregmec	3,1	38,6	48,8	90,5
9. Rakaca	25,8	23,5	41,1	90,4
10. Bódvalenke	4,8	43,0	41,4	89,2
11. Szendrőlád	7,5	35,0	46,2	88,7
12. Pusztaradvány	11,8	36,9	39,6	88,3
13. Balajt	11,9	33,8	40,9	86,6
14. Fulókeres	7,9	28,9	49,2	86,0
15. Boldogkőújfalu	6,9	38,2	40,9	86,0
16. Pamlény	20,0	44,4	20,0	84,4
17. Szin	11,6	30,3	42,7	84,6
18. Felsővadász	16,1	32,0	35,4	83,5
19. Hernádvécse	16,6	27,6	39,2	83,4
20. Alsótelekes	4,1	53,4	25,3	82,8
21. Rakacaszend	19,8	30,2	32,7	82,7
Miskolc	6,9	30,4	25,2	62,5
Többi város	7,0	31,5	26,0	64,5
Községek	8,5	32,2	29,1	69,8
Megye	7,6	31,5	27,2	66,3

Forrás: Saját szerkesztés

A lakosság demográfiai struktúrájának, „állapotának”, a munkaerő-piaci helyzetnek számos részadata, aspektusa csak megerősíti a mondottakat. A „foglalkoztatottsági helyzet” egyik megnyilvánulása, hogy az itt élő háztartások többségében nincs kereső (foglalkoztatott)? A következő néhány adatot szintén csak „szemléltetési” – és nem elemzési – szándékkal citáljuk. A „keresőtlen” családok aránya Fájon 77,8, Rakacán 74,9, Imolán 71,4, Gagybátorban 69,4, Irotán 68,4, Kékeden 67,1% és így tovább. Vagy elgondolkodtató adatokkal rendelkezünk a lakosság iskolázottsági szintjéről. A 2011-es népszámlálás szerint pl. a 7 éven felüli lakoságból Fájon 58,7%, Tornabarakonyban 69,2%, Tornanádaskán 62,0%, Bódvalenkén 48,0% nem végezte el az általános iskola 8 osztályát sem. S ekkor egyetlen adalék a „befogadó községek” „kedvezőbb” demográfiai helyzetéről: Csenyétén a 7 éven felüli lakosság 72%-a nem rendelkezik általános iskolai „végbizonyítvánnyal” sem.

Ebben a községben, ahol 1980 óta növekszik a lakosság száma, az ott-élők 93,4%-ának nem volt kereső foglalkozása, közel háromnegyedüknek általános iskolai végzettsége, s nincs a falunak egyetlen érettségizett lakója sem!

S még egyetlen árulkodó adat a lakosság „helyzetmegítéléséről”; egy sor faluban 2001 után nem épült új lakás, de Keresztétén 1946 óta, Kányban, Nyéstán, Pamlényban, Perecsén 1970 óta csak pusztul a lakásállomány, új nem épül. A 2001 utáni „mozdulatlanság” számos további községre jellemző (Alsógagy, Abaújszolnok, Égerszög, Becskéháza, Füzérkajata, Galvác, Gömörszőlős, Irota stb.).

A „fogyó félhod” lakosságának demográfiai folyamataira vetett futó pillantásunk végén a 5. táblázatban néhány „tipikusan” kedvezőtlen helyzetű község és az ún. „befogadó” községek néhányának egyes adatait vetettük össze.

A „fogyó félhold” településállományának legjellegzetesebb vonása szélsőséges szétaprózottsága. Ha az övezet falvainak számát (172) és lakosságát (126 ezer fő) összevetjük, átlagos településméretnek 732-t kapunk, ám ebben szerepel Özd s az övezetbe sorolt további négy vá-

rosi jogú település adata is; ezek figyelmen kívül hagyásával már félezerre csökken az átlagos településméret. De talán még jellemzőbb, hogy a községek egyharmadában 200 fő sem él (13-ban még 50 sem). Van olyan községe a térségnek, amelyben 10 vagy 11 lakost tartanak nyilván napjainkban. Ráadásul ezek az értékek hatalmas arányú népességvesztés nyomán alakultak ki; a 10 lakosú Tornabarakonyban népesedési csúcsa idején két fő híján háromszázan, a ma 14 lakosú Debrétén 238-an, a 26 lakosú Perecsén háromszáznál többen éltek. Egy sor község egykori ön-maga alig tizedére zsugorodott (Tornabarakony, Tornakápolna, Pamlény, Perecse, Debréte, Becskeháza). Vagyis egy eleve kistelepülés szerkezetű vidéken a népességvesztés nyomán az „eredeti” településállomány *roncsolt maradványában* él a lakosság. Tulajdonképpen felszámolódott az egykori – akár 3-4 évtizede még létező – *településrendszer*, s helyébe (még?) nem szerveződött egy, a mai körülményeknek- feltételeknek megfelelő s abban egzisztálni képes rendszer. (Már csak azért sem, mert a „helyzet” mára sem stabilizálódott, s a folyamatok „kimenetele” sem egyértelmű.) Vagyis a „fogyó félhold” településállománya (hálózatról csak fenntartásokkal beszélhetünk) ma *átmeneti állapotban* van, *instabil*, amiből az is következik, hogy *befolyásolható*. Ez indokolja is a vele való foglalkozást, az „iránymutatást” (?), amire felelősséggel csak a jelenleginél megalapozottabb ismeretek birtokában vállalkozhat bárki.

Ez az instabil állapot a településeken élők helyzetét még a „statikus” statisztikai mutatóknál is kedvezőtlenebbé teszi. Jelenleg tulajdonképp két „modell” megvalósulásának a képe rajzolódhat ki a még ott élők szeme előtt: a további lebomlás képe vagy a szegénység exodusának célpontjává válása. Különösen kérdéses lehet az ott élők, de a „külső vizsgálódó” számára is a településállomány (hálózat?) néhány övezeten belüli „*góctelepülésének*” helyzete, funkciója, jövője. A „fogyó félhold” területén kb. 30 körjegyzőség működik, ezek az itteni településállomány stabilabb, népesebb tagjai, többségükben ezeregynéhány lakos él (de Selyeben csak 443, Krasznokvajdán 496, Telkibányán 524). De ezek a kis helyi központok sem akkorák, még a hozzájuk „rendelt” falvakkal együtt sem, hogy a teljes körű alapellátást biztosítani tudják. (A krasznokvajdai körjegyzőség községeiben 1374-en élnek az idetartozó települések átlagos nagysága 171 lakos; a selyebi körjegyzőséget 1208-an lakták 2017-ben.) Vagyis a „bűvös” 3 ezer fő – ez az a lakosságszám, amely egyes vélekedések szerint az alapellátás elvárható szintjét biztosítani tudja – közelébe sem kerül a legtöbb körjegyzőség. Kétségtelen, hogy a statisztikai adatok tanulsága szerint a jegyzőségek székhelyei jobb helyzetben vannak, mint az övezet átlaga, de közülük is többen a népessége csökken (Selyebé 1980 óta 31,5%-kal, Telkibányáé 38,0%-kal, Rudabányáé 31,9 %-kal, Aggteleké 19,8%-kal és így

5. táblázat: Néhány „kiürülő” s néhány „népességgyűjtő” község demográfiai adatai

Község	Lélekszám							Foglalkoztatott, %	100 aktív idős korú	Az általános iskola 8. osztályát nem végezte, %
	Csúcs	1980	1990	2001	2011	2017	Csúcs/2017, %			
1. Tornabarakony	298	110	54	28	13	10	3,3	23,1	333	69,2
2. Tornakápolna	177	51	22	12	11	11	6,2	36,4	50	30,0
3. Varbóc	307	161	97	67	42	50	16,3	16,7	215	4,8
4. Teresztenye	273	72	44	26	21	34	12,4	19,0	200	19,0
5. Pányok	469	198	168	103	63	56	11,9	17,5	123	9,7
6. Pamlény	448	136	95	54	45	33	7,4	15,6	52	30,2
7. Percse	308	92	61	29	27	26	8,4	0,0	79	15,4
8. Irota	415	238	179	117	68	75	18,1	26,5	117	16,7
9. Kány	362	190	117	86	48	47	13,0	27,1	156	16,7
10. Debréte	238	60	43	30	14	14	5,9	0,0	180	0,0
11. Égerszög	420	155	105	87	47	51	12,1	34,0	144	12,8
12. Litka	313	135	80	73	31	37	11,8	0,0	155	20,0
13. Becskeháza	261	107	77	53	36	26	10,0	27,8	106	5,6
14. Galvács	518	230	150	110	88	84	16,2	23,9	119	19,0
15. Kéked	668	346	275	244	189	150	22,4	20,6	59	27,5
1. Csenyéte	605	359	261	396	390	387	63,9	6,7	8	72,0
2. Felsőregmec	556	196	164	204	324	328	60,0	9,6	12	40,7
3. Fáj	524	312	218	289	367	447	85,3	7,1	16	12,0
4. Rakaca	1090	925	719	890	774	815	74,7	9,6	21	37,6
5. Rakacaszend	757	542	425	416	364	330	43,6	17,3	35	34,7
6. Gadna	204	275	244	243	260	279	69,4	5,4	24	53,2
7. Fulókércs	540	393	366	380	380	392	72,6	13,9	24	36,1
8. Selyeb	904	647	510	479	460	443	49,0	18,7	34	24,9
9. Tornanádaska	776	603	568	656	726	776	100,0	8,7	9	62,1
10. Felsővadász	953	671	546	530	522	547	57,4	16,5	27	39,0

Forrás: KSH

tovább). Kérdéses, hogy ezek a „központi falvak” a helyi „erőforrások” – lakosság, intézmények, munkahelyek, „beruházások” stb. – koncentrációs központjaivá válhatnak-e.

A „fogyó félhold” s jövője alapvető kérdései, kutatási feladatok, vizsgálandó fejlesztési lehetőségek

Borsod-Abaúj-Zemplén megye „fogyó félholdjának” alább számba vett kulcskérdései, úgy is, mint kutatási, illetve „fejlesztési” javaslatok, jelen formájukban feltételezések, ellenőrizetlen vélekedések. Ám épp ez indokolja alaposabb szemrevételezésüket, megvalósíthatóságuk feltételeinek meghatározását, „hozadékaik” felbecslését, továbbhatásuk, katalizátor-hatásaik felmérését. Felfoghatók kutatási ötleteknek is, „fejlesztés-megalapozó” vizsgálati javaslatnak is.

- A tájról (a „fogyó félhold” területéről) való gondolkodás alapvető kiindulópontja (axiómája) annak felmérése, hogy a szorosan a vizsgált területhez kötődő szükségszerű tevékenységek *munkaerő-igénye milyen volumenű*. Az övezetben található ásványkincsek kitermelésével gazdasági okokból felhagytak (s helyenként a készletek kimerülése miatt). Tulajdonképpen az egyetlen helyben elvégzendő munkafeladat a meglehetősen extenzív mezőgazdasági termelés végzése (beleértve az erdőgazdálkodást), az idegenforgalom igényeinek kielégítése s a lakossági szolgáltatások biztosítása. A mezőgazdasági termelés munkaerőigényének felmérése során figyelembe kell vennünk, hogy a jelenleg folytatott tevékenység nemzetgazdasági szempontból feltétlenül szükséges-e (a nemzetgazdaság igényli-e az itt termelt mezőgazdasági termékeket), vagy az itt élők „kényszertevékenysége”-e, tehát az itt lakók s földtulajdonnal rendelkezők kereső tevékenysége vagy önellátásuk igénye-e. Feltételezhető ugyanis, hogy pl. az itteni szántókon folytatott termelés kis hatékonyságú, gazdaságtalan, nemzetgazdasági szempontból „felesleges”. Vagyis ésszerű lenne extenzívebb gazdálkodásra váltani (legeltető állattartás, erdőgazdálkodás, környezetfenntartás), ami természetesen mérsékelné a helyi mezőgazdaság munkaerőigényét. Külön érdemes felmérni az itt élő lakosság kiszolgálásának munkaerőigényét, ugyanis a lakosság számának csökkenésével többé-kevésbé párhuzamosan ugyancsak csökken. Feltételezhetően meglepően kisszámú keresőt tartana el egy racionalizált helyi gazdaság. Feltételezéseink előzetes kontrollja céljából felmértük az „Abaúji Főnix” területéhez tartozó községek munkaerő-felhasználását a közelmúlt népszámlálási adatai alapján, figyelembe véve a helyben lakó és dolgozó, az eljáró és a bejáró munkavállalók számát (6. táblázat). Eredményként azt kaptuk, hogy ezen a 272 km²-nyi területen az ezredforduló idején 606 munkavállaló dolgozott, vagyis km²-ként 2,2. (Megjegyzendő, hogy ez a szám bő fele a 2011-es népszámlálás „foglalkoztatott” számának, ami rámutat ezen utóbbi fogalom erősen megengedő jellegének.) Vagyis ha ennek a területnek a helyzetét kivétíjük a „fogyó félhold” egész területére, azt kapjuk, hogy 5800-6000 munkáskéz el tudná végezni a zóna valamennyi feladatát, vagyis annak eltartóképessége az eltartottakkal együtt maximum 15 ezer fő, a jelenleg itt élő közel 130 ezerrel szemben. Természetesen a fenti gondolatmenet (számítás) csak egy durva becslés, számos elemében pontosítható. Pl. növekedhet a táj rekreációs szerepe, új munkahelyeket teremtve, intenzívebbé is lehetne tenni az agrárgazdálkodást, az élelmiszergazdaságot – mint pl. szélesebb körű biotermeléssel – és így tovább. Azonban szembe kell nézni a ténnyel, hogy a zóna gyors népességfogyása ellenére még mindig „túlnépesedett”. Ezen tény mérlegelése fontos következtetésekre vezethet:
- Pl. arra, hogy a táj népességcsökkenése „természetes”, szükségyszerű folyamat, hisz helyben való foglalkoztatásuk megoldhatatlan (s az erős természetes fogyás is csökkenti a lakosság-számot).

6. táblázat: Az „Abaúji Főnix” munkaerő-felhasználása, 2011, 2001

Község	Foglalkoztatott, 2011	%	Helyben lakó, dolgozó, 2001	Eljáró 2001	Bejáró 2001	Helyben foglalkoztatott
1. Szászfá	31	23,1	7	10	2	9
2. Pamlény	7	15,6	2	–	1	3
3. Keresztéte	21	47,7	1	–	4	5
4. Perecse	–	–	4	1	–	4
5. Kány	13	27,1	9	4	14	23
6. Krasznokvajda	160	35,8	102	22	32	134
7. Büttös	71	40,6	18	29	7	25
8. Felsőgagy	42	21,5	9	4	6	15
9. Gagyapáti	4	25,0	–	2	1	1
10. Alsógagy	28	32,6	11	4	3	14
11. Baktakék	183	23,7	109	61	21	130
12. Beret	53	20,1	10	12	2	12
13. Detek	69	25,1	8	32	4	12
14. Fancsal	103	34,0	54	39	35	89
15. Fáj	26	7,1	10	6	7	17
16. Csenyéte	26	6,7	11	–	11	22
17. Lítka	–	–	3	3	–	3
18. Szemere	81	21,8	30	32	12	42
19. Pusztaradvány	30	11,8	7	12	–	7
20. Hernádpetri	19	8,3	16	14	2	18
21. Szalaszend	279	26,1	80	159	15	95
22. Fulókércs	53	13,9	17	8	9	26
Összesen	1 299	–	518	444	188	606

Forrás: Saját szerkesztés

- A jelenlegi településállomány, a népesség jelenléte a területen egy korábbi állapot „hagyatéka”. Kérdés, hogy milyen módon oldható meg a ma jelentkező helyi munkaerőigény biztosítása? Pl. néhány „központi falu” fenntartásával, az oda koncentráldott lakosság munkakeréjével? (Megjegyzendő, hogy a jelenleg egzisztáló kb. 30 „központi falu” – jegyzőségi székhely – átlagosan ezer fő körüli lakosságával még mindig túl sok a terület munkaerőigényével szemben.) Vagy egészen újszerű, szokatlan – s ezért feltehetően ellenszenvvel fogadott – megoldásokkal biztosítható a munkaerő, mint pl. a „tanyaelv” valaminő alkalmazásával. Vagyis a lakosság a népesebb, kedvezőbb életfeltételeket biztosító folyóvölgyi – Hernád-, Sajó-, Bódva-völgyi – falvakban élne, s a táj munkafeladatait ezekből a falvakból „kijárva” végeznék el. Ezt a gondolatot – a munkahely-lakóhely kapcsolatrendszerének inverzítését – magam nem látom eleve elutasítandónak; így művelték pl. évszázadokon át a Kárpátok hegykoronájának magasabb térszínein lévő tájrészeket – hegyilegelőket-réteket, az erdőket – a folyóvölgyek, medencék településeiből, olykor 20-30 km távolságból, de így működött eredetileg az Alföld mezővárosi-tanyás településrendszere is.
- A táj mezőgazdasága jövőjének számbavétele során egy extenzív irányba mutató változás lehetőségével is számolni kell. A táj természeti adottságai elsősorban a rét- és legelőgazdálkodás és az erdőművelés számára kedvezőek. Ezen ágazatok a szántóművelésnél hevesebb munkaerőt igényelnek, szezonális jellegűek, vagyis az előbb vázolt „települési modell” irá-

nyába – a folyóvölgyek népesebb településeiben élők „kijárása” a munkahelyekre – tereik a településhálózat formálódását.

Összegezve ezen problémakört: a térség jövője csak a helyben szükséges munkaerő mennyiségének számbavétele nyomán képzelhető el (tervezhető?), s ezen munkaerő „telepítése” a *mitől gyökeresen eltérő „modell” szerint is történhet.*

- Jelenleg nem csupán a településállomány és a lakosság regressziójáról van szó, hanem *teljes átrendeződéséről*; ebből következik, hogy ma egy *átmeneti (település)rendszer működik (?)* az övezetben. De hogyan működik? Erről számos tapasztalatunk van, feltételezéseink úgyszintén. De nem ismerjük részleteiben ennek a működésnek a módját (milyen informális megoldásokat alkalmaz a lakosság szükségletei kielégítése céljából, az alapellátás intézményei igénybevételének melyek a „kényszerű” elemei s melyek a „természetesek” – a szabadon választhatók –, hogyan alakulnak a lakosság térpályái jövedelmeik függvényében stb.). A lakosság alapellátásának javítására teendő lépések csak ezen működés ismeretében lehetnek hatékonyak. Ennek a „működésnek” a felmérése pusztán statisztikai adatok alapján nem lehetséges, csak terepmunka – interjúk, kérdőívezés – segítségével.
- Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a jelenlegi „központi falvak” (tulajdonképp a jegyzőségek székhelyei) milyen szerepet töltenek be a térség életében, az alapellátás biztosításában. Van-e valaminő szerepük, vonzerejük a térség migrációs folyamataiban, előfordul-e figyelemreméltó számban a környező, erősen fogyó lakosságú falvakból való beköltözés. A lakosság milyen arányban veszi igénybe a faluközpontok intézményeinek szolgáltatásait, s milyen arányban keresi fel ily célból a távolabbi, városias funkciójú központokat.
- Nem ismerem a „helyi feltételezéseket”, elképzeléseket, törekvéseket a „befogadó falvak” jövőjéről. Ezek jövője az igen alacsony foglalkoztatás miatt ugyancsak lazán kötődik a tájhoz. Feltehetően nem integrálódnak intenzívebben a jelenlegi környezetükhöz, így kérdés, mennyire stabil a helyzetük. Lakosságuk korösszetételéből következően akár robbanásszerűen is nőhet e falvak lakossága. Azt is érdemes lenne megismerni, hogy a „szegénység” vándorlásának irányát, a „céltelepülések” megválasztását milyen tényezők motiválják.
- Minél kisebb egy település, annál nagyobb szerepe van a lakosság szociológiai-mentális jellemzőinek, a falusi „elit” (intelligencia) képességeinek és szándékainak, az „emberi tényezőknak”. Ezért lehetnek a műhely számára is hasznosak azok a (kérdőíves) vizsgálódások, amelyeket az egyetem más karain, tanszékein folytatnak. Átgondolandó, hogy az eddigi témák mellett hasonló felvételezés végrehajtható-e a lakosság „térbeliségére”, mozgásterére vonatkozóan is.
- Végezetül két fogalmat ajánlok figyelmünkbe, amelyekkel a térség problémáinak megoldása során kiemelten kell foglalkoznunk, alkalmaznunk. Ezek a *komplexitás* és a *hálózatosodás*. E fogalmaknak a térséghez való kapcsolódását egy példával érzékeltetem. A szocialista korszakban a nagyobb rendszerek kezelésében eluralkodott az *ágazati szemlélet*; ez a nagy rendszer esetében akár optimális megoldás is lehetett. Kis egységek kezelésekor már korántsem. Pl. az aprófalvas vidékek – így a „fogyó félhold” esetében is – a kereskedelmi ellátást is a nagy árutermelő-elosztó ágazati rendszerek feladatává tették. A krasznokvajdai vegyesboltba is ezen nagy „ágazati rendszerek” szállították az árut egymástól függetlenül; a tejipar a tejtermékeket, a húsipar a parizert, a sütőipar a Miskolcon – esetleg Encsen – sültöt pékárut, aztán érkezett a vegyi áru, esetleg a zöldség és így tovább. Nagy teherautók, „mitfárer” stb. Mindezt egyetlen kisteherautó és egy vegyes profilú áruellátó vállalat is el tudta volna végezni. Ezzel szemben a vadnyugati filmekben a farmvidék drugstore-iban szinte mindezt megkapta a környék lakója vagy az utak vándora; van itt üzemanyagtöltő állomás, postahivatal, gyógyszertár, vegyesbolt, büfé, fagyfaltozó, trafik, újságárus, banki szolgáltatás, a seriff is be-benéz ide. Hasonló „komplex ellátó pontok” az alapellátás gondjainak egy részét feltehetően nem csak a „vadnyugaton”, hanem a Cserehát mélyén is meg tudnák oldani (ehhez természetesen megfelelő jogi háttér, s a nagy szervezetek – posta, gyógyszerellátás stb. – rugalmas hozzáállása is szükségeltetne).

Még egy példa a gazdaság területéről; mert elképzelhető komplex gazdaságfejlesztés is a térségben. Vannak oly adottságai, melyekre „komplex” gazdasági bázis építhető, ilyen pl. az izoláltság. A térség izolált, zárt foltjain pl. „ellenőrzött-garantált biogazdaságok” lennének kialakíthatók. A Gönc–Füzér térségben pl. gyógynövény-pálinka-lekvár-aszalt gyümölcs termelő komplexus. Alapja az egykori Abaúji Hegyalja gyümölcsstermelése (gönci sárgabarack), a Hegyköz félvad szilvásainak termése. Erre lehetne egy különleges lekvárokat – gyógynövényekkel, aszálékokkal, „étrend-kiegészítőkkal” dúsítva –, aszalt gyümölcsöket előállító manufaktúrákat és pálinkafőzőket létesíteni, illetve a különböző egyéni és kisvállalkozásokat integrálni. A „kiegészítő” kellékeket – lekváros csuprok, pálinkás butykosok, aszalt gyümölcsös kosárcák, népi szöttek zsákocskák stb. – szintén helyben lehetne előállítani (munkaalkalom fazekasoknak, kosárfonóknak, esetleg a hollóházi üzemnek). Ezekre a tevékenységekre – és a helyi „desztinációkra” (Vizsoly, Hollóháza, várak stb.) – vendégforgalom is szervezhető. Egy ilyen komplex termelési-idegenforgalmi „projekt” talán gazdaságosan üzemeltető lenne.

A *hálózatosodás* pedig szükségszerű követelmény egy ennyire szétaprózott településátlományú térségben; ezt a következményt a közigazgatás már „lereagálta”; a hálózatosodás különböző formái ugyancsak vizsgálódásra érdemesek (1. ábra).

Irodalomjegyzék

- BARTA GYÖRGYI–BELUSZKY PÁL–BERÉNYI ISTVÁN (1975): A hátrányos helyzetű területek vizsgálata Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. – Földrajzi Éretstítő, pp. 299–390.
- BELUSZKY PÁL (1977): Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. – Földrajzi Értesítő, pp. 349–386.
- BELUSZKY PÁL (1979): Borsod-Abaúj-Zemplén megye falusi településeinek típusai (Településformáló folyamatok a megye falusi térségeiben). – Földrajzi Értesítő, pp. 339–370.
- BELUSZKY PÁL–SIKOS T. TAMÁS (2007): Változó falvaink (Magyarország falutípusai az ezredfordulón). Budapest.
- DOBÁNY ZOLTÁN (1999): A Cserehát történeti földrajza (18–20. század). Nyíregyháza.
- DOBÁNY ZOLTÁN (2004): A Sajó-Bódva köze történeti földrajza (18–20. század). Nyíregyháza.
- G. FEKETE ÉVA (1991): Egy elmaradott terület felzárkózásának történeti földrajzi lehetőségei. – In.: Hermann Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc, pp. 351–380.
- G. FEKETE ÉVA (1995): A térség, mely élni akar. Helyzetelemzési és fejlesztési stratégia. – Miskolc.
- OSGYÁNI GÁBOR (2011): Szakácsi. In.: Változó falvaink (szerk.: Beluszky P.–Sikos T. T.), Budapest, pp. 338–358.
- SZABÓ JÓZSEF (1986): A Cserehát természeti viszonyai. In.: Cserehát: Ember-táj-mezőgazdaság (szerk.: Dorgai L.). Miskolc, pp. 5–87.
- SZUHAY PÉTER (1998): Az Aggteleki-karszt falvainak szociográfiája. In.: Az Aggteleki Nemzeti Park (szerk.: Baross G.), Budapest, pp. 378–395.

Lipták Katalin – Szendi Dóra – Musinszki Zoltán

Munkaerő-piaci folyamatok elemzése az Abaúji térségben

A tanulmány célja megvizsgálni az elmúlt években bekövetkezett munkaerő-piaci folyamatokat egy olyan térségben, ahol az országos átlagtól sokkal rosszabb gazdasági és társadalmi helyzet jellemző, magas az alacsony iskolai végzettséggel és többnyire kevés munka tapasztalattal rendelkező roma lakosok aránya. Az Encsi járás 22 és a Szikszói járás 2 kiválasztott településén keresztül elemezzük az Abaúji térség szűkebb munkaerőpiacát, az ott élők lehetőségeit és a közfoglalkoztatást, mint egy sokat vitatott „megoldást”.

Kulcsszavak: Abaúji térség, munkaerőpiac, közfoglalkoztatás

JEL-kód: J01, R11

Bevezetés

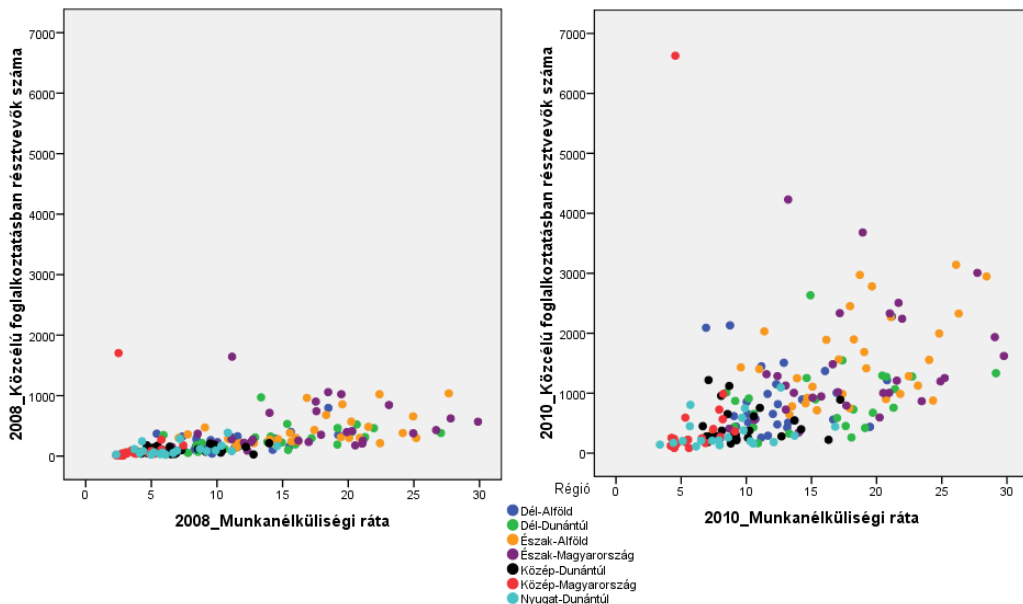
A tanulmány területi egységét az a 24 Abaúji település összessége adja, amelyet a Miskolci Egyetemen folyó kutatás „Abaúji Főnixnek” nevezett el. A vizsgált települések (Baktakék, Beret, Büttös, Csenyéte, Detek, Encs, Fáj, Fancsal, Felsőgagy, Forró, Fulókercs, Gagyapáti, Hernádpetri, Hernádvéce, Kány, Keresztéte, Krasznokvajda, Litka, Perecse, Pusztaradvány, Szalaszend, Szemere) az Encsi járáshoz tartoznak, de nem fedik le a teljes járást, valamint kettő település (Pamlény és Szászfű) a Szikszói járáshoz tartozik. Ezek a települések a magyarországi térszerkezetben egy viszonylag kedvezőtlen gazdasági és társadalmi pozíciót foglalnak el, belső perifériának tekintjük őket (Varga et al., 2018). Ahogy Beluszky és Sikos T. (2007) fogalmaz, ezek a települések egy olyan tájrészhez tartoznak, ahol a foglalkozási átrétegződés, a tömeges és szélsőségesen magas arányokat elérő ingázás mit sem változtatott a falvak helyzetén, szegényes a falvak állapota. A városok közvetlen közelében fekvő községeket leszámítva a falvak többségéből jelentős az elvándorlás. A bányászat és az ipar felszámolása súlyos hatást gyakorolt e táj falvaira. Jelenlegi helyzetüket a történelmi események által determinált elmaradottság jellemzi (Jeney-Varga, 2016).

A járások pozíciója a gazdasági válság időszakában

Országos viszonylatban is kedvezőtlen pozícióban van az Encsi járás, ahogy Jeney és Varga (2016) fogalmaznak az elaprózott településrendszerrel, a központoktól való nagy távolsággal, szegényes infrastruktúrával, gyenge humán erőforrással (Lipták, 2010; Lipták, 2017), alacsony életszínvonallal és kiugró munkanélküliséggel jellemezhető Encsi járás egyike hazánk legelmaradottabb vidéki térségeinek. Ennek bizonyítására és szemléltetésére járási szintű adatokat hívtuk segítségül 2008. és 2010. évekre vonatkozóan az MTA Erőforrástérkép adatbázisából. Azért erre a két évre esett a választásunk, mivel jól kirajzolódik a gazdasági válság előtti és utáni állapot, a valódi mélypont.

A közcélú foglalkoztatásban résztvevők száma azokban a járásokban növekedett meg a legnagyobb mértékben, ahol a munkanélküliségi ráta eleve nagyarányú volt. A legmagasabb munkanélküliségi értékekkel az Encsi (29,88% és 29,07%) és a Gönci járások (27,8% és 29,77%) rendelkeztek a két vizsgálati évben (1.ábra). Az országos átlag a munkanélküliségi ráta esetében 2008-ban 12,46%, 2009-ben 13,72%, míg 2010-ben 13,54% volt. A közcélú foglalkoztatásban résztvevők számának jelentős változása a kormányzati intézkedések alapján következtek be. A közcélú foglalkoztatás legnagyobb előnye, hogy a reményvesztettek számára talán utat jelent a munkába való visszaszokáshoz és legalább egy rövid időre munkavégzést biztosít a közfoglalkoztatott számára. Az összes közfoglalkoztatott 2008-ban 47.190 fő volt, ami 2010-re 168.892

főre növekedett. A járások esetében a Budapesti járásban foglalkoztatták a legnagyobb számban a közfoglalkoztatottakat 2008-ban 1.704 főt, majd 2010-ben 6.629 főt. A második legnagyobb „foglalkoztató” a Miskolci járás volt: 2008-ban 1.643 fő, majd 2010-ben 4.230 fő közfoglalkoztatottat koordinált. Ez az adat nagyon jól mutatja az Észak-magyarországi régió súlyos munkanélküliségi állapotát.

1.ábra: Járások pozicionálása

(munkanélküliségi arány – közlelű foglalkoztatásban résztvevők száma alapján)

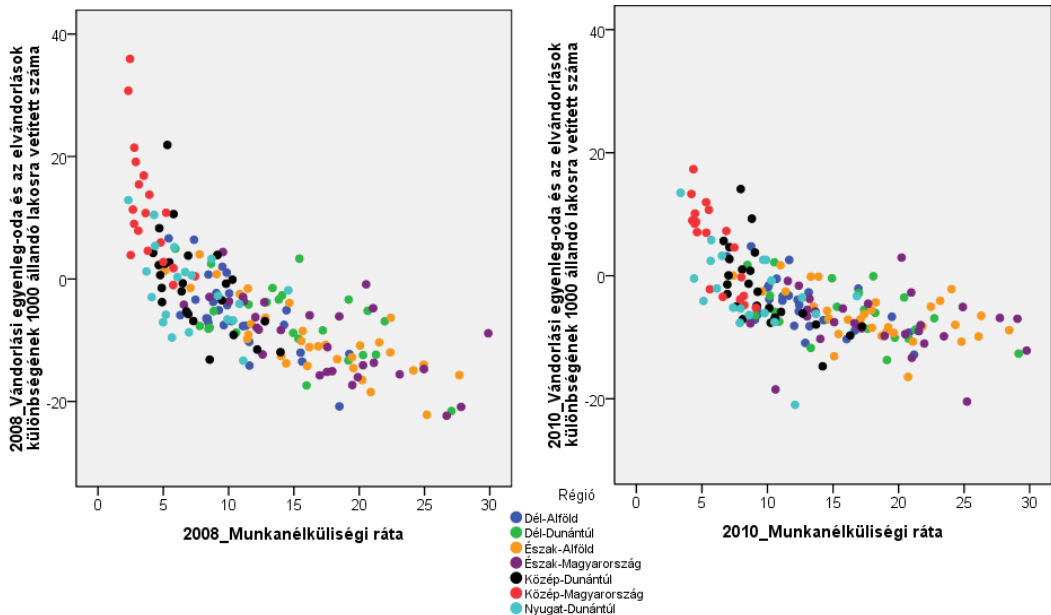
Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrástérkép adatok alapján

G. Fekete szakmai vezetésével 2011-ben az Észak-magyarországi és az Észak-alföldi régióban kutatást végeztünk a közfoglalkoztatásról és az önkormányzatok foglalkoztatási kapacitásainak növeléséről. Az „Út a munkához” Program eddigi tapasztalatainak, valamint a továbbfejlesztés lehetőségeinek feltárásával foglalkoztunk, az interjúk és kérdőíves felmérések alapján a válaszadók szerint a foglalkoztatás legerősebb akadálya a megbízhatóság és a munkához való kedvező hozzáállás hiánya. Legkevésbé jelentett gondot az egészségi állapot, a fejlesztéssel pedig leginkább a munkatapasztalat és a képzettség hiánya pótolható. A foglalkoztatási modellek - azaz a különböző szektorok részesedése és stratégiai a helyi foglalkoztatásban - eltérőek. A kutatás eredményeként (100 db település kérdőíves megkérdezése és 10 esettanulmány) az alábbi helyi foglalkoztatási modellek rajzolódtak ki:

- Viszonylag erős foglalkoztató kapacitás az elsődleges munkaerőpiacon és ezt kiegészítő szerényebb közfoglalkoztatás.
- Magas vagy közepes kapacitás az elsődleges munkaerő-piacon és a közfoglalkoztatásban egyaránt. Ez a modell a kisebb népességszámú, de nagyobb munkanélküliségi rátával rendelkező településekre jellemző.
- Gyenge foglalkoztató kapacitás az elsődleges munkaerő-piacon és erős, vagy közepes közfoglalkoztatás: magas munkanélküliség, főként kistelepüléseken jellemző.
- Gyenge foglalkoztató kapacitás az elsődleges munkaerő-piacon és gyenge közfoglalkoztatási kapacitás: a közepes méretű és nagyobb munkanélküliséggel rendelkező településeken gyakori. (G. Fekete, 2011)

Az Encsi járás és a később tárgyalandó Abaúji térség a harmadik típusba tartozott a válság időszakában és a helyzet azóta sem változott jelentősen.

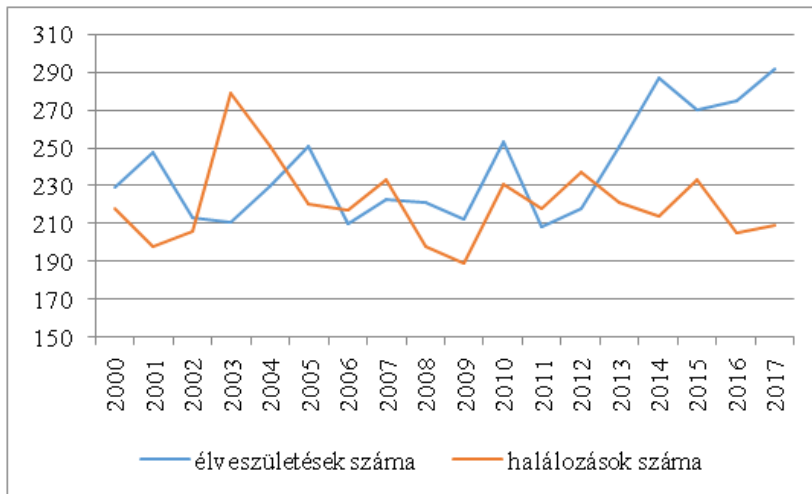
A munkanélküliségi ráta és a vándorlási egyenleg közötti kapcsolat a gazdasági válság hatására átrendeződött a járások körében, megnőtt az elvándorlások aránya. A vándorlási egyenleg változása a munkanélküliségi ráta függvényében jól érzékelteti a gazdasági válság hatását (2. ábra). Az elvándorlások mértéke enyhe növekedést mutatott a 2010. évre, ugyanakkor csökkent a Közép-magyarországi régióba való bevándorlások száma. A regionális különbségek a vándorlási egyenlegben is nyomon követhetők, a hátrányosabb helyzetű régiók járaisaiból a népesség magasabb arányban vándorol el, mint a fejlettebb járásokból. Ennek magyarázata a nem megfelelő vagy az egyáltalán nem elérhető munkahelyekben keresendő.

2. ábra: Járáskok pozícionálása (munkanélküliségi arány – vándorlási egyenleg)

Forrás: Saját szerkesztés MTA Erőforrástérkép adatok alapján

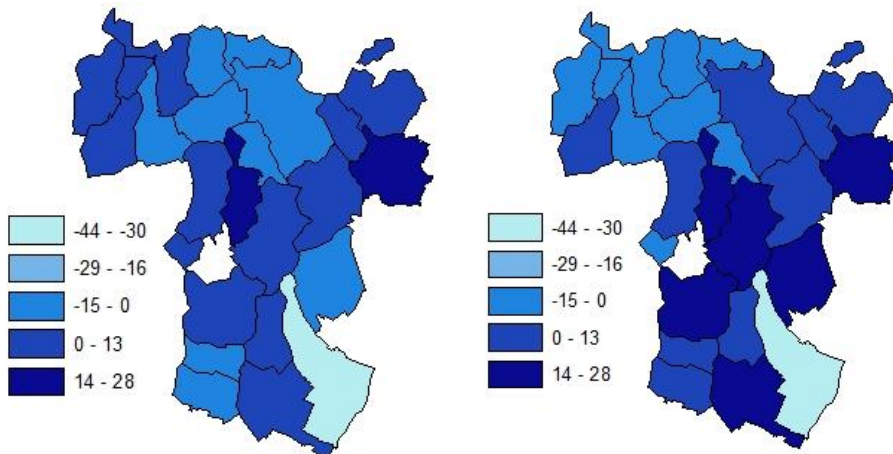
Az elvándorlás az encsi járást jelentősen érintette, a fiatal, magasan képzett és innovatív lakosság vándorolt el és hátra maradtak az alacsony végzettségű, többnyire munkanélküliek. Az elvándorlás miatt az ingatlanárak esetében is nagy mértékű visszaesés volt megfigyelhető, amely kedvezett a mélyszegénységben élő cigányságnak (Csenyete esete). A cigányság által olcsón felvásárolt többnyire alacsony komfort fokozatú ingatlanok tovább fokozták a nem cigány lakosok térségből való elvándorlását. Nagyon szemléletes az Abaúji térségben a népességszám változásának a vizsgálata (3. ábra). *A folyamat ellentétes a magyarországi demográfiai folyamatokkal, hiszen itt nem fogyó és elöregedő társadalomról beszélünk, hanem növekvő és fiatal szerkezetű lakosságról, köszönhetően a cigányoknak.* Az Abaúji településeken idősorosan rendelkezésre álló adatokat összesítettük, az elveszületések száma ezer lakosra vonatkoztatva 2012-től drasztikus növekedést jelent. Abszolút számokban 2017. évben összesen 292 gyermek született és csupán 210 fő halt meg. Az Abaúji térség teljes népességszáma 15753 fő volt 2017-ben, ahogy korábban említettük jellemző a térségre az aprófalvas térszerkezet, Gyagyapáti népességszáma 21 fő, Keresztéte 20 fő, Percese 27 fő, Litka 34 fő és Kány 38 fő lakossággal rendelkezik, azaz a térség településeinek egy ötöde 50 fő alatti népességszámmal bír.

3.ábra: Élveszületések és halálozások száma ezer lakosra vonatkoztatva az Abaúji térségben (2000-2017)

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

Amennyiben tovább elemezzük a demográfiai helyzetet és az élveszületések és halálozások számának a különbségét települési szinten összehasonlítjuk, jól kirajzolódik, a cigány lakosok által nagy arányban lakott Csenyétén (28 fő) és Hernádvécsén (19 fő) volt a legmagasabb a természetes szaporodás 2010-ben. Fáj, Forró, Hernádvécse, Szalaszend és Szemere településeken volt a legjelentősebb a népességnövekedés 2017-re. Csupán Encs és Kány településén volt jellemző a természetes fogyás (-42 és -5 fő 2017-ben).

4.ábra: Népességszám változása (fő)

(élveszületések és a halálozások számának különbsége, 2010. év és 2017. év)

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A demográfiai folyamatoknál talán egy kitérőt megér a házi orvosok számának vizsgálata. 2017-ben Encsen 4 házi orvos dolgozott, Forró, Ináncson, Krasznokvajdán, Mérán, Novajidrányban 1 fő. A többi településen nem található állandó házi orvos. Idősek otthona csak Encsen található (2 intézmény).

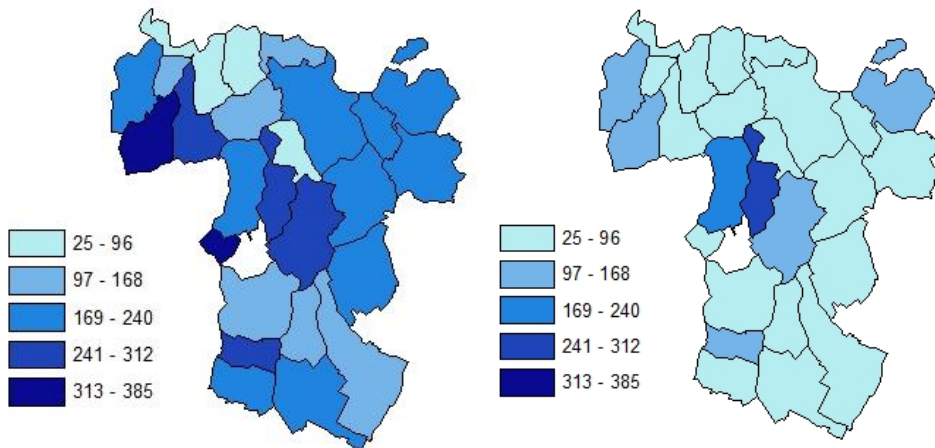
A közfoglalkoztatás jellemzői

A munkaerőpiac globális átrendeződésével a munkanélküliségi probléma súlya nőtt. A munkanélküliség társadalmi tény, de az állam beavatkozása segíthet. Minthogy a munkahelyhiány mérhetetlen sok baj gyökere, kevés olyan fontos közcél van, mint a munkátlanok számának csökkentése, a legálisan foglalkoztatottak számának növelése. Az Európai Unió törekvésekkel összhangban helyi szinten is fontosnak tartják a társadalmi kirekesztődés elleni küzdelmet, a hátrányos helyzetű csoportok, rétegek foglalkoztathatóságának fejlesztését, a helyi közösségek erősítését, a diszkrimináció csökkentését, a tolerancia növelését, a szociális szolgáltatások minőségének és hozzáférhetőségének javítását, a szakemberek fejlesztését. A közfoglalkoztatás fő feladata napjainkban a munkaerőpiacról kiszorult egyének kieső jövedelmének valamilyen szintű pótlása, értékteremtő munka végeztetése a munkanélküliekkel, a megélhetési bűnözés visszaszorítása (Csoba, 2010a). A munkanélküliek számára a központi vagy helyi kormányzat közpénzekből biztosíthat – leginkább átmeneti – munkalehetőséget. Ennek bevett formája a segélyezés és a valódi munkavégzés között elhelyezkedő közfoglalkoztatás (G.Fekete, 2011). A közfoglalkoztatás eredetileg a köz érdekét szolgáló állami-önkormányzati feladatok és fejlesztések, közös költségek munkával való megváltásának kerete volt, amely többször jelentősebb változásokon esett át a középkor óta. A közfoglalkoztatás intézménye már a középkorban ismert volt. A közfoglalkoztatás mindig azokban a korszakokban kapott nagyobb hangsúlyt, melyekben a korábbi gazdasági és foglalkoztatási formák éppen átalakulóban voltak, s az átmenet ideje alatt keletkezett munkaerő-piaci kereslet-kínálati egyensúly, valamint az ennek következtében kialakult jövedelemhiány kikényszerítette a központi hatalom beavatkozását. Egyik funkciója, hogy megerősítse a javak elosztásának szabályát a munka-központú rendszerekben, emlékeztessen a közösséghez való tartozással járó kötelezettségekre, s keretet teremtsen a közfeladatok ellátásban való részesedéshez (szabálymegerősítő és legitimációs funkciók). További feladata, hogy csökkentse a munkaerőpiacról kikerülő jövedelem-kiesését, de ezt a költségvetési források kímélésével, a segélyezettek számának és a segélyek összegének korlátozásával érje el. Harmadik funkciója továbbra is a szegények társadalmi kontrollja, illetve a szegénység társadalmi okainak individuális okká való átalakítása (Csoba, 2010b).

Frey (2007) gondolata szerint a közfoglalkoztatás indokoltsága a következő: „A tartós munkanélküliség csökkentéséhez az első gazdaság szereplőitől - sem a piaci szférától, sem a létszámleépítésre kényszerülő költségvetési szervezetektől - nem várható hathatós segítség. Ezért a non-profit szervezetekre támaszkodva indokolt számukra a jelenleginél perspektivikusabb megoldásokat keresni. Ennek útja lehet a non-profit szervezetek foglalkoztatási kezdeményezéseinek támogatása, azaz a munkaerőpiac főáramlatán kívüli munkahelyteremtés.” A munkaerő-piaci aktív eszközöket vizsgálva 1990-2008 között azt láthatjuk, hogy alapvetően a képzést, a tartósan munka nélkül lévők bértámogatási programjait és a közfoglalkoztatást alkalmazták a munkanélküliség kezelésére, függetlenül a területi sajátosságoktól, regionális különbségektől vagy a munkanélküliség típusaitól.

Az Abaúji térség munkaerő-piaci helyzete a válság időszakától napjainkig

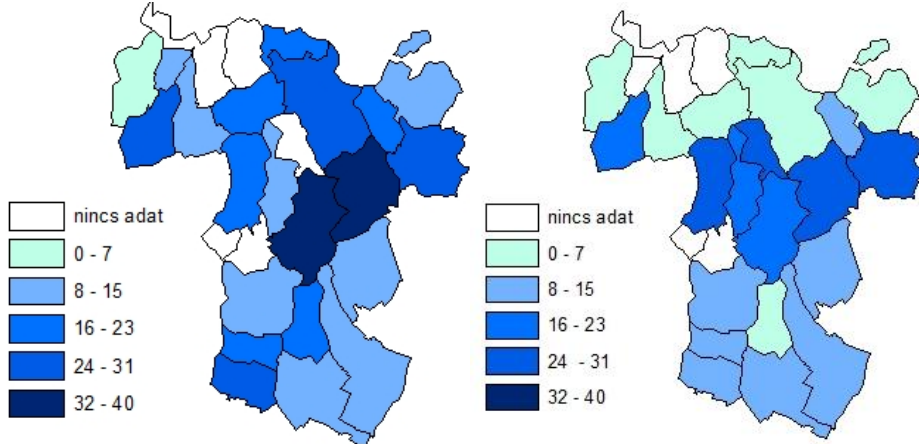
KSH adatok alapján 2017-ben az Abaúji térségben összesen 1817 regisztrált vállalkozást tartottak nyilván, amely a teljes magyarországi vállalkozásoknak mintegy 0,105%-a. A vállalkozásokból 934 db a 6245 fős Encsen található és további 246 vállalkozás a 2535 fős Forrón található, vagyis a foglalkoztatás területileg koncentrált a nagyobb népességszámú településekre. A regisztrált szövetkezetek száma 25 és a non-profit szervezetek száma 76. Ezen foglalkoztatók mellett a települési önkormányzatok jelennek meg nagyobb munkaerő igénnyel. A nyilvántartott álláskeresők ezer lakosra jutó számának változását (5.ábra) vizsgálva látható, hogy a gazdasági válság óta valamelyest rendeződött a munkanélküliek helyzete (köszönhetően a közfoglalkoztatásnak).

5.ábra: Nyilvántartott álláskeresők száma ezer lakosra vonatkoztatva (2010. év és 2017. év)
Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

2010-ben Gyagyapáti (385 fő) és Szászfa (325 fő) esetében volt a legmagasabb az ezer lakosra jutó álláskeresők száma. 2017-ben Csenyété és Felsőgagy esetében volt kiugróan magas az álláskeresők száma, a többi településen azonos osztályközökkel értékelve alacsonyabb volt ez az érték. Csenyétén 2010-ben 259 fő nyilvántartott álláskereső jutott ezer lakosra, addig ez 2017-re 285-re emelkedett, abszolút számokban 122 fő és 115 fő volt (ne felejtjük, hogy Csenyété népességszáma a vizsgált években 468 fő és 404 fő volt, ebből 218 fő volt munkaképes korú 2017-ben, tehát nagyon súlyos a munkanélküliségi probléma a településen).

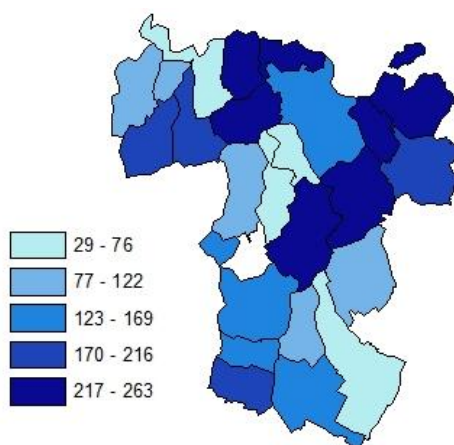
A nyilvántartott pályakezdő álláskeresők száma ezer lakosra vonatkoztatva (6.ábra) 2010-ben Fájon és Fulókércsen volt a leginkább jellemző, a válság után Hernádvécsén és Litkán volt a legmagasabb. A 8 általánossal sem rendelkező álláskeresők aránya Csenyétén kiugróan magas volt minden időszakban.

6.ábra: Nyilvántartott pályakezdő álláskeresők száma ezer lakosra vonatkoztatva
(2010. év és 2017. év)

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A közfoglalkoztatottak számát a KSH Tájékoztatói Adatbázisa a cikk írásakor 2018. évre még nem tette közzé, csak a 2017. évi adatok voltak nyilvánosak (7.ábra). A legmagasabb közfoglalkoztatotti arány ezer lakosra az alábbi településeken volt Kány (263 fő/1000 lakos), Fáj (239), Fulókércs (237), Hernádpetri (233), Pusztaradvány (223), Büttös (219), Szászfá (213), Detek (195), Hernádvécse (189), Krasznokvajda (184) és Forró (157 fő/1000 lakos). Nem túl meglepő módon Csenyétén 67 fő/1000 lakos volt ez az érték, abszolút számokban 27 fő, a nyilvántartott állás keresők száma pedig 115 fő volt. Vagyis annyira mély depressziós munkaerőpiac jellemző a településre, hogy a közfoglalkoztatás sem ad megoldást. Abszolút számokban a legtöbb közfoglalkoztatott Forróon volt 399 fő, Encsenen 263 fő, Hernádvécse 212 fő. A teljes népességhez viszonyítva Kány, Fáj, Fulókércs, Hernádpetri, Pusztaradvány, Büttös, Szászfá és Detek településeken a közfoglalkoztatottak több mint 20%-át adják a népességnek.

7.ábra: Közfoglalkoztatottak száma ezer lakosra vonatkoztatva (2017)

Forrás: Saját szerkesztés KSH adatok alapján

A közfoglalkoztatás nagyon megosztja mind a társadalmat, mind a kutatókat is. Sokan vannak mellette és legalább annyian ellene (Csehné et al., 2018; Csoba, 2010a; Cseres-Gergely – Molnár, 2014; Fazekas, 2015; 2007; Koltai, 2014; Kulinyi, 2013; László, 2016; Scharle, 2013). A magyarországi közfoglalkoztatási programok foglalkoztatási hatékonysága kérdéses, a közfoglalkoztatás nem vezet ki a tartós munkanélküliségből, átmeneti megoldást jelent csupán. Több kutató azon a véleményen van, hogy a kedvezőtlen helyzetet konzerválja és nem vezet vissza az elsődleges munkaerőpiacra. A közfoglalkoztatásnak vannak pozitív és negatív jellemzői is, a pozitív tényezők közé tartozik, hogy a munkamorál részben kialakulhat és jó példát mutatnak a szülők a gyerekeiknek, hiszen a rendszeres munkába járás mintáját látják. A közfoglalkoztatással a legkönnyebb a helyi munkaerő-piaci igényeket kialakítani a lehető leggyorsabban. Kisméretű településeken, falvakban az önkormányzat tekinthető az egyetlen nagy foglalkoztatónak. A közfoglalkoztatottak alacsony iskolai végzettségük vagy egyéb szakmai tapasztalataik hiánya miatt máshol nem tudnának elhelyezkedni. A közfoglalkoztatásra sokan negatívan tekintenek, hiszen csak „látszat megoldást” kínál és nem tartós munkalehetőséget, hanem csak átmeneti megoldást a munkátlanságra. A közfoglalkoztatotti bér alacsony, a megélhetést nagyon minimális, a létfenntartáshoz szükséges életszínvonal alatt tudja csak biztosítani. A munkaerő-piaci adatokat csak statisztikailag szépíti.

Összefoglalás

Jeney és Varga (2016) arra a megállapításra jutott, hogy bár az encsi térség már több évtizede a fejlesztéspolitika kiemelt célterületei közé tartozik, mégsem valósult meg a felzárkózása sem országos, sem megyei szinten. A térség további leszakadása ugyanakkor nem folytatódott, amiben valószínűsíthetően a fejlesztéspolitika fontos szerepet játszott. Sajnos ez munkaerő-piaci szempontból nem mondható el, annak ellenére, hogy a térség kedvező demográfiai és szaporodási folyamatokkal bír, a népesség iskolai végzettsége és munkaerő-piaci aktivitása gyenge. A fentiek alapján megállapítható, hogy a térségben Encs és Forró városát kivéve szinte egyedüli megoldásként a közfoglalkoztatás áll rendelkezésre, amely nem tudja tartósan megoldani a térség munkaerő-piaci problémáit.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY PÁL – SIKOS T. TAMÁS (2007): Változó falvaink a magyarországi falvak típusai a harmadik évezred kezdetén. *Tér és Társadalom*, 21. évfolyam, 3. szám, pp. 1–29.
- CSEHNÉ PAPP IMOLA – NAGY HENRIETTA – KÁPOSZTA JÓZSEF (2018): A közfoglalkoztatás összefüggéseinek és hatásainak vizsgálata Hatvanban, Comitatus: önkormányzati szemle, 28. évfolyam, 230. szám, pp. 39-46.
- CSERES-GERGELY ZSOMBOR – MOLNÁR GYÖRGY (2014): Munkapiaci helyzet a közfoglalkoztatásból való kilépés után. In: *Munkaerőpiaci tükör, 2014*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, pp.143-153.
- CSOBA JUDIT (2010a): „Segély helyett közmunka” A közfoglalkoztatás formái és sajátosságai, *Szociológiai Szemle*, 20. évf. 1. szám, pp. 26-50.
- CSOBA JUDIT (2010b): A tisztas munka: A teljes foglalkoztatás: a 21. század esélye vagy utópiája? – Kísérletek a munka társadalmának fenntartására s a jóléti állam alapvető feltételeként definiált teljes foglalkoztatás biztosítására. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 271 p.
- FAZEKAS KÁROLY (2015): Közfoglalkoztatás, foglalkoztatáspolitikai, gazdasági növekedés. In: *A közfoglalkoztatás aktuális kihívásai - javasolt fejlesztési irányok, 2015.11.25*, Budapest. pp. 8-11.
- FREY MÁRIA (2007): *Szociális gazdasági kézikönyv*, Pátria Nyomda, Budapest, 236 p.
- G. FEKETE ÉVA (2011) (szerk): *Önkormányzatok és civil szervezetek helyi foglalkoztatási kapacitásainak növelési lehetőségei*. Kutatási zárótanulmány, Miskolc, 81 p.
- JENEY LÁSZLÓ – VARGA ÁGNES (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. *Területi Statisztika*, 56. évfolyam, 2. szám, pp. 183-208.
- KOLTAI LUCA (2014): A közfoglalkoztatottak jellemzői. *Munkaügyi Szemle*, 57. évfolyam, 3.szám, pp. 60-69.
- KULINYI MÁRTON (2013): A közfoglalkoztatás változó céljai. *Munkaügyi Szemle*, 57. évfolyam, 1.szám, pp. 17-26.
- LÁSZLÓ GYULA (2016): A hátrányos helyzetűek foglalkoztatási nehézségei. *Opus et Educatio*, 3. évfolyam, 3. szám, pp. 264-276.

- LIPTÁK KATALIN (2010): Leghátrányosabb helyzetű (LHH) kistérségek munkaerő-piaci helyzete az Észak-magyarországi régióban, In: Székely Tünde (szerk.) RODOSZ konferenciakötet, Kolozsvár, Románia, pp. 253-271.
- LIPTÁK KATALIN (2017): Települési humán potenciál vizsgálata Magyarországon, Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 14. évfolyam, 2. szám, pp.55-64.
- SCHARLE ÁGOTA (2013): A közfoglalkoztatás mérete és költsége. In: Munkaerőpiaci Tükör, 2013. MTA KRTK Közgazdaság-tudományi Intézet, Budapest, pp. 61-62.
- VARGA ÁGNES – KARÁCSONYI DÁVID – JENEY LÁSZLÓ (2018): The dimensions of peripherization from the viewpoint of the development policy through the example of a Hungarian periphery, the Encs district. *Chasopys Socialno-Ekonomichnoyi Heohrafiyi / Journal of Human Geography*, vol. 25 pp. 5-18.

Sikos T. Tamás

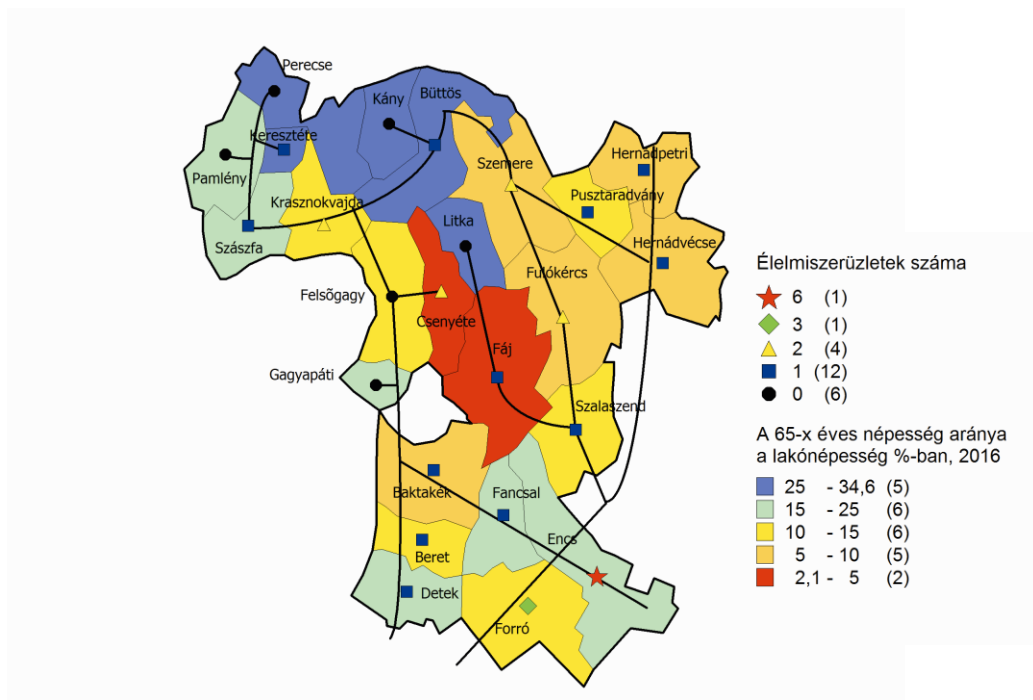
**Komámasszony, hol az üzlet? –
Az Abaúji térség élelmiszer üzlethálózatának elemzése**

A tanulmány célja rávilágítani az Abaúji térség élelmiszerellátásának anomáliáira, egyben azon lehetőségeket elemezni, hogy milyen feltételek, körülmények között lehetne javítani a térségben élők élelmiszerellátásán. A vizsgálat során kitérünk arra is, hogy milyen tényezők gátolják egy 21. századbeli élelmiszerellátás megteremtését az Abaúji térségben. A tanulmány keretei között elemezzük a térség népességének megtartó-, és jövedelemtermelőképességét is.

*Kulcsszavak: élelmiszerüzletek, hálózati kapcsolatok, okos kereskedelem, GIS, Gephi
JEL-kód: R00, R10, R40, R58*

Bevezetés

Az Abaúji térséget alkotó 24 település a hátrányos helyzetű települések csoportjába tartozik. A Beluszky Pál és Sikos T. Tamás által készített 2007-es falutipológia megállapításai napjainkban is érvényesek, hogy a térség falvai igen rossz munkaerő-piaci helyzetűek, általánosan rossz állapotúak, ugyanakkor a térség falvainak egy részét a növekvő népességű míg egy másik csoportját a demográfiai erózióval sújtott aprófalvak alkotják. A falvak közös jellemzője, hogy szélsőségesen rossz a munkaerő-piaci helyzetük. A települések lakosságának mindössze 27,1 százaléka rendelkezik aktív keresővel, a járadékosok, nyugdíjasok aránya meghaladja az encsi járásban 62,9 százalékot, melynek egyenes következménye, hogy a térség népességének jövedelme rendkívül alacsony. A statisztikai adatok alapján megállapítható, hogy a települések társadalmi mutatói is pl. az érettségizettek aránya 17 százalék kedvezőtlen értéket mutat. A települések arculatán látható nyomai vannak a szegénységnek, „lelakottak” elhanyagoltak az épületek, összességében a települések jelentős részében érezhetően jelen van a szegénység. Mint ahogy már korábban is megfogalmaztuk a települések látszólag szinte végnapjaikat élik. Ám egyértelműen megállapítható, hogy a demográfiai folyamatok ennek ellentmondanak, hiszen a térség falvainak egy részében népesség növekedés regisztrálható, tehát pozitív a természetes népmozgalom, életképes természetes energiákkal teli társadalmak vannak jelen míg a térség falvainak másik részében az előregedés folyamata a meghatározó, lassan kihálnak a településekből az ott lakók. A települések társadalmát a kedvezőtlen természeti adottságok mellett, a munkalehetőségek hiánya is sújtja. Kevés településben ott is inkább idényjelleggel áll rendelkezésre munkalehetőség. A térség népesség összetételében a változások a 1990-es években indultak meg, ezidőtájt szorultak ki a városokból az alacsony iskolázottsággal rendelkező szegény, szakképzetlen, munkanélküli, sok gyermekes tömegek főleg romák, akik számára az alacsony ingatlan árak kedvező letelepülést jelentettek az aprófalvakba. A térség településeinek ingatlan állománya ekkor kezdett hanyatlásnak indulni, mivel a beköltöző népesség az őslakosság elvándorlását gyorsította és a „rég falu” lakóingatlanait pedig szép lassan felélte. A folyamatot még tovább rontotta, hogy a szegény falvakban lehetőség nyílt felélt porták helyébe újabb olcsó ingatlanok megszerzésére, melyek lassan szintén az enyészetté lettek tovább rombolva a faluképet. A térség falvainak demográfiai folyamatait az elnéptelenedés → leromlás → a szegénység beköltözése → a népesség növekedés → a fiatalos korstruktúra → a magas természetes szaporodás láncolata jellemzi (1. ábra). A leírt folyamatoknak hű tükrö az 1. ábra, melyen egyértelműen kirajzolódnak azon települések az észak Csereháton, ahol magas az időskorúak részaránya, valamint azon községek csoportja, melyeket a pozitív természetes népmozgalom jellemez (Csenyété 41,4%, Fáj 23,8%).

1.ábra: Az Abaúji térség 65-x éves népességének területi eloszlása és az élelmiszerkereskedelmi üzletek elhelyezkedése

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A települések sorsának alakulása szorosan összekapcsolódik a Bástya Mezőgazdasági Termelőszövetkezet felszámolásával (1954 – 2000) illetve a településben jelenleg működő a Szivárvány Mgtsz és Magrima 98' Kft. fő tevékenységi körével, a növény- és gyümölcsstermesztés által kínált munkalehetőségekkel.

Vizsgálati módszerek

Az Abaúji térség vizsgálata a TEIR, a KSH adatok felhasználásával, valamint az internetről az élelmiszerüzletek a térségben történő számba vételével történt. Az elemzés során felhasználtuk a térinformatika kínálta lehetőségeket a Mapinfo 9.0 szoftver segítségével, továbbá alkalmaztuk kutatásunkban a Gephi 0.9.2 hálózatelemző szoftvert. A Gephi hálózatelemző program kiválóan alkalmas térszerkezetek vizsgálatára. A kapcsolatháló-elemzés alapját a gráfok adják, melyek csúcsokból élekből állnak. „A csúcsok azoknak az adatoknak feleltethetők meg, melyek kapcsolatait vizsgáljuk. Az élek pedig akkor keletkeznek, ha valós kapcsolódást találunk a vizsgálati adatok között. A gráfok használatának célja tehát, hogy a különböző kapcsolatokat ábrázoljuk vele” (Barabási 2003, Lengyel et.al. 2018). Vizsgálatunkban alkalmazott eljárás az egyik klasztrikusnak számító módszer, mely a térbeli folyamatok megjelenítésére a hálózatok térképpé alakítására alkalmas (ForceAtlas2 algoritmus). A módszert a fejlesztők a Gephi felhasználók tipikus hálózati sémáihoz fejlesztették (skálamentes és 10–10 000 csomópont kezelésére alkalmas). Az általunk vizsgált Abaúji térségben 24 csomópontot jelentünk meg ezen módszer segítségével, ahol a csomópontok a térség településeit jelentik, melyhez 56 él tartozik, ez esetünkben a szomszéd települések járatszámát mutatja. A módszerrel az a célunk, hogy a települések közötti utazási lehetőséget vizsgáljuk és egyben bemutassuk, hogy az élelmiszerüzletek elérhetősége mennyire problematikus.

Az Abaúji térség részletes elemzése

A tanulmányunk megírása során kiemelten támaszkodtunk Beluszky Pál 1977-ben és Lieszkovszky József Pál – Szabó Szabolcs 2009-ben készült tanulmányára. Mindkét tanulmány a Krasznokvajdai mikrotérséget vizsgálata az Encsi járás térszerkezetének elemzésén keresztül. A tanulmányok megírása óta jelentős idő telt el több mint 40 év, illetve lassan több mint egy évtized, ez olyan sok idő, mely már a falvak sorsának alakulásában is látható változásokat eredményez. Az Encsi járáshoz tartozó települések hátrányos sorsát nemcsak az utóbbi évek alakították, de a történelem időkerete is jelentősen befolyásolta a törökhódoltságtól a trianoni határmeghúzás időszakán keresztül egészen az új gazdasági mechanizmus „racionalizálási” törekvései fokozatos megvalósításig. Mindegyik korszak mély sebet ejtett a térségen jelentősen nehezítve a települések talpon maradását és gyorsította a falvak elszegényedését (Jeney L – Varga Á, 2016). Az 1971-ben napvilágot látott Országos Településhálózati Koncepció (OTK) fő kedvezményezettjei központi funkciójú települések voltak a térség települései közül mindössze az 1984-ben városi rangot nyert Encs számított jelentősebb középfokú központnak. A térség életére kedvezőtlen hatással volt az OTK centralizációs koncepciója ekkor vontak össze számos termelőszövetkezetet, iskolát stb. olyan funkciót került központosításra, mely a falvak soradását eredményezte. A kedvezőtlen folyamatokat részben kompenzálni lehetet volna közlekedéshálózat fejlesztésével azonban itt a méretgazdaságosság elve érvényesült, mely tovább rontotta a települések közötti kapcsolatok javítását egy élhető térség kialakítását. Ezen folyamatok egyenes következménye lett a népesség további csökkenése a falvakban, hiszen a munkát vállalni szándékozók a ritka járatsűrűség miatt csak nagy nehézségek árán tudtak eljutni a munkát kínáló települések cégeihez. A Lieszkovszky J. P. – Szabó Sz., 2009 tanulmányában prognosztizált népesség fogyások 2016-ra már egyértelműen bekövetkeztek (1. táblázat).

1. táblázat: A Hétközség néhány fontosabb adata

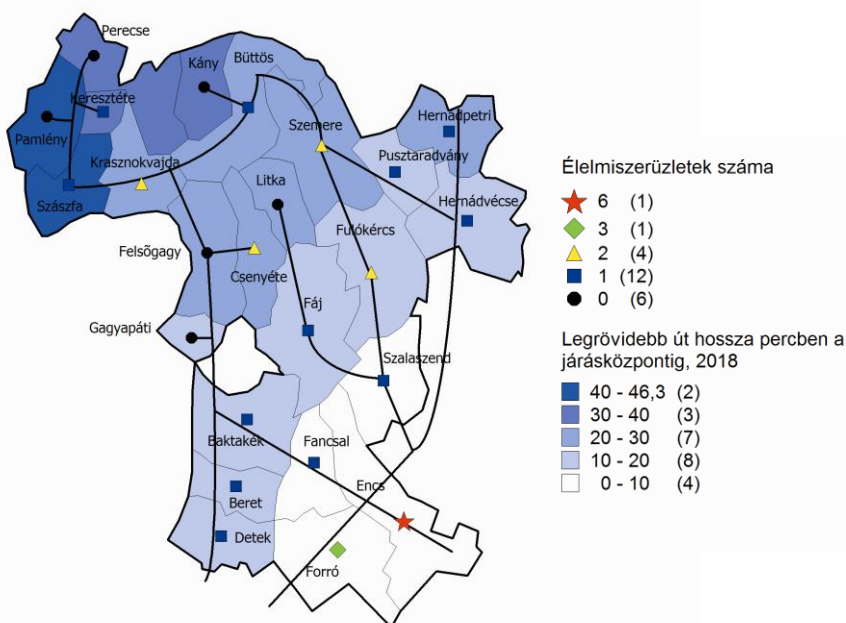
Községek	Lélekszám 1949	Lélekszám 2001	Lélekszám 2016	60-X évesek aránya 2001, %	60-X évesek aránya 2016, %	Út szerinti optimalizálás esetén leg-rövidebb út hossza percben a járásközpontig, 2018	Élelmiszer-üzletek száma
Büttös	501	256	178	30,5	29,1	29,15	1
Perecse	271	29	26	35,2	34,6	30,43	0
Keresztéte	166	28	26	42,3	26,9	34,68	1
Pamlény	416	54	33	38,9	21,2	46,30	0
Szászfa	528	176	105	30,7	15,2	43,35	1
Kány	297	86	47	40,7	31,9	33,3	0
Krasznokvajda	808	447	496	17,7	10,9	27,28	2

Forrás: KSH, Népszámlálás 1949, 2001, TSTAR 2017, TEIR 2018

Az általuk becslült népességfogyások településenként nem pontosan azt a sorrendi értéket mutatják, de a bekövetkezett változások így is drasztikusak a települések életében. (2001 és 2016 között Kány 46%-át, Szászfa 41%-át, Pamlény 39%-át, Büttös 39%-át veszített el népességszámának). A települések előregedési folyamata is nyilvánvaló annak ellenére, hogy néhány esetben a roma népesség településen belüli számának gyarapodása a természetes szaporulat emelkedését is maga után vonta, mely a települések látványos előregedésének folyamatát is elfedi (2011-ben pl. a száz családra jutó gyermekszám Fájban (240), Gagyapátiban (233), Csenyétén (216) volt). Az említett települések szinte mindegyikében 20 % feletti volt a gyermekkorúak aránya. A magas

gyermekszám és a települések aktív keresőinek alacsony száma szintén a szegénység jelenlétére utal a településeken.

Az idősnépesség kevésbé mobil, ugyanakkor a térség élelmiszerüzletekkel való ellátottsága alacsony (ld. később részletesen). A térséget alkotó települések közlekedési kapcsolata a járási székhellyel, illetve szomszéd településeikkel korántsem nevezhető megfelelő színvonalúnak. Az 1. táblázatban megadott adatok a legrövidebb út hossza percben a járásközpontig arra utal, hogy Encs a járási székhely ugyan gyorsan elérhető az észak-Csereháti falvakból, de ehhez egy rendkívül kedvezőtlen járatsűrűség társul így egy jelentősebb bevásárlás, a szolgáltatások igénybevétele vagy hivatali ügyintézés szinte csak egész napos utazás révén valósítható meg. A 2. ábrán a legrövidebb út hosszát adjuk meg percben az értékek azt mutatják, hogy a járáson belül mindössze három olyan település található, mely kedvező helyzetben van (Forró, Fancsal, Szalaszend), ahonnan a legrövidebb utazási idő a járási székhelyre 10 percnél kevesebb azonban ez a valóságban nem azt jelenti, hogy az egyes járatok közötti járatsűrűség hasonló értéket mutat sokszor több órás várakozási idő is eltelik az egyes járatok között. A legrosszabb helyzetben Hétközség falvai vannak innen a legnehezebb és legkörülményesebb elérni a járási központot, Encset. Krasznokvajda a Hétközség központi települése 25,2 km-re van Encstől. Itt kell azonban megjegyeznünk, hogy az Abaúji térség falvainak személygépkocsi ellátottsága az országos átlagnál alacsonyabb, ami nehezíti a kiskereskedelmi és szolgáltató egységek felkeresését. Jelenleg a települések lakóinak gondot okoz még a szomszéd településeken található élelmiszerüzletek gyors megközelítése is. A térségben csak Encsen működik valamire való üzlethálózat, itt található hat élelmiszerüzlet (ebből négy országos hálózat része Spar, CBA, Reál, Coop) és számos egyéb kiskereskedelmi egység, melyek termékválasztéka, messze felül múlja a térség többi településének kínálatát. Az Abaúji térség 24 településéből hat településben (Kány, Perecse, Pamlény, Felsőgagy, Gyagyapáti, Litka) egyáltalán nincs élelmiszerüzlet, mely összefügg a települések méretével, illetve előregedő voltával. Ezen aprófalvakban olyan alacsony a jövedelem, hogy nem képesek fenntartani még egy kisebb bolt működtetését sem.

2.ábra: Az Abaúji térségben az élelmiszerüzletek száma és a legrövidebb út hossza a járásközpontig percben, 2018-ban

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

1.kép: Coop ABC Fancsalon és Szalaszenden
Fotók: (Google Earth, 2019)

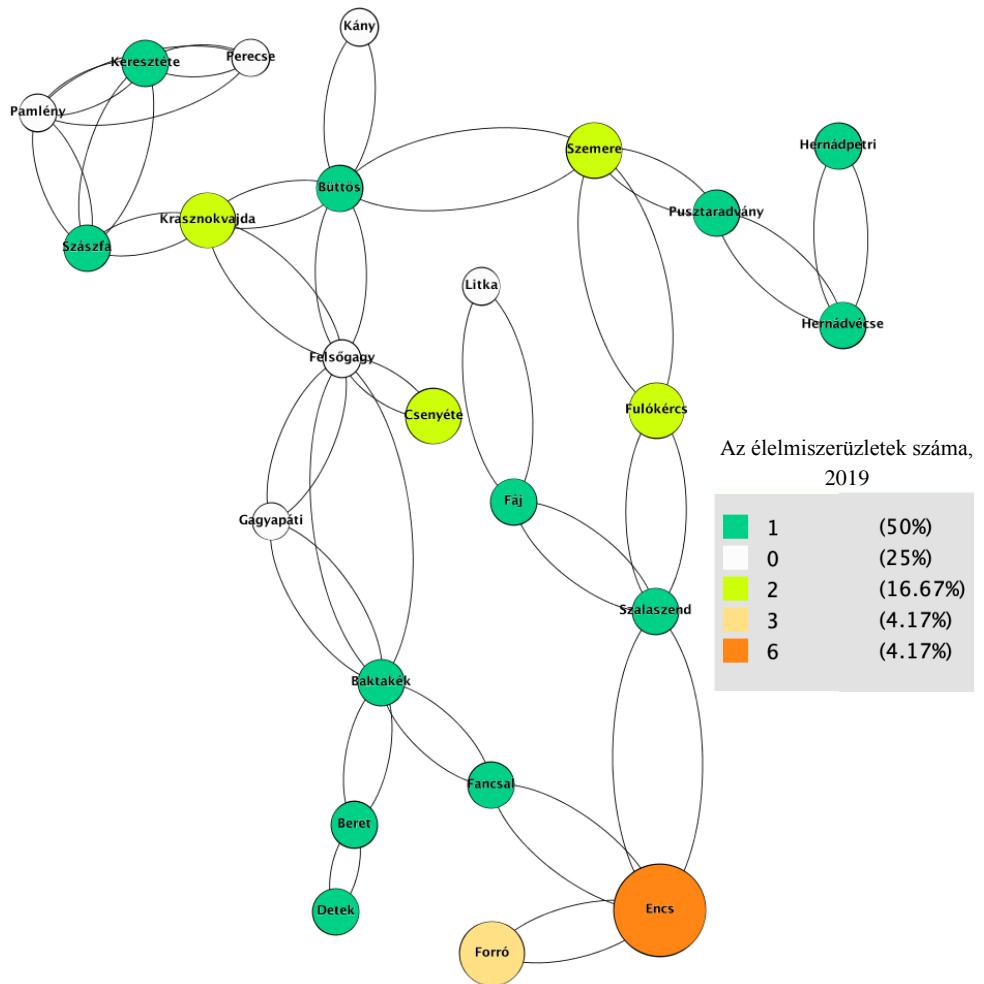

2.kép: Coop üzlet Krasznokvajdán és élelmiszerbolt Büttösön
Fotók: Romvári Róbert

Feltehetjük a költő kérdést: „Komámasszony, hol az üzlet?” Hol lehet a térségben vásárolni, igazán nagy bevásárlást megejteni?

Erre igazán csak a megyeszékhely és a járási székhely kínál lehetőséget, de ehhez a település lakóinak 50-80 km távolságot kell utazniuk egy-egy bevásárlás alkalmával. Azok szerencsések, akiket munkájuk a megyeközponthoz köt és össze tudják kapcsolni a munkába járást és az élelmiszerek beszerzését.

Azonban a településben élők többsége vagy helyben vásárol, ha van bolt vagy a szomszédos településbe kell utazzon, de ezt nem segítik a jelenlegi közlekedéshálózati kapcsolatok (3. ábra).

3.ábra: Az Abauji térség szomszédos településeinek közlekedési hálójának és az élelmiszer üzlethálózat térbelisége (települések közötti élek a járatok számát, míg a színek az üzletek számát jelzik)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A térséget átszövi a mozgóbolt-hálózat rendszere, mely sokat segít a falvak ellátásában, ugyanakkor jelentősen hozzájárul a bolt-hálózat elsorvadásához is. Való igaz, hogy az aprófalvak lakói számára kényelmesebb lenne a helyben történő vásárlás azonban gazdaságossági szempontok miatt gyakorlatilag ez kivitelezhetetlen a településekben a rendkívül alacsony a vásárlóerő miatt, az üzletek képtelenek kitermelni a működésükhöz szükséges alapköltségeket. Napjainkban olyan költségek, kiadások terhelik a kisvállalkozókat, hogy egyszerűen nem éri meg kisüzletet fenntartani és működtetni az aprófalvak jelentős részében. Éppen ezért az aprófalvak esetében is célszerű lenne tovább erősíteni a korábban már említett mozgóárusítási hálózatot a fenti negatív hatások ellenére. Kétségtelen a mozgóboltoknak óriási előnye, hogy „házhoz mennek” és termékkínálatuk is gazdagabb, mint az aprófalvak üzleteinek. Sőt gyorsan képes igazodni a helyi lakók igényeihez, melyre az e-kereskedelem kínálta kapcsolati lehetőségekkel gazdagítva a mozgóbolti rendszer működését (wifi, honlapon keresztül rendelés) bizonyára to-

vább segíthetné a térség lakóinak színvonalasabb ellátását. A mozgóboltokkal való kooperálás a közeli jövőben megoldást kínálhat és új utakat nyithat az e-kereskedelem számára.

A térség falvai közül adottságait tekintve talán, mint térségszervezőként Krasznokvajda neve merülhet fel, mely egyébként múltja alapján is a Hétközség központja és adottságai révén további szervezője is lehetne az Abaúji térség életének esetleg tovább bővülve (Gagyapátival, Felsőgaggyal) kialakíthatna egy szélesebb térségi „Észak Csereháti Uniót”. Fontos szerepet tölthetne be a digitális falu, okos faluvá válás folyamatában, mint a gazdálkodás és mint tradicionális térségi központ. Szervezhetné a környező falvak közlekedését pl. a telekocsi programmal (országos átlag alatt van a térség személygépkocsi ellátottsága), melyre telefonon és interneten keresztül lehetne jelentkezni. A falugondoki rendszer újragondolása, erősítése segíthetné a fenti közlekedési és ellátási problémák megoldását lassan a térség okos térséggé válásának folyamatát indíthatná be, melyek révén olyan falvak képe rajzolódhatna ki a térségben, mely további tényezők (pl. turizmus) fennállása esetén lassan követni tudná az alsómocsoládi példát. Fontos lenne a Krasznokvajdán található Szentimrey – Kastély hasznosítása turisztikai célra, mely a helyen élők számára új munkalehetőséget is biztosítana hasonlóan a Hernádvécsén található Vécsey-Sardagna Kastélyhoz. A térség számos olyan adottsággal rendelkezik pl. „csend, nyugalom, gazdag flóra és fauna”, melynek jobb kihasználása, melyre építhetné egy-egy település felzárkózását erre példa pl. Gyagyapáti esete, ahol a panziók szolgáltatásain keresztül a „a csendet és a nyugalmat kínálják” az odalátogatóknak. Az Abaúji térség sok lehetőséget kínál, de okos térséggé válásához sok helyi „hős”-re lenne szüksége, akik képesek egy település formálására, egyben a térség kreatív gondolkodásnak kialakítására.

Eredmények

Az Abaúji térség élelmiszer-alapellátásának színvonala nagyon differenciált a települések különböző szintjén élők számára nagyon eltérő módon juthatnak hozzá az alapvető javakhoz. Az élelmiszerüzletek településekben történő léte vagy hiánya nagymértékben függ a települések népességszámától és jövedelmi viszonyaitól. Így egyáltalán nem mindegy, hogy az adott lakos a tájegység, mely településében él város közeli vagy a térség zsáktelepülésében rossz közlekedési viszonyok között, hiszen az alapvető javakhoz való hozzájutás lehetősége emiatt térben és időben nagyon eltérő. Az Abaúji térség aprófalvaiban élelmiszerüzletek gazdaságossági, hatékonysági mutatók miatt sem képesek megtelepedni, melyhez társul még a települések alacsony és elöregedő népességszáma, valamint a rendkívül gyenge vásárlóerő. Azonban a mozgóárusi rendszer fejlesztés sokat javíthatna az ellátás színvonalán a kiskereskedelem „okos rendszer” felé terelésével.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Irodalomjegyzék

- BARABÁSI, BYA-LS. – BONABEAU, E., (2003): Scale-free. *Scientific American*, 288. évfolyam, 5. szám, pp. 50- 59.
- BELUSZKY PÁL (1977): Krasznokvajda – egy alsófokú központ (?) gondjai a Csereháton. – *Földrajzi Értesítő*, 26. évfolyam, 3-4. szám, pp. 349-386.

-
- BELUSZKY PÁL – SIKOS T. TAMÁS (2007): Változó falvaink. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest 460 p.
- JENEY LÁSZLÓ – VARGA ÁGNES (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. *Területi Statisztika*, 56. évfolyam, 2. szám, pp. 183-208; DOI: 10.15196/TS560205
- LENGYEL PÉTER – TÖRÖK ÉVA – FÜZESI ISTVÁN (2018): Szerzői kapcsolatháló-elemzés a gyöngyöző borokról szóló tudományos cikk alapján. *Információ és társadalom*, 2. szám, pp. 98-113.
- LIESZKOVSKY JÓZSEF PÁL – SZABÓ SZABOLCS (2009): A Krasznokvajdai mikrotérség lakosságának közlekedési szokásai. *Tér és Társadalom*, 23. évfolyam, 4. szám. pp. 117-135.
- <https://www.facebook.com/okosfalu/>

Kovács Csaba József

A nevelési-oktatási és kulturális közszolgáltatások elérhetőségének vizsgálata az Abaúji térségben

Az emberi erőforrás jelentősége fejlődő világunkban egyre inkább felértékelődik, sőt napjainkra már a jóléti társadalom megteremtésének és fenntartásának egyik legfontosabb alapfeltételévé vált. Éppen ebből következik, hogy a humán ellátórendszereknek meghatározó szerepe van egy térség sorsának alakulásában. Az általuk nyújtott szolgáltatások nélkül aligha lehetne biztosítani a helyi közösségek számára az alapvető egészségügyi, oktatási vagy szociális szükségleteket, amelyek hosszútávon befolyásolják a humán tőke minőségét. Gazdasági érdek és társadalmi kötelezettség is egyben, hogy az aprófalvakon még megmaradt, többségében rossz körülmények között élő lakónépesség ellátottsági kérdésével foglalkozunk. Ez a tanulmány ennek a témakörnek egy szűkebb területét, a köznevelési és oktatási ellátórendszer hozzáférhetőségét vizsgálja a helyi lakosság körében az Abaúji térségben.

*Kulcsszavak: humán közszolgáltatás; településfejlesztés; aprófalv; földrajzi elérhetőség
JEL kód: H83; H42; O15; R30*

Bevezetés

Az Abaúji térség az ország azon részéhez tartozik, ahol jelentős mértékben az aprófalvas településhálózat miatt, rendkívül nehéz még az alapszintű közszolgáltatások megfelelő biztosítása is. A helyzet súlyosságát jól mutatja, hogy számos itt elhelyezkedő falu semmilyen helyben elérhető szolgáltatással sem rendelkezik. Ezeken a kis lakónépességű, egymástól elzárt, gyakran jelentősen eltérő korszerkezetű falvakon is megoldást kell találniuk a szakembereknek a kihívásokra. Mindezt úgy, hogy közben a méretgazdaságosság elvét is elengedhetetlen figyelembe venniük a területi ellátási rendszer kialakításakor, hiszen az intézményhálózat gazdaságos üzemeltetése hosszútávon csak egy minimum mérethatár fölött lehetséges. Továbbá akadályt jelent az is a térségben, hogy a lakónépesség számára rendkívül korlátozottak a mobilitási lehetőségek az egyes települések között. Emiatt még nehezebb feladat a területi szervezés során megfelelő méretű ellátási körzeteket létrehozni (Kovács et al. 2008). Ezek a körülmények döntően behatárolják a lehetőségeket az oktatás és nevelés intézményhálózatának szervezésekor is.

Ilyen adottságok mellett nem kétséges, hogy a térség az ország gazdasági-társadalmi szempontból leginkább hátrányos helyzetű területeihez tartozik, még az elmúlt évtizedben kapott nagy összegű támogatások ellenére sem indult meg a térség felzárkózása.

Az ezredfordulót követően, részben az uniós fejlesztési támogatásoknak is köszönhetően, az Abaúji térséggel foglalkozó kutatómunkák száma megnövekedett (pl. Baranyi et al. 2005; Lieszkovszky – Szabó 2009; G. Fekete 2014; Jeney– Varga 2016; Szendi 2017). Ugyanakkor az Európai Unióba történő belépést megelőzően is foglalkoztak a Borsod-Abaúj Zemplén megyében található periférikus helyzetű falvakkal és már az 1970-es évektől kezdve találni ezzel foglalkozó színvonalas tanulmányokat (pl. Beluszky 1977; Sikos T. 1987; G. Fekete Éva 1991). Különösen jelentős kutatási előzmények állnak rendelkezésre a történeti földrajz, a helyi infrastruktúra, a roma szegregáció, a társadalmi-gazdasági felzárkóztatás, valamint a földrajzi elérhetőséggel kapcsolatos témakörökben. Emellett releváns forrásanyagot jelentenek még a hivatásokban készült humánközszolgáltatásokról szóló különféle beszámolók, fejlesztési tervek is.

Munkámban a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőség vizsgálata alatt a helyi lakosság közszolgáltatásokhoz való hozzáféréseinek kutatását értem. Ez egy összetett társadalomtudományi kérdéskör, ezért a földrajzi elérhetőség biztosítása csak az egyik szükséges feltétele annak, hogy az adott közszolgáltatásokhoz mindenki közel azonos lehetőségek mentén férhessen hozzá (Fleischer 2008). A vizsgálatok során a nyújtott szolgáltatások fizikai elhelyezkedése és mennyisége

mellett figyelembe vettem a helyi lakosság jövedelmi helyzetét és mobilitási potenciálját is. Jelen kutatómunka fő célja, hogy egy összetett mutatórendszer alapján osztályozza az ezekhez a szolgáltatásokhoz való hozzáférhetőséget, feltárja a fennálló települési egyenlőtlenségeket. A tanulmányban közölt vizsgálatok fókuszpontjában a közoktatási, közművelődési szolgáltatások, valamint az óvodai ellátás állnak. Lényeges módszertani szempont volt a kutatás során, hogy az elvégzett állapotfelmérés a jövőben megismételhető lehessen. Ennek érdekében széleskörűen elterjedt, rendszeresen hozzáférhető és ellenőrzött forrásokból származó mutatók kerültek bevonásra a vizsgálatokba. Úgy vélem, hogy a hozzáférhetőség települési egyenlőtlenségeinek feltárása és az eszerint kialakított településtípusok hozzájárulhatnak a területi ellátási rendszer optimalizálásához a hátrányos helyzetű térségben.

A tanulmány a szükséges elméleti háttér ismertetésével kezdődik. Ebben a fejezetében egyrészt a közszolgáltatás fogalmának meghatározása, másrészt a magyar közigazgatási rendszert jellemző fontosabb tulajdonságok rövid összefoglalása található meg. Az eredményeket ismertető fejezet az alkalmazott módszertan leírásával kezdődik. Ezt követi a települések helyzetértékelése a kiválasztott mutatók segítségével, amik a demográfiai korösszetételre és a vizsgált közintézmények földrajzi elhelyezkedésére, nyújtott szolgáltatásaira vonatkoznak. A települések egy összetett pontozási rendszerben is értékelésre kerülnek, majd a kapott eredmények rangsorolást követően, különböző településcsoportokba kerülnek. Az utolsó fejezet a főbb következtetések levonásával és a tanulmány rövid összefoglalásával zárul le.

A közszolgáltatás fogalmának értelmezése és szervezési alapelvei Magyarországon

A közszolgáltatások értelmezésének módja nagyban függ attól, hogy milyen tudományterületen belül vizsgálódunk. Ebben a tanulmányban ezúttal célszerű egy közigazgatási jog szerinti megközelítést használni, hiszen a területi ellátási rendszer megszervezése és szabályozása elsősorban a magyar közigazgatási rendszer keretein belül történik meg. Hoffmann (2009) meghatározása alapján minden olyan tevékenység közszolgáltatás, amit az állam jogszabályok útján annak minősít, valamint az állam a szolgáltatás létrejöttében közvetlen vagy közvetett módon részt vesz (pl. szabályozás, finanszírozás, szolgáltatásnyújtás útján).

Két nagy csoportra lehet osztani ezeket a tevékenységeket: a műszaki és a humán közszolgáltatásokra. A tanulmányban vizsgált humán közszolgáltatások pedig tovább oszthatók a közoktatási, a közművelődési, az egészségügyi és a szociális szektorokra (G. Fekete et al. 2013). Noha a keretrendszer általában ettől nem igen tér el, az már korszakonként és országonként nagyon változó, hogy egész pontosan melyik szolgáltatások tartoznak bele ezekbe a szektorokba.

Minden állam esetében, így Magyarország esetében is, megfigyelhetők olyan jellemző történelmi-kulturális sajátosságok, amelyek nagymértékben befolyásolják a humán ellátás intézményi rendszerét (van Oorschot 2006). Az Esping-Andersen (1991) munkássága által elterjedt terminológia alapján a legtöbb európai ország besorolható a liberális (angolszász), az északi (skandináv) vagy a kontinentális (bismarcki) jóléti rendszerekre. Hazánkban, főként történelmi okokból, a kontinentális jóléti modell alapján szerveződött a közszolgáltatási ellátórendszer.

Ez egy tágabb, német minta alapján átvett értelmezését jelenti az ellátórendszernek, ami alapján hagyományosan a humán szolgáltatások körébe tartozik az egészségügy, a szociális ellátások, az oktatás, a kutatási és a kulturális szolgáltatások (Hoffman 2019). Jellemző erre a jóléti modellre, hogy jelentős a társadalombiztosítási rendszerek dominanciája benne. Ennek az egyik legfontosabb oka, hogy az angolszász megközelítéssel szemben, viszonylag kis mértékben vonják be a magánszférát az ellátási feladatok megoldásába. Míután ez a rendszer a jövedelmi elvonásokon alapszik, általában a kenyérkereső, magasabb jövedelmi helyzetű emberek a rendszer kedvezményezettjei. Ugyanakkor az angolszász jóléti országoknál nagyobb mértékben avatkozik be a társadalmi egyenlőtlenségek alakulásának folyamatába, a beszedett forrásokat újra elosztja az egyes társadalmi csoportok között). Helyi szinten megfigyelhető egy széleskörű, de korlátozott mértékű szervezeti önállóság a hazai rendszerben, de emellett rendkívül erős a központi irá-

nyitás szerepe is. A szociális (humán) ellátási rendszer működtetésének fontos pillérét adják az önkormányzatok, valamint az állami-önkormányzati tulajdonú non-profit vállalatok és az egyház is (Hoffman 2019). Az egyház szerepe különösen lényeges a tanulmány témáját adó oktatási és nevelési szolgáltatások esetében.

Ebben a szociális értelemben a lehetőségekhez képest nagyvonalúnak tekinthető rendszerben már évtizedek óta komoly kihívást jelent a gazdasági fenntarthatóság kérdése. Jelentős részben ennek volt köszönhető, hogy a rendszerváltás óta többször is felmerült az önkormányzatok megreformálásának igénye. Ennek megfelelően több alkalommal is történtek módosítások, azonban az önkormányzati rendszert jelentős mértékben érintő, szerkezeti átalakítások csupán a Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény életbelépésével történt meg (Hoffmann 2013). Ez a szabályozás leváltotta a korábban hatályos helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvényt. Az új törvény szerint már nem az önkormányzatok, hanem az állam kötelezettsége lett az általános iskolai oktatás és nevelés feladatellátása. Ugyanakkor a humán alapellátás nagyrésze változatlanul az önkormányzat feladatellátási kötelezettségei közé tartozik. A teljesség igénye nélkül, csak a legfontosabbakat felsorolva, idetartozik a bölcsődei és az óvodai ellátás, az egészségügyi alapellátás, szociális, gyermekjóléti és a gyermekvédelmi szolgáltatások is. Érdemes kiemelni az új önkormányzati törvény mellett az 2011. évi CXC. törvényt a nemzeti köznevelésről. Emellett a 2015. évi CXXXIII. törvény pedig az egészségügyi alapellátásról rendelkezik. Fontos jogi szabályozási kereteket ad a magyarországi humán közszolgáltatások rendszerének még az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról, a II., III. és IV. fejezet a pénzbeli, természetbeni ellátásokat és a személyes jellegű szolgáltatásokat szabályozza.

Eredmények

Alkalmazott módszertan

A tanulmányban megvizsgált Abaúji térség 24 hátrányos helyzetű települést foglal magában. Ez a térség a Miskolci Egyetem „Kreatív Régió” felsőoktatási kiválósági programjában került lehatárolásra, hivatalosan nem létezik a magyar közigazgatásban ilyen elnevezésű terület egység. A kutató falvak az egykori Abaúj vármegyéhez tartoztak, innen származik a kialakított térségnek az elnevezése. Az elemzésekhez felhasznált demográfiai és társadalmi-gazdasági adatok a KSH adatbázisából származnak. Emellett a Google Maps alkalmazásról, a köznevelés információs rendszerének központi honlapjáról, valamint a menetrendek.hu weboldalról kerültek még adatok kiválogatásra. Az elemzésekhez szükséges digitális térképek a MapInfo 16.0 térinformatikai szoftver felhasználásával készültek el.

A hozzáférhetőség összetett mutatóval történő értékelése Bennett-féle eljárással készült (lásd bővebben: Bennett 1954; Nemes-Nagy 2005). Ezt a mérési módszert jellemzően több dimenziós területi jelenségek vizsgálatához alkalmazzák, ezért az elérhetőségi vizsgálatokhoz is jól használható. A regionális tudományterületen belül széleskörűen elfogadott, bár ahogy minden módszernek, úgy ennek is vannak korlátai (pl. nem veszi figyelembe az egyes mutatók súlyozását). Ugyanakkor népszerűsége nagyban köszönhető annak, hogy már kis elemszám mellett is alkalmazható módszer és egyszerűsége miatt statisztikai programcsomag nélkül, alapvető matematikai műveletekkel elvégezhető a szükséges számítások (1. ábra).

$$BEN_j = \sum_{i=1}^n \frac{z_{ji}}{n}$$

1. ábra: Bennett-mutató képlete

Forrás: Nemes-Nagy (2005) Regionális elemzési módszerek, V. fejezete, 16. oldal

A vizsgálatok során az egyéni mobilitási potenciál és a közszolgáltatások földrajzi elhelyezkedése volt a két legfontosabb vizsgálati dimenzió tanulmányomban. Ennek megfelelően a választott mutatók a demográfiai, a jövedelmi helyzetre, a közintézmények földrajzi elhelyezkedésére, a közlekedési és hírközlési infrastruktúra állapotára, valamint a települések közművelődési szolgáltatásokkal való ellátottságára vonatkoztak. Annak érdekében, hogy a módszer alkalmazásakor a mutatók egymással összevethetők legyenek, minden esetben meghatározásra kerültek az egyes mutatók maximumértékei, majd az így kapott eredmények a maximumértékhez viszonyítva százalékos formában lettek kifejezve. Az így kialakított értékek átlaga képezi a települési értékeket. Ez alapján az egyes települések természetes töréspontok osztályozási módszerrel különböző csoportokba kerültek besorolásra.

A nevelési-oktatási és kulturális közszolgáltatások elérhetőségének vizsgálata

Az állapotvizsgálat lényeges része a nevelési-oktatási közszolgáltatások hozzáférhetőségének alaposabb felmérése, hiszen a helyi óvodák és iskolák alapjaiban meghatározzák a térség lehetőségeit. A helyzet megértéséhez szükséges ismerni a népesedési folyamatokat, mert ez vezetett a jelenlegi demográfiai kép kialakulásához. Ezen belül kiemelten fontos a fiatal korcsoport vizsgálata, mert ők nyilvánvalóan nagyobb mértékben érintettek az ilyen típusú szolgáltatások igénybevételében, mint az idősebb korosztályok.

Ennek érdekében először a 0-14 éves állandó népesség változása került elemzésre 2004-ről 2017-re a térségen belül (1. táblázat). A táblázat adatai alapján egyértelműen megállapítható, hogy az Abaúji térség településeit nem lehet egységesen kezelni. 13 településen az Európai Unió csatlakozása óta csökkent a helyi fiatalok száma, 11 településen népességnövekedés figyelhető meg. Ugyanakkor ezen belül is jelentős egyenlőtlenségek figyelhetők meg a települések között. A vizsgált időszakban a járasszékhely, Encs elvesztette 2004-es 0-14 év közötti népességének körülbelül negyedét, Krasznokvajda csaknem 40%-át, de vannak olyan települések, amelyek esetében 2017-re már a felét sem érte el a korábbi gyermeklétszám (pl. Büttös, Lítka). Ezzel szemben érdemes kiemelni még néhány nagyobb falut a térségben, ahol dinamikus népességnövekedés volt tapasztalható. Hernádvécse abszolút létszámváltozást tekintve kiemelkedik a térségben. Ha a népesedési trendet 1991-től vizsgáljuk, akkor viszont további két faluban, Csenyété és Fáj esetében, szintén százas nagyságrendben növekedett a 0-14 évesek száma (Hernádvécse: 141 fő, Csenyété: 119 fő, Fáj: 120 fő).

1. táblázat: 0-14 év közötti állandó népesség változása az Abaúji térségben, 2004-2017

népességcsökkenés			népességnövekedés		
település	létszám-változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez viszonyítva (%)	település	létszám-változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez viszonyítva (%)
Encs	-376	74	Hernádvécse	129	160
Krasznokvajda	-54	61	Fáj	34	125
Forró	-42	93	Felsőgagy	27	163
Detek	-22	65	Baktakék	24	113
Szalaszend	-20	92	Csenyété	23	111
Büttös	-19	44	Hernádpetri	15	122
Fancsal	-15	78	Beret	9	114
Lítka	-13	13	Szemere	9	109
Szászfá	-11	61	Pusztaradvány	7	111
Fulókércs	-8	94	Gagyapáti	6	700
Pamlény	-5	58	Keresztéte	3	400

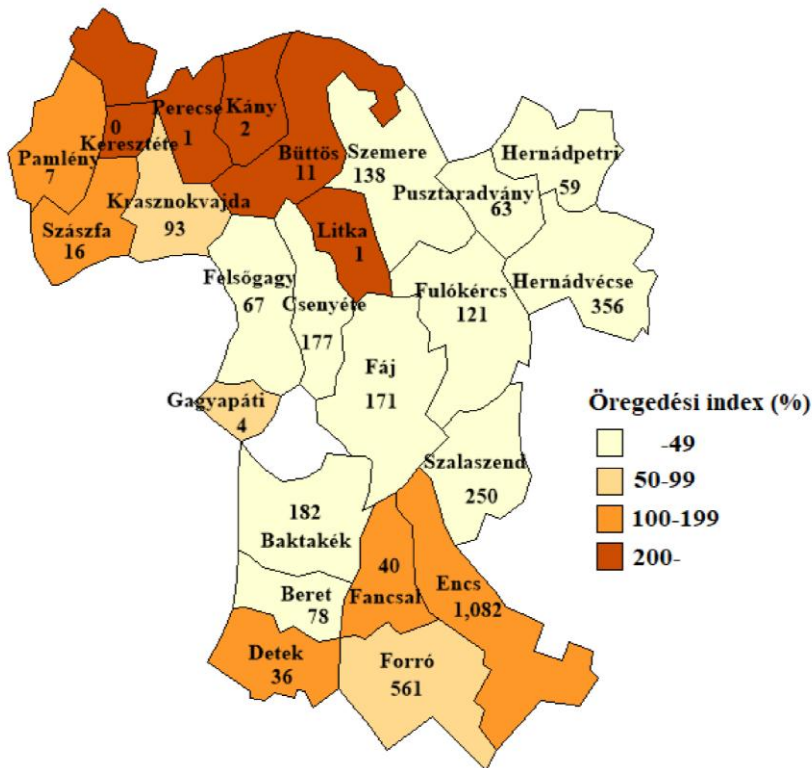
népességcsökkenés			népességnövekedés		
település	létszám- változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez vi- szonyítva (%)	település	létszám- változás (fő)	népességszám (0-14 év) 2004-hez vi- szonyítva (%)
Kány	-3	57			
Perecse	-1	50			
Abaúji térség	-303	92			
B-A-Z megye	-24487	81			

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Az 1. táblázat alapján megállapítható, hogy a térség településeinek felében az elnéptelenedés, míg másik részén pedig a hátrányos szociális helyzetben lévő népesség gyorsütemű szaporodása jelent társadalmi problémákat. A kiegyensúlyozottnak tűnő térségi átlag ellenére az is megállapítható, hogy csupán néhány, dinamikusan növekvő népességű falu az oka annak, hogy az Abaúji térségben alacsonyabb mértékű népességcsökkenést tapasztalni, mint a borsod-abaúj-zemplén megyei átlag.

Az érintett települések földrajzi elhelyezkedése is fontos információ a kutatás az szempontjából (2. ábra). Az alábbi térképen az Abaúji települések 0-14 év között lakosság száma olvasható le, a színek pedig az öregedési index értéksorozatjait mutatják 2017-re vonatkozóan. Megállapítható, hogy a térség demográfiai korszerkezete a legtöbb településen erőteljesen eltorzult napjainkra. Egyrészt a településhálózat közepén a rendkívül fiatal korszerkezettel, egyben nagyszámú gyermekkorúval rendelkező falvak találhatók. Ezzel szemben pedig a térség északnyugati részén jóval kisebb méretű, elöregedett településeket találunk. Emellett csak elvétve, néhány esetben találni viszonylagosan kiegyenlített korszerkezetű települést. Ahogy az előzetesen is várható volt, a legjobb értéket a járásközpont érte el. Encsen csaknem megegyezik az időskorúak és a gyermekek aránya.

A demográfiai folyamatok oda vezettek, hogy 2017-re már ez a kettősség az ellátási rendszerben is jól érzékelhetővé válik. A térség földrajzilag jól elkülöníthető, északnyugati része tanulói létszámhiánnyal küzd, több település esetében gyakorlatilag már nincsenek gyermekek (Perecse, Keresztéte, Kány, Litka). Számos településen pedig csak néhány fiatal maradt (Pamlény, Gagyapáti, Szászfű), amit a többnyire hasonlóan nehéz helyzetű környező településekkel való összevonásokkal is nehéz kezelni. A térség középső részén pedig a rohamosan növekvő gyermekszám jelent az intézményhálózat hatékony működtetésére nézve komoly kihívásokat.

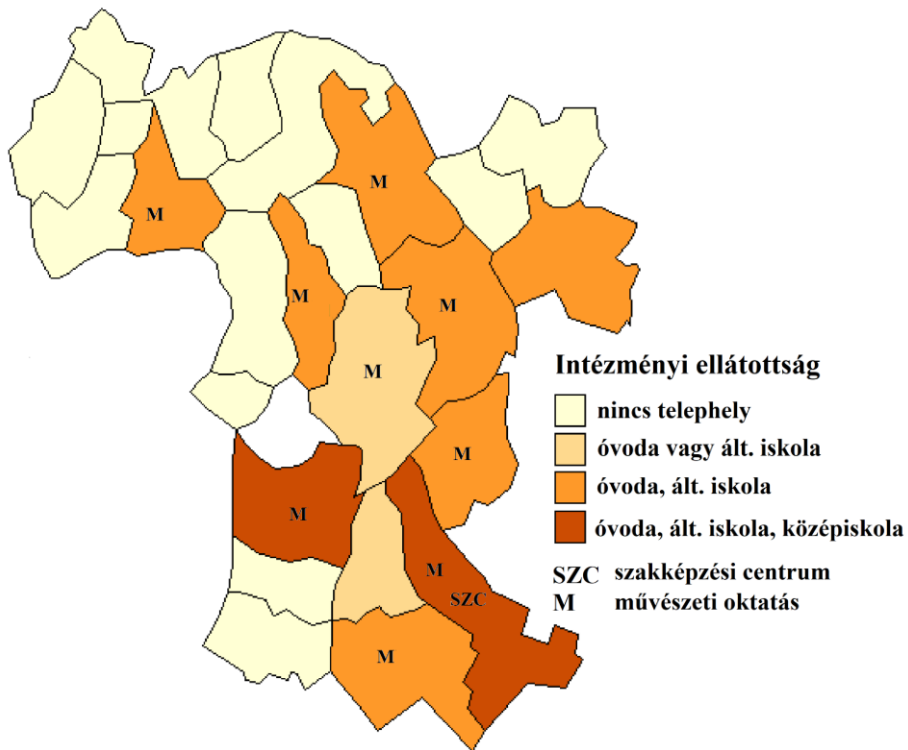
2.ábra: Öregedési index és 0-14 éves lakónépesség az Abaúji térségben, 2017

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Megjegyzés: a településnevek mellett a 14 év alatti lakónépesség száma olvasható

A köznevelési-oktatási közintézmények földrajzi elhelyezkedése visszatükrözi a népesedési folyamatokat, hiszen döntően meghatározza az üzemeltetési lehetőségeket (3. ábra). A 24 térségben található településből 13 faluban már semmilyen telephely nem működik, az ott lakó 345 gyermeknek utaznia kell, hogy óvodába és/vagy általános iskolába járhasson. Az ábra jól szemlélteti, hogy ez a probléma leginkább a térség észak-nyugati településeit érinti. Ugyanakkor pozitív ténynek számít, hogy az alapfokú művészeti oktatás Hernádvécse kivételével minden általános iskolával rendelkező településen biztosított. Középfokú oktatási intézményeket két településen, a járasszékhely Encsen és Baktakéken találni.

A felnőtt lakosság helyzete némileg különbözik a gyermekekéktől, mert ők már nem tankötelesek, érintettségük így jóval alacsonyabb. Ha részt vesznek a közoktatásban, akkor pedig többnyire nem nappali képzésben teszik azt meg, hanem más képzési formában. Esetükben kiemelkedő jelentősége van az Encsen működő szakképzési centrumnak, ahol új szakmákat tanulhatnak.

3.ábra: Helyben elérhető nevelési-oktatási intézmények az Abauji térségben, 2019
 Forrás: saját szerkesztés, a KIR (Köznevelés Információs Rendszere) alapján

Az állapotvizsgálat kiterjedt a közművelődési szolgáltatások elemzésére is, amiben a lakosság teljes egészségének, viszonylag egyenlő esélyek biztosítása mellett, fontos lenne megfelelő mennyiségű és minőségű programokat szervezni minden településen (2. táblázat). Ugyanakkor a közoktatással és neveléssel ellentétben ezek nem naponta nyújtott szolgáltatások, nem szükséges olyan mértékben törekedni a különbségek teljes felszámolására, mint az előbbi esetben. Encs kiugróan kedvező helyzete nem jelent váratlan megállapítást, ugyanakkor jól látható az is, hogy az egyes értékek nem követik minden esetben a településméret szerinti rangsort. Csenyéte és Felsőgagy mind a rendszeres művelődési foglalkozások, mind a kulturális rendezvények számában jó mutatóval rendelkeznek. Krasznokvajda és Baktakék települési könyvtára pedig a leltári állományt tekintve tekinthető kedvező helyzetű településnek.

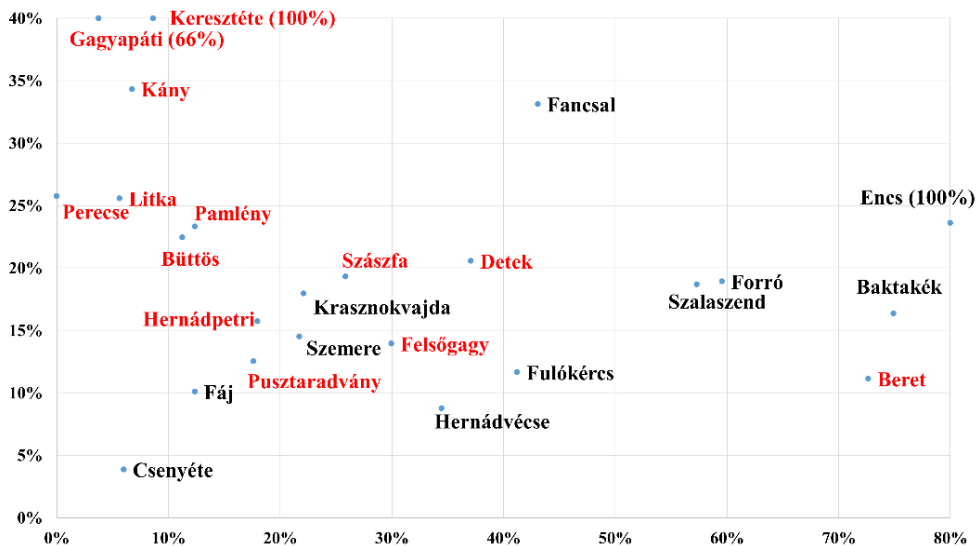
Napjainkban az információhoz való hozzáférés egyik legfontosabb csatornája az internet, ezért lényeges vizsgálati szempont ezeknek a településeknek az internetellátottsága is. Amiatt is, mert ezeknek a földrajzilag is elzárt falvaknak különösen nagy lehetőségeket nyújthat a szükséges szolgáltatások biztosításához. Ennek ellenére, a gazdasági-társadalmi mutatók alapján teljesen érthető okokból, rendkívül nagyra számít az elmaradottsága a térségnek nemcsak országos, hanem megyei viszonylatban is. Jó néhány településen nem éri el még a megyei átlag töredékét sem az 1000 lakosra jutó internetelőfizetések száma. A 100 előfizetés alatti értékek még azzal együtt is nagyon rossznak számítanak, hogy vélhetően az egy háztartásra jutó értékek több településen is kicsit javítanának az összképen. A térségi átlag a megyeinek nagyjából 2/3-át adja, ami pedig különösen aggasztó, hogy még a járásközpont sem haladja meg ezt az értéket.

2.táblázat: Közművelődési szolgáltatások és internet ellátottság az Abaúji térségben

Település	települési könyvtá- rak egységeinek száma (leltári állomány), 2016	rendszeres művelődési foglalkozások száma, 2017	kulturális rendezvé- nyek száma, 2017	1000 lakosra jutó internetelőfizetések száma, 2017
Baktakék	12434	20	10	141
Beret	1760	12	9	120
Büttös	1760	5	5	143
Csenyéte	1760	57	167	6
Detek	2631	12	7	138
Encs	38525	206	76	224
Fáj	1760	10	2	35
Fancsal	1361	0	6	185
Felsőgagy	559	65	21	120
Forró	4689	25	14	170
Fulókércs	328	0	6	116
Gagyapáti	1760	12	3	37
Hernádpetri	1760	0	8	104
Hernádvécse	2961	0	10	77
Kány	1760	0	4	150
Keresztéte	1760	0	5	57
Krasznokvajda	8125	0	18	143
Litka	130	3	2	104
Pamlény	1760	0	0	60
Percse	1760	0	4	148
Pusztaradvány	1760	0	10	79
Szalasend	7627	10	7	142
Szászfa	1760	0	2	130
Szemere	5377	0	12	137
Abaúji térség	105867	437	408	164
B-A-Z megye	3710849	55550	18390	237

Forrás: saját szerkesztés, KSH adatok alapján

Érdeemes a közlekedési eszközökkel való ellátottságát is megvizsgálni a térségnek, hiszen a mobilitási potenciál ugyancsak meghatározó tényező a hozzáférhetőség esetében. Az Abaúji térség településein jelenlévő egyenlőtlenségeket egy pontdiagram segítségével jól lehet ábrázolni (4. ábra). A pontdiagram függőleges tengelye a települési adatsor maximumértékéhez viszonyított, százalékban mért személygépkocsi ellátottságát mutatja. A vízszintes tengelyen a szomszédos településekre közlekedő közvetlen autóbuszjáratok sűrűsége látható, a térségen belül összegyűjtve, ugyancsak a maximumértékhez viszonyítva, iskolai tanítási napokra kiszámolva. A nevek színezése az intézményi ellátottságát, illetve az ellátatlanságát jelöli a településnek. Amennyiben a település neve pirossal szerepel a diagramon, akkor ott semmilyen nevelési-oktatási közintézmény nem működik jelenleg, míg a feketével jelölt településen legalább egy darab, aktív státuszú telephely található.

5.ábra: Mobilitási egyenlőtlenségek az Abaúji térségben, 2017

Forrás: saját szerkesztés, a KSH és a menetrendek.hu adatbázisa alapján

Megjegyzés: x tengely: autóbuszjárat-sűrűség; y tengely: 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma (legmagasabb települési értékhez viszonyítva)

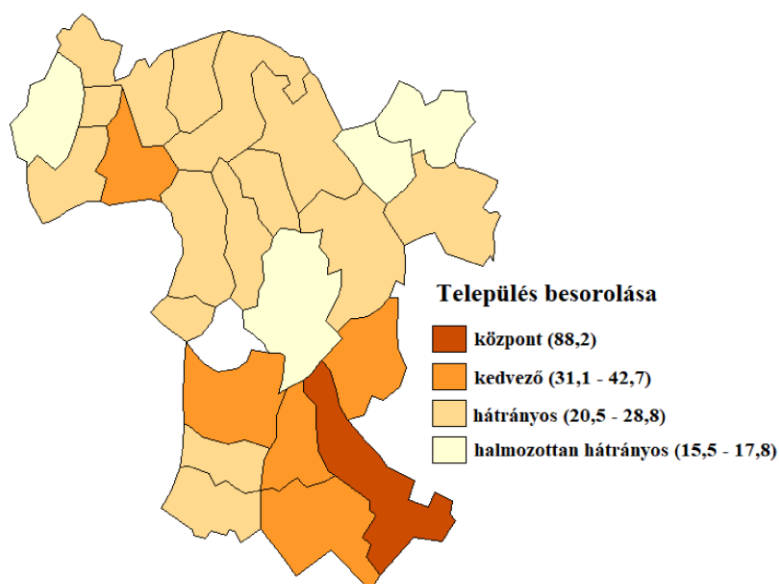
A pontdiagramról leolvasható, hogy az intézményi ellátottság szempontjából hátrányos helyzetű, pirossal jelölt települések többségében a tömegközlekedési lehetőség is kedvezőtlenek. Ez alól csupán Beret számít kivételnek, ahol az autóbuszközlekedési feltételek a legjobbak között található a térségben. A személygépkocsi ellátottsága ezeknek a településeknek általában ugyanakkor némileg jobb, mint a térség többi részén. Keresztéte és Gyagyapáti kiemelkedik a térségen belül, de az ellátatlan települések nagyrésze is a rangsor első felében található. Fontos azt is hozzátenni, hogy a térség, négy település kivételével (Fancsal, Kány, Gyagyapáti, Keresztéte), nem éri el az országos átlagot a személygépkocsi-ellátottság szempontjából (316 szgk./1000 fő). Emellett az alacsony jövedelmi viszonyok is megnehezítik sokaknak a rendszeres gépkocsihasználatot. A legrosszabb helyzetben Fáj és Csenyéte van a térségen belül, hiszen ezeken a településeken az autókocsi ellátottság, valamint a tömegközlekedési lehetőségek is gyengék.

A demográfiai, közlekedési, intézményi és jövedelmi szempontok az elemzés során nemcsak külön-külön lettek kiértékelve, hanem egy összetett mutatórendszer alapján is. A Bennett-féle eljárás alkalmazásával a társadalmi értelemben vett hozzáférhetőségben megfigyelhető egyenlőtlenségek kerültek kimutatásra a települések között.

Az alábbi mutatók kerültek felhasználásra, amelyek minden esetben a települési adatsor maximumértékéhez viszonyítva, százalékos formában lettek kiszámítva:

- Autóbuszjárat-sűrűség, 2019
- 1000 lakosra jutó személygépkocsi száma, 2017
- 1000 főre jutó internetelőfizetés szám, 2017
- Vásárlóerő index, 2015
- Köznevelési és oktatási intézményi ellátottság, 2019
- Települési könyvtárak egységeinek száma (leltári állomány), 2016
- Kulturális rendezvényeken részt vevők száma, 2017
- Rendszeres művelődési foglalkozások száma, 2017

Az elkészült index alapján létrejött egy települési rangsor. A térség települései természetes töréspontok osztályozási módszerrel 4 csoportba lettek besorolva annak érdekében, hogy a hasonló helyzetben lévő települések egy csoportot alkossanak (5. ábra).

5. ábra: A köznevelési-oktatási intézmények hozzáférhetősége az Abaúji térségben

Forrás: saját szerkesztés, KSH és KIR adatok alapján

A különböző mutatók egyesével történő elemzését követően már előzetesen is számítani lehetett arra, hogy a járásszékhely kiemelkedik az összesített rangsorból is. Encs közvetlen közelében, Krasznokvajda kivételével, a térség déli részén helyezkednek el még kedvező helyzetű települések (Baktakék, Fancsal, Forró, Szalaszend). Ugyanakkor jócskán lemaradva, Encs pontszámának a felét sem érik el ezek a falvak. A vizsgált települések többsége (14 db) a hátrányos helyzetű kategóriába került, amelyek az északi részén található az Abaúji térségnek. Ezeken a területeken Krasznokvajdának fontos szerepe van a területi ellátásban, a térség egyik alközpontjának tekinthető falu. A kapott rangsort elemezve viszont némileg meglepő lehet, hogy a legrosszabb kategóriába besorolásra került négy település nem esik egybe sem közlekedési, sem pedig demográfiai értelemben véve a legrosszabb helyzetű falvakkal. Sokkal meghatározóbbak ezeknél a településeknél a jövedelmi és az egyéb gazdasági tényezők hatása. Ezekről a településekről megállapítható az is, hogy nem alkotnak egységes földrajzi területet, szigetszerűen helyezkednek el a térségben belül (Fáj, Hernádpetri, Pamlény, Pusztaradvány).

Összefoglalás

Az országos átlaghoz viszonyítva a vizsgált térség egésze hátrányos helyzetben van a köznevelési-oktatási és a közművelődési szolgáltatásokkal való ellátottság tekintetében. A meglévő infrastruktúrához azonban a települések nem egyenlő mértékben férnek hozzá, az itt elhelyezkedő falvak több, jól elkülöníthető csoportba sorolhatók. Jelenleg csupán a járásközpont és a vonzáskörzetébe tartozó néhány déli elhelyezkedésű településen tapasztalható megyei viszonylatban is az átlagot közelítő ellátási szint. Ezen a jövőben mindenképpen változtatni szükséges. Igaz ugyanakkor az is, hogy a vizsgált terület népességének döntő többségét ezek a települések adják és az Abaúji térség többi részéhez képest jónak tekinthető demográfiai folyamatok jellemzik őket. Mindeközben a térség észak-nyugati részén fekvő falvak legfőbb problémáját az elnéptele-

nedés jelenti, ahol már csak ritkán születnek gyermekek. Mivel ezek a települések nem képesek helyben megoldani az oktatási-nevelési feladatellátást, ezért több faluból is rendszeresen ingázásra kényszerülnek az alapvető közszolgáltatások igénybevételének érdekében. A fennálló helyzetet súlyosbítja, hogy jellemzően épp ezek a települések a legnehezebben megközelíthetők, rossz közlekedési adottságokkal rendelkeznek. A tanulmányban ismertetett index és a terepi megfigyelés alapján megállapítható, hogy a térség északi részében Krasznokvajda központi szerepet tölt be a településhálózatban, biztosítja a környező települések alapszintű ellátását. A középső és észak-keleti települések lakossága jóval fiatalabb korszerkezetű, nem okoz gondot a legtöbb faluban a helyi iskolák és óvodák működtetése. Szemben az észak-nyugati kisebb településekkel, ezekben a fálvokban jobbak a közlekedési összeköttetések a járasközponttal, ami jelenleg minden vizsgálati szempont tekintetében kiemelkedik a nyújtott közszolgáltatások mennyiségét és minőségét tekintve. Ezeket a lehetőségeket ugyanakkor nem tudja megfelelően kihasználni a helyi lakosság, mert a népesség jelentős része szociálisan hátrányos helyzetűnek számít. Az egyik szélsőséges példa erre Encs város közvetlen szomszédságába tartozó Fáj, ami az egész térségben az egyik legalacsonyabb összesített értéket kapta.

A demográfiai folyamatok érdemi változtatására rövidtávon egészen biztosan nincs esély ezekben a fálvokban, ezért a helyzethez való alkalmazkodást tartom az egyetlen megoldási lehetőségnak. Az egyenlőtlenségek csökkentésének érdekében célszerű lehet a digitális szolgáltatások nagyobb mértékű támogatása, különösen a hátrányos helyzetű térség periférikus helyzetű településein. A vizsgált mutatók ugyanakkor azt is jelzik, hogy ehhez az internetelőfizetések számának növelésére lenne szükség. Ennek jelenleg gátja az alacsony iskolázottsági szint, pedig nagy szükség lenne a lakosság digitális írástudásának fejlesztésére.

Irodalomjegyzék

1990. ÉVI LXV TÖRVÉNY: a helyi önkormányzatokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?dbnum=1&docid=99000065.TV&mahu=1>
 (letöltve: 2019.06.13.)
1993. ÉVI III. TÖRVÉNY: a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99300003.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2011. ÉVI CXC. TÖRVÉNY: a nemzeti köznevelésről
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100190.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2011. ÉVI CLXXXIX. TÖRVÉNY: Magyarország helyi önkormányzatairól
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1100189.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
2015. ÉVI CXXIII. TÖRVÉNY: az egészségügyi alapellátásról
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1500123.TV> (letöltve: 2019.06.13.)
- BARANYI, B. – G. FEKETE, É. – KONCZ, G. (2005): A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklósi kistérségekben. In: Baranyi, B. (szerk.): Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Budapest: MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. Gondolat Kiadó. pp. 13-29.
- BELUSZKY, P. (1977): Krasznokvajda – Egy alsófokú központ gondjai a Csereháton. Földrajzi Értesítő 26. évfolyam, 3–4. szám, pp. 349-386.
- BENNETT, M. K. (1954): The World's Food. New York, USA: Harper and Row.
- C-DATA TÉRKÉPTÁR: www.menetrendek.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- ESPING-ANDERSEN, G. (1991): Mi a jóléti állam? In Ferge, Zs., Lévai, K.(szerk.): A jóléti állam. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszék. pp. 116-135.
- FLEISCHER, T. (2008): Az elérhetőségről: Az elérhetőség fogalma In: Közúti és Mélyépítési Szemle: Az Útalap és a Közlekedéstudományi Egyesület Lapja, 58. évfolyam, 1-2.szám, pp. 1-6.

- G. FEKETE, É. – PÉTER, ZS. – SIPOSNÉ NÁNDORI, E. – LIPTÁK, K. – HEGYI-KÉRI Á. (2013): Területi politikák és stratégiák. Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudomány Kar
- G. FEKETE, É. (1991): Egy elmaradott térség felzárkózásának történeti-földrajzi lehetőségei. Herman Ottó Múzeum Évkönyve 28-29.szám, pp.351-377.
- G. FEKETE, É. (2014): Dél-csereháti aprófalvak innovatív fejlesztése. Szellem és Tudomány, 5. évfolyam, 2–3. szám, pp. 54-69.
- HOFFMANN, I. (2009): Önkormányzati közszolgáltatások szervezése és igazgatása - Az elmélet és a gyakorlat tükrében. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó
- HOFFMANN, I. (2013): A területi szociális közszolgáltatások igazgatása – nemzetközi kitekin-téssel, a közelmúlt és a jelen magyar szabályozásának tükrében. Esély Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat, 24. évfolyam, 4. szám, pp. 51-72.
- HOFFMANN, I. (2019): A humán közszolgáltatások köre, értelmezése és csoportosítása. Közjo-gi Szemle, 12. évfolyam, 2. szám, pp. 1-6.
- JENEY, L. – VARGA, Á. (2016): A felzárkóztatás eredményei és kudarcai az Encsi járásban. Területi Statisztika, 56. évfolyam, 2. szám, pp. 183-208.
- KOVÁCS, K. – LADOS, M. – SOMLYÓDYNÉ PFEIL, E. (2008): Közszolgáltatás-szervezési kihívások kistelepülési környezetben. In: Kovács, K. – Somlyódyné Pfeil, E. (szerk.): Függőben. Közszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában. Budapest: KSZK ROP 3.1.1. Programigazgatóság. pp. 9-44.
- KSH: Központi Statisztikai Hivatal hivatalos oldala: www.ksh.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- LIESZKOVSZKY, J. P. – SZABÓ, SZ. (2009): A Krasznokvajdai mikrotérség közlekedési szo-kásai. Tér és Társadalom, 23. évfolyam, 4. szám, pp. 117-135.
- OKTATÁSI HIVATAL: A köznevelés információs rendszerének központi oldala: www.kir.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- NEMES-NAGY, J. (2005): Összetett jelenségek, osztályozás, regionalizálás. In: Nemes-Nagy, J. (szerk.): Regionális Elemzési Módszerek (Regionális Tudományi Tanulmányok 11.). Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Regionális Földrajzi Tanszék – MTA-ELTE, Regionális Tudományi Kutatócsoport: http://geogr.elte.hu/ref/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11/RTT-11-05-osszetett.pdf (le-töltve: 2019.06.13.)
- SIKOS T., T. (1987): A falusi települések lakossági infrastruktúrájának elemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Tér és Társadalom, 1. évfolyam, 4. szám, pp. 49-71.
- SZENDI, D. (2017): The connection of EU supports and the taxable income per capita in the Northern Hungarian Region, for the 2007-2013 period. DETUROPE 9. évfolyam, 3.szám, pp. 42-60.
- TEIR: Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer hivatalos oldala: www.teir.hu (letöltve: 2019.06.13.)
- VAN OORSCHOT, W. (2006): Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. Journal of European Social Policy 1. évfolyam, 16. szám, pp. 23-42.

Romvári Róbert

A drón- és a GIS technológia településmorfológiai alkalmazása az Abaúji térségben

Napjainkban Magyarország településhálózata folyamatos változást mutat. A hálózat legkisebb elemeinek, vagyis a törpe- és aprófalvaknak a száma az elmúlt évtizedekben folyamatosan növekedett, népességszámuk relatív csökkenése mellett. A tanulmány áttekinti hazánk törpe- és aprófalállományának térbeli megoszlását, valamint röviden ismerteti a vonatkozó hazai településmorfológiai kutatások fejlődéstörténetét. Ezt követően három tipikus Borsod-Abaúj-Zemplén megyei aprófalú leírása után Szászfa példáján bemutatásra kerülnek a távérzékelési és a térinformatikai módszerek gyakorlati felhasználási lehetőségei a településmorfológiai kutatásokban. Térképi állományok, archivált légifotók, valamint nagy terepi felbontású drónfelvételekből szármított ortomozaik segítségével térinformatikai adatbázis készült. A módszertan alkalmazásával a település épületállományának változása hosszútávon követhető volt. A dróntechnológia és a térinformatikai szoftverek együttes használata egyedülálló lehetőséget jelent aprófalvak kül- és belterületi jellemzőinek részletes leírására.

Kulcsszavak: távérzékelés, térinformatika, településmorfológia

JEL-kód: R10

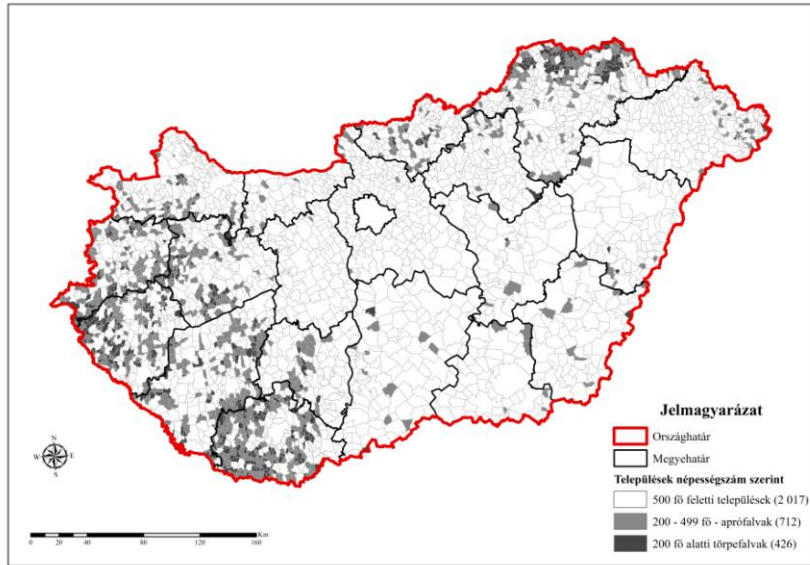
A magyarországi törpe- és aprófalvak

Magyarország, Kocsis (2014) szerint dinamikus rendszerként jellemezhető településállománya heterogén képet mutat. A Központi Statisztikai Hivatal (KSH) 2018. évi helységnévtárának adatai szerint hazánk 3155 települése közül 346 városi, 127 nagyközségi, további 2682 település községi jogállású. A helységnévtár adatbázisa alapján – a 2018. január 1-i állapot szerint – az ország lakosságának 70,45% város lakó, a városi rangú települések területe pedig az ország teljes területének 31,9%-át teszi ki.

Tekintve, hogy a tanulmány későbbi fejezeteiben két törpe- és egy aprófalú településmorfológiai vizsgálatának eredményeit mutatom be, a következőkben hazánk településállományának jellemzését az említett két településtípusra fókuszálva ismertetem. Szabó (2011) szerint a magyar településhálózat meghatározó részét a törpe- és aprófalvak képezik. Így nem meglepő, hogy az utóbbi évtizedek településföldrajzi kutatásainak egyik meghatározó témája ezen egységek vizsgálat volt (Makra-Vida 2016). A rendszerváltozást megelőzően a vizsgálatok (Beluszky-Sikos 1982) leginkább a méretből adódó különbségtételre, differenciálásra alapultak, míg 1990 után a földrajzi elhelyezkedés és az ezzel összefüggő változásokra helyeződött a hangsúly (Bajmócy-Balogh 2002).

Az aprófalvak lehatárolására a hazai szakirodalomban kétféle csoportosítást használnak. Egyes kutatók (Barta-Enyedi 1981, Csapó 1993, Kőszegfalvi-Tóth 2002) 1000 főnél húzzák meg az aprófalvak felső határát, míg mások (Enyedi 1980, Beluszky 1984, Sikos 1990, Balogh 2008, Józsa 2014) az 500 fő alatti településeket tekintik aprófalunak. Jelen tanulmányban az utóbbi lehatárolást alkalmazom, vagyis az 500 főnél nem népesebb településeket egységesen aprófalunak tekintem. A 200 fő alatti településeket ugyanakkor törpefaluként kategorizálom.

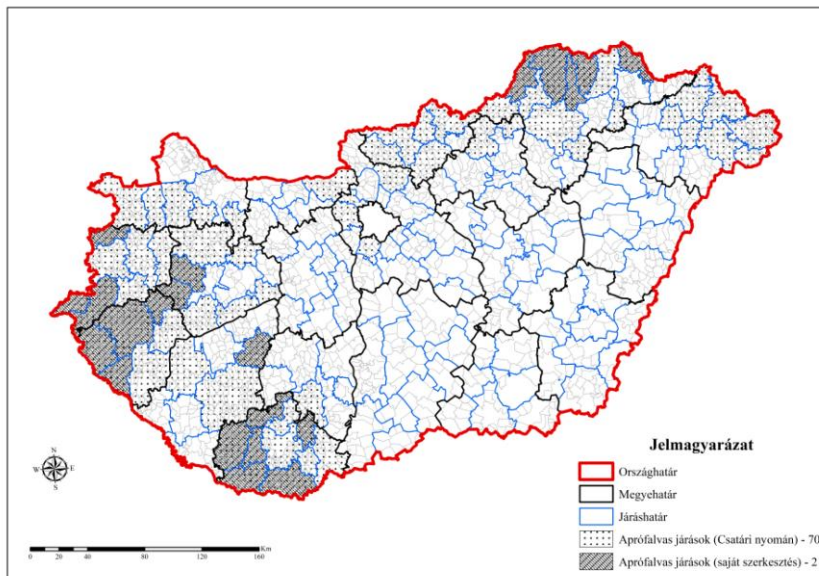
A KSH 2018-as adatai alapján hazánkban 1138 település népessége nem éri el az 500 főt, közülük 426 lakónépessége 200 főnél is kevesebb. Érdekes adat, miszerint az aprófalvak száma az ország településhálózatának valamivel több, mint egyharmadát teszi ki, azonban az itt élők száma hazánk népességének csak 2,94%-a. Az 1. ábra hazánk törpe- és aprófalvainak földrajzi megjelenését mutatja be.

1. ábra: Törpe- és aprófalvak Magyarországon

Forrás: KSH 2018 alapján saját szerkesztés

Az 1. ábra jól szemlélteti az aprófalvak országos szinten jelentős különbségeket mutató térségi megoszlását. A vizsgált településtípusok főleg a délnyugati-, illetve az északi országrészekben helyezkednek el. Hazánk legkisebb lélekszámú települése – a KSH 2018-as adatai alapján – a Zala megyei Iborfia (8 fő).

2. ábra: Aprófalvas járások

Forrás: KSH 2018 alapján saját szerkesztés

Bajmócy és Balogh (2002) célszerűnek tartja aprófalvas térségekről beszélni. Így, amennyiben Csatári (2000) aprófalvas kistérségi lehatárolási módszerét (a településsűrűség 4 település/100

km² feletti) járási szinten végezzük el megállapítható, hogy hazánk 174 járása közül 70 tekinthető jellemzően aprófalvasnak (2. ábra - *pontozott területek*). Megvizsgálva a kiemelt 70 járást alkotó településeket elmondható, hogy csupán 52,9 százalékuk 500 főnél kisebb lélekszámú, továbbá 6 járásban egyáltalán nincs 500 fő alatti település. Ugyanakkor az is elmondható, hogy 117 járásban van legalább egy 500 lakosnál kisebb település. Továbbgondolva Csatári lehatárolását, a vizsgálatba ezúttal kizárólag azon járásokat vontam be, ahol az aprófalvak sűrűsége 100 km²-en legalább 4 (2. ábra – *sraffozott területek*). A leválogatás eredménye ezúttal 21 járás lett, úgy, hogy valamennyi terület Csatári lehatárolási módszertana alapján is aprófalvas járásnak tekinthető.

A kutatásban vizsgált három település mindegyike aprófalvas járásban helyezkedik el. Büttös és Krasznokvajda az Encsi-, míg Szászfa a szomszédos Szikszói járás része.

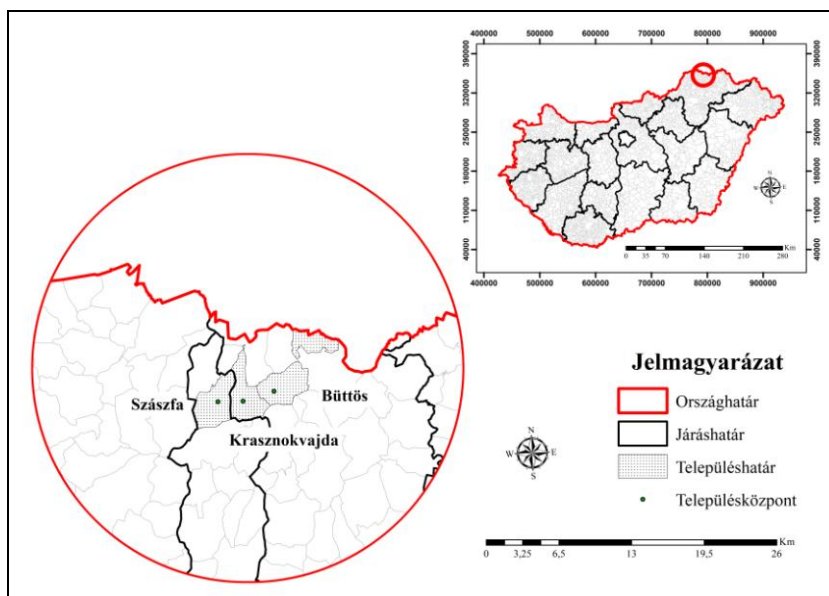
Településmorfológiai kutatások fejlődése Magyarországon

A települések alakitani vizsgálata hazánkban a 20. század elején kezdődött. A tudományterület fejlődésével párhuzamosan az alkalmazott módszertan is változott. A hazai kutatókra a német városföldrajz eredményei voltak nagy hatással (Csapó 2016). Balogh (2016) szerint a települések belső szerkezetének vizsgálata során a II. világháború előtt elsősorban morfológiai szempontok, azt követően pedig a funkcionális jellemzők kerültek a kutatások előterébe. Jankó (2005) eredményei szerint a településmorfológiai kutatások két fő alappillérét az empirikus vizsgálatok, valamint a történeti adatok képezik. A magyar geográfusok kezdetben elsősorban a települések alaprajzi fejlődésével, illetve a települések kialakulásának történetével foglalkoztak. A településmorfológia fejlődésében az áttörést Mendöl 1936-ban „Alföldi városaink morfológiája” címmel megjelent munkája hozta, melyben a Szerző bevezette a funkcionális morfológia fogalmát. Úgy gondolta, hogy az épületek külső megjelenéséből következtetni lehet az ott élők életkörülményeire, társadalmi helyzetére. Az 1970-es években Becsei kombinálta először a funkcionális morfológiai megközelítést népszámlálási adatokkal. A terepbejárások mellett immár statisztikai adatok is rendelkezésre álltak (Becsei 2014). 1990 után az empirikus kutatások, valamint a statisztikai adatok felhasználása mellett az eredmények ábrázolásánál megjelent a térinformatikai szoftverek használata.

A 20. század utolsó évtizedében a nemzetközi szakirodalomban megjelentek a távérzékelés és a térinformatikai szoftverek geográfiai alkalmazásának lehetőségeit összefoglaló közlemények (Longley 2002). Ezen előzményekre is támaszkodott Ónodi 2011-ben, amikor a hazai településmorfológiai kutatások új eszközeként jellemezte a térinformatikát. Véleménye szerint az eszköz alkalmas a települések mind horizontális (több település vizsgálata, azok összehasonlítása), mind vertikális (adott település időbeli változásainak leírása) vizsgálatára. Csapó és Lenner (2015) Budapest településmorfológiája c. könyvében a klasszikus vizsgálati módszerek mellett az adatok feldolgozásában, kiértékelésében, valamint az eredmények publikálásában térinformatikai alkalmazásokat használt.

Büttös, Krasznokvajda és Szászfa települések településmorfológiai vizsgálata

A vizsgálatba vont települések a Cserehát északi részén fekszenek (3. ábra). Közös jellemzőjük, hogy völgytalpakra épültek (Keresztétei-, Kányi-, Rakaca-, Janka- és a Percse-patak mentén). A három település közül Krasznokvajda rendelkezik központi funkcióval, ugyanis itt működik egyedül óvoda, általános iskola, háziorvosi rendelő és gyógyszertár. Emellett a Hétközség földrajzi-néprajzi mikrorégió (Büttös, Kány, Keresztétei, Krasznokvajda, Pamlény, Percse, Szászfa) központja is (Lieszkovszky-Szabó 2009).

3. ábra: A mintaterület földrajzi elhelyezkedés

Forrás: Saját szerkesztés

A fenti településekkel kapcsolatban kiemelendő Bajmócy és Balogh (2002), az aprófalvak társadalmi-gazdasági helyzetét vizsgáló munkája. Kutatásaik során arra kerestek választ, hogy különböző mutatók (népességszám, korszerkezet, gazdaság, idegenforgalom, életminőség, közlekedési helyzet) felhasználásával kimutathatók-e területi, vagy településméretből fakadó különbségek a hazai aprófalvállományban. A tipizálást klaszteranalízissel végezték el, melynek eredményeként 7 kategóriát határoztak meg. Büttös és Szászföld települések az 5., vagyis a „*Típusos aprófalvak*” kategóriába tartoznak. Erre a típusra a Szerzők megállapításai alapján az átlagnál rosszabb gazdasági, korszerkezeti, életminőségbeli és közlekedési helyzet jellemző. Krasznokvajdán a kutatás időpontjában a népesség száma 500 felett volt, így az nem képezte a vizsgálat tárgyát.

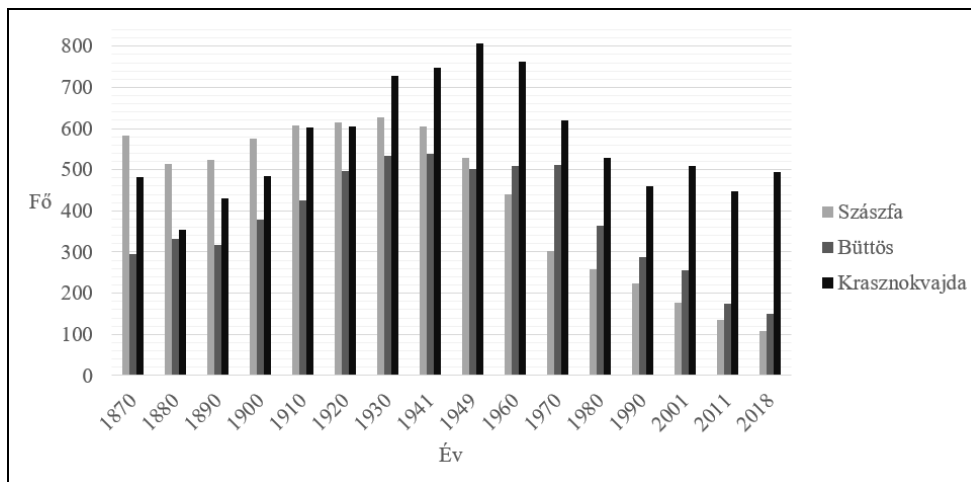
A Miskolci Egyetem kulturális antropológiai szakos hallgatói Krasznokvajda és térségében 2001 óta többször végeztek terepmunkát. Kérdőíves felmérésekben 2007 és 2008 tavaszán közel száz helyi lakos véleményét ismerték meg. A megkérdezettek 48%-a Krasznokvajdán született, míg 52 százalékuk beköltöző volt. Utóbbiak döntő része (96%) a megyén belülről érkezett. Arra a kérdésre, hogy hogyan látják a település jövőképét a megkérdezettek 98%-a negatív jövőt prognosztizált (R. Nagy 2015).

Beluszky és Sikos (2011) falutipizálása szerint Büttös és Szászföld a „*Rossz munkaerő-piaci helyzetű, fogyó népességű, hátrányos helyzetű, torzult demográfiai-társadalmi szerkezetű kistalvak*” falutípusba tartozik. A Szerzők véleménye szerint ezen kategóriába több mint 900 hátrányos helyzetű apró- és kistalvú tartozik. Krasznokvajda pedig a „*Kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű falvak, esetenként jelentős agrárszerepkel ill. külterületi lakossal*” kategória része.

Makra és Vida (2016) gazdasági, demográfiai és társadalmi folyamatok mentén vizsgálta hazánk 200 fő alatti törpefalvait, tizenöt évvel Bajmócy és Balogh (2002) kutatásait követően. A vizsgálat során a népesedésre és a fejlődésre gyakorolt hatásokat és azok összefüggéseit elemezték. A vizsgálat eredményeként öt klasztert határoztak meg. Jelen tanulmányban vizsgált települések közül egyedül Büttös község volt része az elemzésnek. Büttös az 5-ös, vagyis a „*átlag feletti jövedelemmel és vállalkozási aktivitással rendelkező, mégis magas munkanélküliségű, alapvetően elmaradott települések*” klaszterbe tartozik. A Szerzők véleménye szerint ezen kategóriába főleg

olyan települések tartoznak, melyek jellemzően elmaradottak, társadalmuk öregedő, illetve magas a roma népesség aránya.

A következőkben a három település népességszám változásait mutatom be 1870 és 2018 között (4. ábra).

4. ábra: A települések népességszám változása 1870-2018

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés

A 4. ábra jól szemlélteti, hogy mindhárom településen 1930 óta folyamatosan csökken a népesség. Szászfő lakossága a 2001-es adatok alapján csökkent 200 fő alá, míg ugyanezen változás Büttösön 2011-ben következett be.

A demográfiai változások mellett, kiegészítésképpen a felszínborítást is vizsgáltam a CORINE adatbázis alapján a településeken 1990 és 2018 között (1. táblázat).

1. táblázat: Felszínborítási kategóriák százalékos megoszlása a vizsgált településeken

Felszínborítási kategória	Büttös 1990	Büttös 2018	Krasznokvajda 1990	Krasznokvajda 2018	Szászfő 1990	Szászfő 2018
Belterület	2,15	2,15	8,45	7,44	2,39	2,75
Szántó	53,52	28,91	45,84	34,25	59,29	49,63
Gyümölcsös	2,48	12,89	14,75	19,85	3,17	4,48
Rét/legelő	18,85	20,90	11,16	9,00	28,89	27,65
Erdő	19,25	23,67	13,90	27,01	6,26	10,55
Cserjés	3,75	11,48	5,90	2,45	-	4,90

Forrás: CORINE felszínborítási adatbázis 1990 és 2018 alapján saját szerkesztés

A táblázat adatai alapján a vizsgált közel három évtized alatt jelentős változások detektálhatók a települések felszínborításában. A szántóterületek mérete jelentősen csökkent - Büttös községben 25, a másik két településen egyaránt 10-10 százalékkal. Ezen folyamattal párhuzamosan a gyümölcsös és erdőterületek kiterjedése növekedett. Büttösön 10,5, Krasznokvajdán 5%-al nőtt a gyümölcsös, míg utóbbi településen és Szászfőn 13, illetve 4 százalékkal az erdők kiterjedése. A térségben korábban működő termelészövetkezetet (központja Krasznokvajda volt) az 1990-as évek végén egy helyi gyökerekkel rendelkező üzletember felvásárolta és megalapította a Magrima '98 Kft-t. Ezt követően intenzív gyümölcsfa telepítésbe kezdett, aminek köszönhetően jelentősen megnőtt az ültetvények területe (5. ábra).

5. ábra: Gyümölcsös Krasznokvajda határában

Forrás: Saját felvétel

A települések morfológiai vizsgálatát három különféle megközelítés szerint végeztem el. Büttös településképét, tájban való elhelyezkedését drónfelvétel alapján szemléltetem. Krasznokvajdán terepbejárásokat végeztem. Szászfa esetében pedig szabad hozzáférésű, valamint állami forrásból beszerzett raszteres, illetve vektoros térképi állományokból térinformatikai adatbázist, illetve idősoros térképeket készítettem. Kiegészítésként a település belterületéről nagyfelbontású drónfelvételeket készítettem. Megítélésem szerint ezen eltérő adatgyűjtési módszerek egymást jól kiegészítik a településmorfológiai vizsgálataimban.

A települések közös jellemzője, hogy alaprajzi szempontból mindhárom szalagtelkes falu, vagyis a hosszú, keskeny telkek utcafronti oldalán helyezkednek el a lakóépületek. Az utcától távolodva következnek a gazdasági épületek. Ugyancsak közös a településekben, hogy a területi kiterjedésük a vizsgált időszakban növekedett. Míg Szászfa északi irányba, addig Krasznokvajda és Büttös nyugati és keleti irányba terjeszkedett. Az új részek jellemzően a szalagtelkek megközelítését hátulról biztosító dűlőutak mentén jöttek létre.

A települések életében az uniós és hazai pályázatok jelentik a fejlesztés lehetőségét. Legtöbbször az önerő rendelkezésre állása nagy problémát okoz, így jellemzően a 100%-ban támogatott pályázatokat keresik az önkormányzatok. A Környezet és Energia Operatív Program forrásaiból így valósult meg 2011-ben a térség egészséges ivóvízzel történő ellátása (KEOP-1.3.0/09-11-2011-0046).

Büttös fekvése különlegesnek mondható, ugyanis a település két, egymástól különálló részből áll. Az északabbra fekvő külterületi rész lakatlan. A település lakott területe délre található (6. ábra). A két területrészt Kány és Szemere települések határának kb. 220 méteres szakasza választja el egymástól. Büttös nevét először a 13. század végén említik (Bythus), jelenlegi formájában az 1800-as évek elejétől használják.

A 6. ábra jól mutatja, hogy a lakott részeketől délre eső területeken a szántóföldi növénytermesztés, míg az északi területeken a gyümölcsösök a jellemző. A településhez 104 zártkerti besorolású terület is tartozik, melyek erdős és cserjés területeken fekszenek.

6. ábra: Büttös madártávlatból

Forrás: Saját felvétel

Krasznokvajda a történelmi Abaúj-Torna vármegye egyik települése volt. A jelenlegi terület Krasznokpuszta és Vajda – két korábbi önálló – település egyesítésével jött létre. Az aprófalú épületállománya meglehetősen heterogén. A két háború között épült nyeregetetős vályogházak mellett megtalálhatók a sátoztetős „Kádár-kockák” az 1970-es évekből, kiegészülve néhány a 80-as évek típustervei alapján felhúzott épülettel (7. ábra). Figyelemre méltó, hogy amíg a magánkézben lévő házak között sok az elhanyagolt állapotú, addig a korábban említett uniós támogatásoknak köszönhetően az alapszolgáltatásoknak helyet adó épületeket (önkormányzat, óvoda, orvosi, mentőállomás, takarékszövetkezet, rendőrőrs, Coop üzlet) felújítottak. Az elhelyezett projekt táblák szerint 2016-2017-ben közel 250 millió forint támogatás érkezett a településre.

7. ábra: Krasznokvajda jellemző épületei

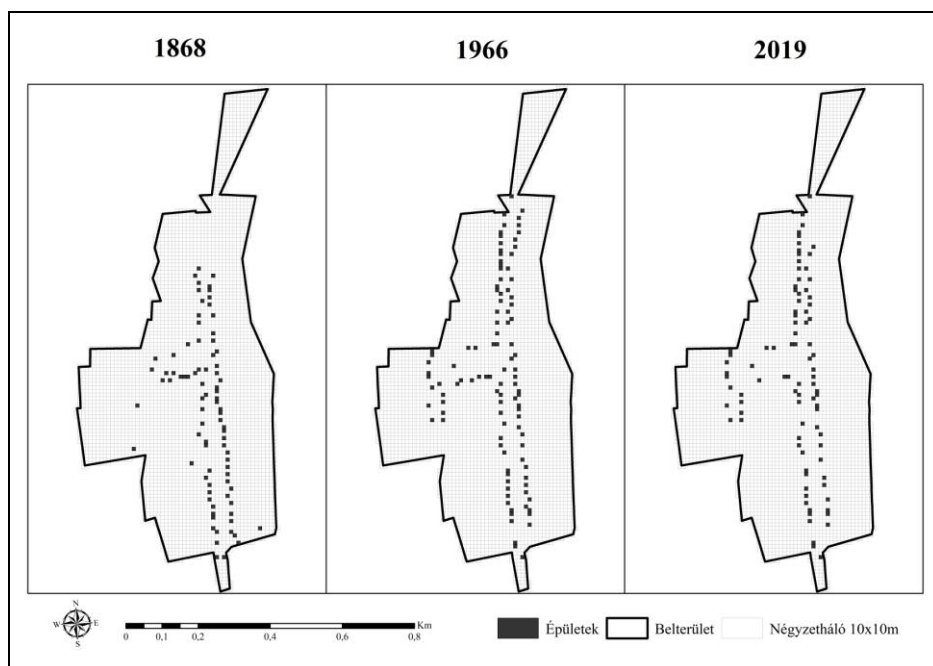
Forrás: Saját felvétel

Szászfa Árpád-kori település, először 1351-ben említik Zazfa néven. A település morfológiai vizsgálatához a következő állományokat használtam fel:

- 1868-ban készült kataszteri térképek;
- 1966-ban készült archív légifelvételek;
- bel- és külterületi vektoros állományok;
- CORINE felszínborítási adatbázis térképi állományai;
- 2000, 2005, 2007, 2011, valamint 2015-ben készült ortofotók;
- 2019-ben készült drónfelvételek.

A település jelenlegi állapotát bemutató légifelvételeket egy DJI Phantom 3 Professional típusú drónnal készítettem, melyet egy Ipad Mini4 tabletre telepített DroneDeploy szoftver vezérelt, előzetesen megtervezett repülési terv alapján. A drón egy gyárilag 3 tengelyes gimbalra rögzített 12 megapixel felbontású kamerával szerelt, melynek látószöge 84 fok. A repülés során (2019. május 19.) alkalmazott paraméterek a következők voltak. A felvételek közötti oldal-, illetve hosszirányú átfedés 60, illetve 80%, a repülési szakaszok előtti és utáni ráhagyás pedig megközelítően 50 méter volt. A jpg formátumban rögzített 204 felvételtől fotogrammetriai módszerek alkalmazásával 9 cm/px terepi felbontású georeferált ortomozaikot állítottam össze, EOV koordináta rendszerben.

A település ingatlanállományában, valamint a településképből bekövetkezett változásokat 1868-2019 között vizsgáltam. A munka első lépéseként valamennyi térképi állományt közös – HD72/EOV – koordináta rendszerbe transzformáltam. Következő lépésben a mintaterület határvonala alapján 10x10 méteres négyzethálóra osztottam Szászfa belterületét. Majd valamennyi vizsgálatba vont térkép alapján önálló „point layer” készítettem az épületek térbeli elhelyezkedéséről. Az egyes időpontok közötti regisztrált változásokat cellaszámlálás módszerrel végeztem el, vagyis összesámoltam, hogy az épületek a vizsgált időpontokban hány cellát érintettek. A vizsgálat során regisztrált változásokat a 8. ábra mutatja.

8. ábra: Szászfa épületállományának változása 1868-2019 között

Forrás: Saját szerkesztés

Szászfa jelenlegi épületállománya jelentős azonosságot mutat az 1868-as Kataszeri Felmérésben rögzített állapottal (8. ábra). A belterület északi részén az 1966-os légifelvétel alapján új épületeket azonosítottam, melyek egy része ugyanakkor a 2019-ben készült nagyfelbontású drónfelvételekből készített ortofotón már nem látható. Az adatfeldolgozás eredményeként 1868-ban 84, 1966-ban 105, míg 2019-ben 89 lakóépületből állt a település. Utóbbi érték jó egyezést mutat a KSH 2018-as adataival (89 vs. 82). Szászfa épületállománya annyiban hasonló Krasznokvajdáéhoz, hogy az elhagyott, vagy nagyon rossz állapotú, de lakott épületek mellett néhány felújított ingatlant is található a településen (9. ábra).

9. ábra: Romos, elhagyott épület, illetve felújított, rendezett ház - Szászfő
 Forrás: Saját felvétel

Alkalmazott módszerek hasznosíthatósága

A bemutatott módszertan felhasználási lehetőségei igen sokrétűek. A néhány centiméter terepi felbontású légifelvételekből összeállított ortomozaikok jó viszonyítási alaptérképként szolgálhatnak akár természet- akár társadalomföldrajzi tárgyú vizsgálatokhoz. Napjainkban a terület- és településrendezési tervezés során, vagyis a településszerkezeti-, illetve szabályozási tervek készítésekor is megkerülhetetlen a térinformatika eszköztárának használata. A módszertan képes térbeli adatok kezelésére, elemzésére, áttekintő, tematikus térképek szerkesztésére, területi változások nyomon követésére, monitorozására. Hasonlóan kulcsszerepet tölt be a GIS gazdaságfejlesztési projektekben is. Megállapítható továbbá, hogy térinformatikai rendszerek használata elengedhetetlen egy település napi szintű működtetésében, valamint a fejlesztésekhez kapcsolódó döntés-előkészítő folyamatokban.

Összegzés

A magyarországi törpe és aprófalvak kategorizálását elvégeztem, majd kombinálva Bajmóczy és Balogh (2002), valamint Csatári (2000) lehatárolási rendszerét térképen ábrázoltam azon járásokat, ahol az aprófalvak sűrűsége 100 km²-en legalább 4. A hazai településmorfológiai vizsgálatok vázlatos ismertetése után röviden bemutattam Büttös és Krasznokvajda települést az Encsi-, míg Szászfőt a szomszédos Szikszói járás részeként. A központi funkcióval rendelkező Krasznokvajda mellett Büttös és Szászfő a szakirodalomban ismert tipizálások alapján hátrányos helyzetű aprófalvak tekinthető. A három település demográfiai viszonyainak jellemzése mellett kitértem a felszínborítás CORINE alapú jellemzésére is. Büttöst távlati drónfelvételekkel, Krasznokvajdán terepbejárás során készített fényképfelvételekkel jellemeztem. Szászfő esetében településmorfológiai vizsgálatot végeztem kataszteri térképek, archivált légifelvételek, bel- és külterületi vektoros állományok és nagy terepi felbontású drónfelvételekből számított ortomozaik segítségével. A QGIS használatára alapozott vizsgálati módszertan alkalmasnak bizonyult a település épületállomány változásának nyomon követésére. A drónfelvételek elérhető centiméteres felbontása és a gyakorlatilag korlátlan időbeli ismételhetőség kitűnő lehetőséget nyújt aprófalvak kül- és belterületének részletes leírására, tervezési feladatok támogatására, kivitelezési munkák ellenőrzésére és elnyert pályázatok teljesítésének fenntartási idő alatti követésére.

Irodalomjegyzék

- BAJMÓCY P.-BALOGH A. (2002): Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai. Földrajzi Értesítő, LI. évf. 3–4. füzet, pp. 385–405.
- BALOGH A. (2008): Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon. Savaria University Press, Szombathely, 105 p.
- BALOGH A. (2016): Fővárosi utcák és terek – a településmorfológia szemüvegén keresztül. Magyar Tudomány 177. (5), pp. 639-640.
- BARTA GY.-ENYEDI GY. (1981): Iparosodás és a falu átalakulása. Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Budapest, 208 p.
- BECSEI J. (2014): A településmorfológia, mint módszer. In: GÁL A.-KÓKAI S. (szerk.): Tiszteletkötet Dr. Frisnyák Sándor geográfus professzor 80. születésnapjára, Nyíregyháza, Magyarország, Szerencs, Magyarország: Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Bocskai István Gimnázium, pp. 53-62.
- BELUSZKY P. (1984): A kistalvokról –településtudományi megközelítésben. In: SÜKÖSD F. (szerk.): Az aprófalvak közléte és ifjúsága. Kisz Baranya megyei Bizottsága, Pécs, pp. 72-91
- BELUSZKY P.-SIKOS T. T. (1982): Magyarország falutípusai. MTA Földrajzi Kutatóintézet, Budapest, 167 p.
- BELUSZKY P.-SIKOS T. T. (szerk.) (2011): Változó falvaink: Tizenkét falurajz Kercaszomortól Nyírkarászig, Budapest, 360 p.
- CSAPÓ T. (1993): A rendszerváltás hatása a Nyugat-Dunántúli aprófalvas településeire. In: KOVÁCS T. (szerk.): Kiút a válságból. II. Falukonferencia. MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 275-280.
- CSAPÓ T. (2016): Település-morfológiai kutatások Mendöl Tibor óta napjainkig. Településföldrajzi Tanulmányok 5. évfolyam, 1. szám, pp. 17-26.
- CSAPÓ T.-LENNER T. (2015): Budapest településmorfológiája. Szombathely, Savaria University Press, 399 p.
- CSATÁRI B. (2000): A magyarországi kistérségek vidékiség-kritériumai. – In: RECHNITZER J.-HORVÁTH GY. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. MTA RKK, Pécs, pp. 193-217.
- ENYEDI GY. (1980): Falvaink sorsa. Magvető kiadó, Budapest, 183 p.
- JANKÓ F. (2005): Településmorfológiai kutatások – történeti adatkezelés és módszerek, Földrajzi Értesítő, LIV. évfolyam 3-4. füzet, pp. 365-376.
- JÓZSA K. (2014): A magyarországi aprófalvak sikerességi tényezőinek vizsgálata, Doktori (PhD) értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Szeged, 168 p.
- KOCSIS ZS. (2014): Magyarország településállománya. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek, 11. évfolyam, 1. szám, pp. 3-12.
- KŐSZEGFALVI GY.-TÓTH J. (2002): Általános településföldrajz. In: TÓTH J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, pp. 385-448.
- LIESZKOVSZKY J. P.-SZABÓ SZ. (2009): A Krasznokvajdai mikrotérség lakosságának közlekedési szokásai. Tér és Társadalom, 23. évfolyam, 4. szám, pp. 117-135.
- MAKRA ZS.-VIDA GY. (2016): A magyarországi törpefalvak tipizálása matematikai statisztikai módszerekkel. Településföldrajzi Tanulmányok, 5. évfolyam, 1. szám, pp. 123-135.
- MENDÖL T. (1936): Alföldi városaink morfológiája, Közlemények a Debreceni Egyetem Földrajzi Intézetéből, Debrecen, 132 p.
- ÓNODI ZS. (2011): A településmorfológiai kutatások újszerű módszerei, In: LÓKI J. (szerk.): Az elmélet és gyakorlat találkozása a térinformatikában II. - Térinformatikai Konferencia és Szakkiállítás Debrecen, DE TTK Földrajzi Tanszékcsoport, pp. 83-90.

- P. A. LONGLEY (2002): Geographical Information Systems: will developments in urban remote sensing and GIS lead to 'better' urban geography? *Progress in Human Geography*, 26. évfolyam, 2. szám, pp. 231-239.
- R. NAGY J. (2015): Adalékok Krasznokvajda ezredforduló utáni életmódjához. In: HORVÁTH Z. (szerk.): *Publicationes Universitatis Miskolcensis, Sectio Philosophica Tomus XVIII, Fasciculus 2.*, pp. 158-174.
- SIKOS T. T. (1990): A lakossági infrastruktúra problematikája az aprófalvas térségekben. In: TÓTH J. (szerk.): *Tér-Idő-Társadalom. Huszonegy tanulmány Enyedi Györgynek.* MTA RKK, Pécs, pp. 304-315.
- SZABÓ SZ. (2011): Aprófalvas térségek és azok társadalmi-gazdasági problémái. In: SZABÓ SZ. (szerk.): *Vidéki térségek Magyarországon: Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok* Budapest, Trefort Kiadó, pp. 28-39.

Bogárdi Tünde**Büttös-Krasznokvajda-Szászfa társadalmi helyzetképe**

Tanulmányom célja Büttös, Krasznokvajda és Szászfa községek népesedési helyzetének, valamint a lakosság iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatóinak ismertetése. A települések népességének alakulása kapcsán a lakosságszám-változás mellett vizsgálom a természetes szaporodás/fogyás mutatót és a vándorlási egyenleget. Bemutatom a lakosság nemzetiség (etnikai kisebbség) és felekezet szerinti megoszlását. Ismertetem a büttösi, krasznokvajdai, szászfaiak korszerkezetének változását, az öregedési indexet, illetve a családi állapot szerinti megoszlást. Ezt követően a lakosság iskolai végzettség, illetve gazdasági aktivitás szerinti megoszlását vizsgálom, utóbbi kapcsán kitérek az elmúlt évtizedek foglalkozási átrétegződésére is.

Kulcsszavak: hátrányos helyzet, periféria, Cserehát, társadalom, elnéptelenedés

JEL-kód: J10, R50

Bevezetés

A vidéki térségek marginalizációjának vizsgálatával, a társadalmi és gazdasági válságjelenségek következményeként a leszakadó, hátrányos helyzetű térségek feltérképezésével számos kutató foglalkozott (Csatári 2000; Csurgó 2007; Kovách 2007; Megyesi 2007). Abban valamennyien megegyeznek, hogy a hátrányos helyzet több tényezőre vezethető vissza (Pásztor 2017). Szabó (2012) szerint a települési hátrányok mérése három mutató mentén lehetséges: gazdasági fejlettség, infrastrukturális fejlettség és a szociális dimenzió.

A hátrányos helyzetű térségek közös vonása, hogy sodródnak egy sajátos leszakadási spirálban. A leértékelődő tér tünetbetegségeinek modellezésére G. Fekete Éva (2006) készített modellt: a társadalmi erózió, az elszigeteltség, a környezeti erőforrások alul- vagy túlhasznosítása, a térségi jövedelemtermelő képesség gyengesége, a depriváció külön-külön is oka a társadalmi-gazdasági problémáknak, de a hátrány valódi oka, hogy ezek egymással interakcióban léteznek. E válságterületeket általában egyszerre jellemzi az elhúzódozó gazdasági visszaesés, az országos átlagtól jelentősen elmaradó iskolázottsági és foglalkoztatottsági mutatók, a kedvezőtlen infrastruktúra és a cigány/roma népesség magasabb aránya. Ezzel párhuzamosan a jól működő települések Molnár (2013) által megfogalmazott sikertényezőinek szinte mindegyike hiányzik (pl. a jól körülhatárolt, hasznosítható helyi adottságok; az innovátor mag; a tevékeny közösség; a kedvező közlekedéscsoporthoz való elhelyezkedés; a pozitív belső és külső imázs).

A vizsgált, hagyományosan elmaradott területnek számító Abaúji térség (Lipták-Tóth-Veres 2014), azon belül is a kutatási mintaterületként kijelölt Büttös-Krasznokvajda-Szászfa településhármas előbbi két települése az Encsi, utóbbi pedig a Szikszói járáshoz tartozik. (1994-2014 között mindhárom község az Encsi kistérség részét képezte, korábban pedig krasznokvajdai mikrorégióknak hívták.) A népnyelv Hétfalunak/Hétközségnek is nevezi e térség községeit (kiegészülve Kány, Keresztéte, Pamlény és Percse településekkel) (Sütő 2016). Krasznokvajda egyfajta központi szerepkört tölt be, fejlettebb infrastruktúrával rendelkezik, azonban ez csak a környező településekre van hatással, ugyanis közlekedési szempontból kedvezőtlen a megközelítése (főként tömegközlekedéssel). „Gazdasági és ellátási szervezőközpont” lehetne Krasznokvajda, állapította meg Borsod-Abaúj-Zemplén megye Regionális és Fejlesztési Javaslatának alátámasztó tanulmánya 1989-ben, azonban az elmúlt harminc évben érdemi változás nem történt, továbbra is a feltételes módban történő megfogalmazásnak van létjogosultsága.

E térség hátrányos helyzetének értelmezésére jó kiindulópont a Beluszky-Sikos (2007) szerzőpáros által végzett falutipologizálás. A vizsgált települések közül Krasznokvajda a rossz munkaerő-piaci helyzetű, közepes méretű, stagnáló népességű, sok kiingázóval rendelkező falvakhoz lett sorolva. Erről a szerzőpáros megállapítja, hogy „első ránézésre” leginkább a

tradicionális falu képzetét keltik, azonban amennyiben az ún. „kemény” adatokat nézzük, „tradicionális” szerepkörük nem igazolódik. A magyarországi falvakban, de e falutípusban fokozottan jellemző az ingázás, illetve az említett típus községeinek közös jegyeinek számít, így Krasznokvajdát is jellemzi a kifejezetten kedvezőtlen munkaerő-piaci helyzet következményének tekinthető alacsony aktív keresői arány, amely a helyi gazdaság erőtlenségével, illetve a kedvezőtlen makroregionális és közlekedési helyzettel magyarázható. Büttös és Szászfá szintén osztozik a rossz munkaerő-piaci helyzetben, azonban aprófalvakként népességük rohamosan fogyatkozó a Beluszky-Sikos (2007) falutípológia szerint is.

Büttös-Krasznokvajda-Szászfá népességének alakulása

Az 1870. évi népszámlálás volt a hivatalos népszámlálások sorozatában az első, és ennek adatai alapján a vizsgált három település közül főként Krasznokvajda esetében figyelhető meg jelentős népességsökkenés az azt követő évtizedben. A település ekkor lakosságának több mint negyedét elvesztette, melyet a magas csecsemő- és gyermekhalandóság mellett az 1872-73-as kolera-járvány magyaráz (Dobány 2010). A következő évtizedek dinamikus lakosságszám-növekedést hoztak a vizsgált községek számára. Amennyiben azonban az 1870-es népszámlálás adataival hasonlítjuk össze a legutóbbi (2011. évi) népszámlálás lakosságszám adatát, megállapítható, hogy Krasznokvajda lakosságszáma közel azonos, míg Büttösé harmadával, Szászfáé pedig több mint háromnegyedével csökkent (1. táblázat). Demográfiai csúcsát Krasznokvajda az 1949-es népszámláláskor érte el, míg Büttös az 1941-es, Szászfá az 1930-as népszámláláskor. Utóbbi esetében a lakosságszám azóta alig több mint ötödére zuhant vissza. Tény, hogy az ország népessége is csökkent, de a vizsgált településeken a lakosságvesztés aránya ennél jóval magasabb, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy a Sajó-völgyi bányák megnyitása, valamint Miskolc és az egyéb nehézipar városok fejlődése, munkaerőigénye sokakat vonzott ebből a térségből is (Sütő 2016).

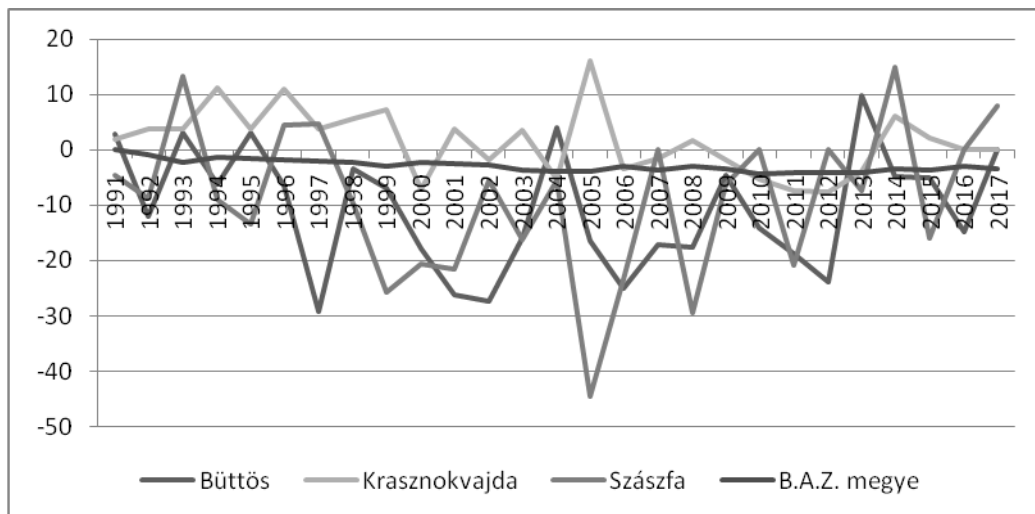
1. táblázat: Büttös-Krasznokvajda-Szászfá lakosságszám-változása, 1870-2011 (fő)

	Büttös	Krasznokvajda	Szászfá
1870	295	481	583
1880	331	353	515
1890	317	431	524
1900	378	484	576
1910	426	602	608
1920	498	604	616
1930	533	727	627
1941	538	749	605
1949	501	808	528
1960	510	762	440
1970	581	684	334
1980	430	583	274
1990	328	512	234
2001	260	531	175
2011	200	504	144

Forrás: a népszámlálási adatok alapján saját szerkesztés

Megjegyzés: 1870-1960 jelenlévő összes népesség, 1970-2011 állandó népesség

A népességszám alakulását a természetes szaporodás/fogyás (1. ábra) és a vándorlási egyenleg (2. ábra) határozza meg. Előbbit az élveszületések és a halálozások számának különbségéből számoljuk.

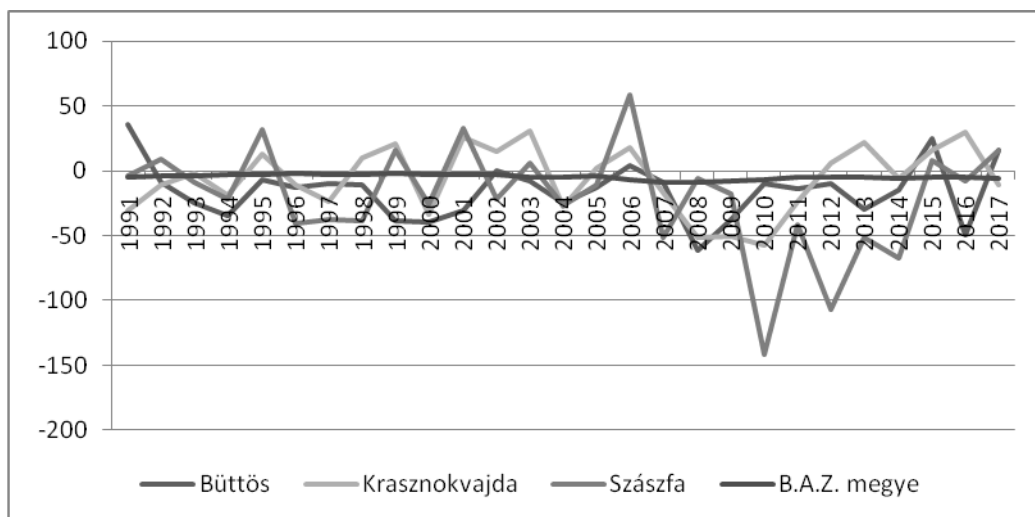

1. ábra: A természetes szaporodás/fogyás mutató alakulása Büttös-Krasznokvajda-Szászfő településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1991-2017 (‰)

Forrás: KSH TSTAR (1990-2017) adatbázis alapján saját számítás és szerkesztés

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatok mind a '90-es, mind a 2000 utáni éveket tekintve természetes fogyást mutatnak, vagyis a születések száma elmaradt a halálozások számától. A vizsgált településeken azonban jelentős az ingadozás: Krasznokvajda esetében a mutató – főként 2008-ig – jellemzően a pozitív tartományban helyezkedett el. Büttös és Szászfő esetében inkább a természetes fogyás a jellemző. A folyamatos ingadozás hátterében feltételezhetően a relatíve alacsony lakosságszám húzódik meg, ugyanis a „megszokottól” néhány fővel eltérő születés vagy halálozás is jelentősen kiugró mutatót eredményez. (Például Szászfőn 2005-ben az egyébként 2000 után jellemző évi átlagos 1,4 halálozástól eltérően nem történt halálozás, viszont a szintén 2000 utáni átlagos 3,3-as születésszám nyolcra növekedett abban az évben.)

A vándorlási egyenleget, vagyis az oda- és elvándorlók számának különbségéből számolt mutatót szintén érdemes vizsgálni (2. ábra). Megyei szinten mind az 1990-es, mind a 2000 utáni éveket tekintve vándorlási veszteségről beszélhetünk, vagyis az odavándorlók száma minden vizsgált évben elmaradt az elvándorlók számától. (1990-től évente átlagosan 3700 fővel többen vándoroltak el Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből, mint amennyien odaköltöztek.) Ráadásul akár megyén belül is szelektív elvándorlási folyamatról beszélhetünk, mely a vizsgált térségben kiemelten érvényesült: a fiatalok, a képzettebbek, a magasabb társadalmi státuszúak költöztek el. Települési szinten – hasonlóképp a természetes szaporodás/fogyás mutatóhoz – jelentős ingadozás figyelhető meg, amely szintén összefüggésben lehet az alacsony lakosságszámmal. Szászfőről 2006-ban és 2010-ben 31-31, 2012-ben 22 fő költözött el, és ezek közül csak a 2006-os értéket tudta „ellensúlyozni” az odavándorlók száma, amely abban az évben 41 fő volt. A település korábban népszerű célpontnak számított holland nyugdíjasok körében, akik több házat is megvásároltak, felújítottak. Mivel azonban termőföld-vásárlási szándékuk meghiúsult, eladták a házakat és elhagyták a települést (Sütő 2016). Mindezen folyamatokkal együtt látható, hogy Büttös esetében a közeli határátkelőnek, Krasznokvajda esetében pedig a betöltött központi szerepnek köszönhetően még mindig jobb a népességmegtartó képességük, mint a környező apró- és törpefalvaknak.

2. ábra: A vándorlási egyenleg alakulása Büttös-Krasznokvajda-Szászfű településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1991-2017 (%)

Forrás: KSH TSTAR (1990-2017) adatbázis alapján saját számítás és szerkesztés

A társadalom belső összetételét, a népesség nemzetiség szerinti megoszlását vizsgálva megállapítható, hogy Büttös és Szászfű településeken a 2011. évi népszámlálási adatok szerint a cigány (romani, beás) népesség aránya 10% alatti, míg Krasznokvajdán a lakosság közel negyedét teszik ki. Pénzes-Pásztor (2014) felmérése alapján ennél magasabb a roma lakosság becsült aránya, azonban még így is elmarad a Cserehától, ahol számos községben a cigányság 50% feletti jelenlétét feltételezi a kutatópáros. (A vizsgált településhármas közül Büttöst a cserehádi települések közé sorolják.) Krasznokvajdán ezen túl 14 fő szlováknak vallotta magát a 2011. évi népszámláláskor. (Jellemző, hogy az üresen maradt lakóingatlanokat szlovákok és felvidéki/szlovákiai magyarok vásárolják fel, mindezt egyrészt az olcsó ingatlanárak, másrészt Kassa viszonylagos közelsége is elősegíti.)

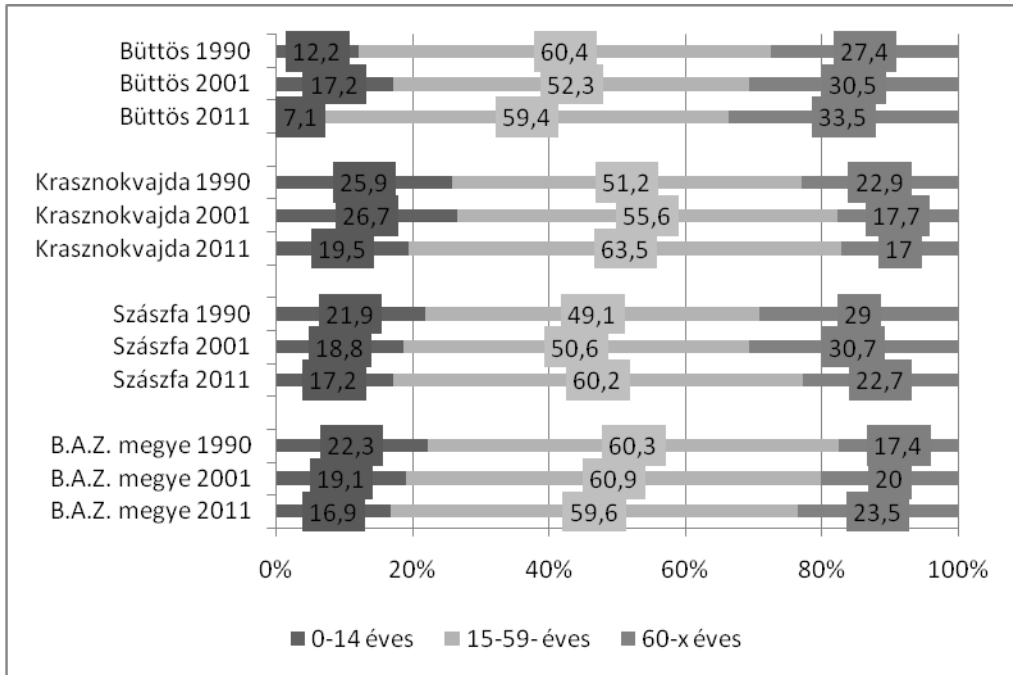
A népesség vallás, felekezet szerint megoszlását tekintve Büttös, Krasznokvajda és Szászfű esetében is a (görög és római) katolikus népesség aránya a meghatározó a 2011. évi népszámlálási adatok szerint, bár utóbbi két településen a reformátusok aránya is jelentős. (Szászfűn közel 30%-a a népességnek református vallásúnak mondta magát.)

Körstruktúra és öregedés a vizsgált településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

Borsod-Abaúj-Zemplén megye korszerkezete – akárcsak Magyarorszáé – egyértelműen előregerdő társadalmat jelez a fiatalok egyre alacsonyabb, az időskorú népesség egyre magasabb arányával (3. ábra). Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy a megyének számos települése, akár térsége van, amelyet a fiatalabb korosztályok jóval magasabb aránya jellemez. Emögött e községek hasadt vagy gettósodó/gettósodott (Kovács 2003) társadalmá húzódik meg. Előbbiben, a hasadt társadalomban párhuzamosan van jelen egy előregerdő, de még többséginek tekinthető magyar társadalom, illetve a fiatalos korszerkezetű, egyre növekvő arányú cigány népesség. A gettósodó/gettósodott települések esetében pedig e folyamatok már jóval előrébb tartanak, ezekre példaként szolgálhat a vizsgált településhármostól nem messze fekvő Csenyete, Fáj és Fulókércs.

Az előregerdő megyei korszerkezethez hasonlóan a vizsgált településeken is egyre csökken a gyermekkorúak aránya, illetve Büttösön – a megyéhez hasonlóan, de azt jóval meghaladó mér-

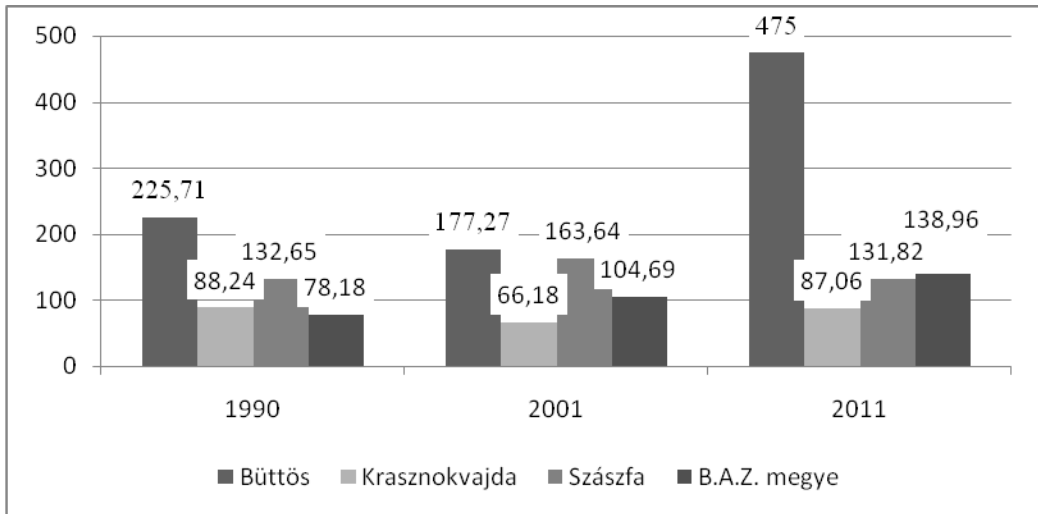
tékben – nő a 60 év felettieké. Krasznokvajdán és Szászfán az elmúlt három népszámlálás adatait vizsgálva csökkent az időskorú népesség aránya, ez azonban inkább magyarázható a csökkenő lakosságszámmal és az előregedésből adódó magasabb halálózással, mintsem a növekvő gyermekvállalási kedvvel.

3. ábra: A főbb korcsoportok megoszlása Büttös-Krasznokvajda-Szászfő településeken és Borsod-Abaúj Zemplén megyében, 1990-2011 (%)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját számítás és szerkesztés

Az öregedési index (4. ábra), vagyis a fiatalok és idősök egymáshoz viszonyított aránya szintén előregedést mutat mind a megye, mind Büttös esetében. E mutató is jelentős mértékben ki van téve az alacsony lakosságszám miatti ingadozásnak: Büttös 2011. évi kiugróan magas értéke mögött például az húzódik meg, hogy a 0-14 évesek száma mindössze 12 fő volt, míg a 60 évesek és idősebbeké 57 fő.

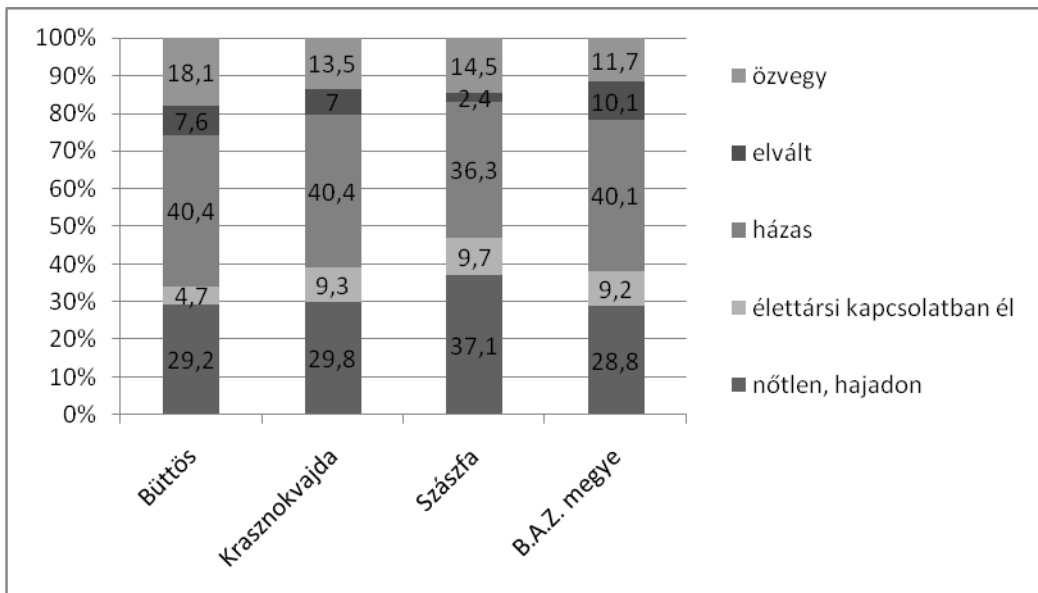

4. ábra: Az öregedési index alakulása Krasznokvajda-Szászfa-Büttös településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1990-2011 (%)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját számítás és szerkesztés

Családi állapot, házasságkötések és válások Büttösön, Krasznokvajdán és Szászfán

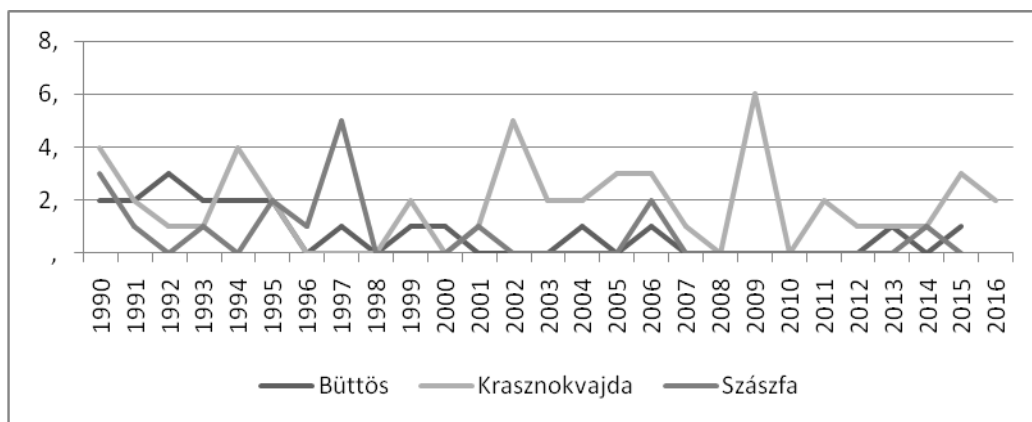
A népesség korszerkezete egyértelmű összefüggést mutat annak családi állapot szerinti megoszlásával. Amellett, hogy mind a nőtlenek/hajadonok, mind a házasságban élők aránya magasabb a vizsgált településeken, mint a megyében, az elváltak és özvegyek arányában is jelentős különbség mutatkozik (5. ábra).

5. ábra: A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerint Büttös-Krasznokvajda-Szászfa településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 2011 (%)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok (2011) alapján saját számítás és szerkesztés

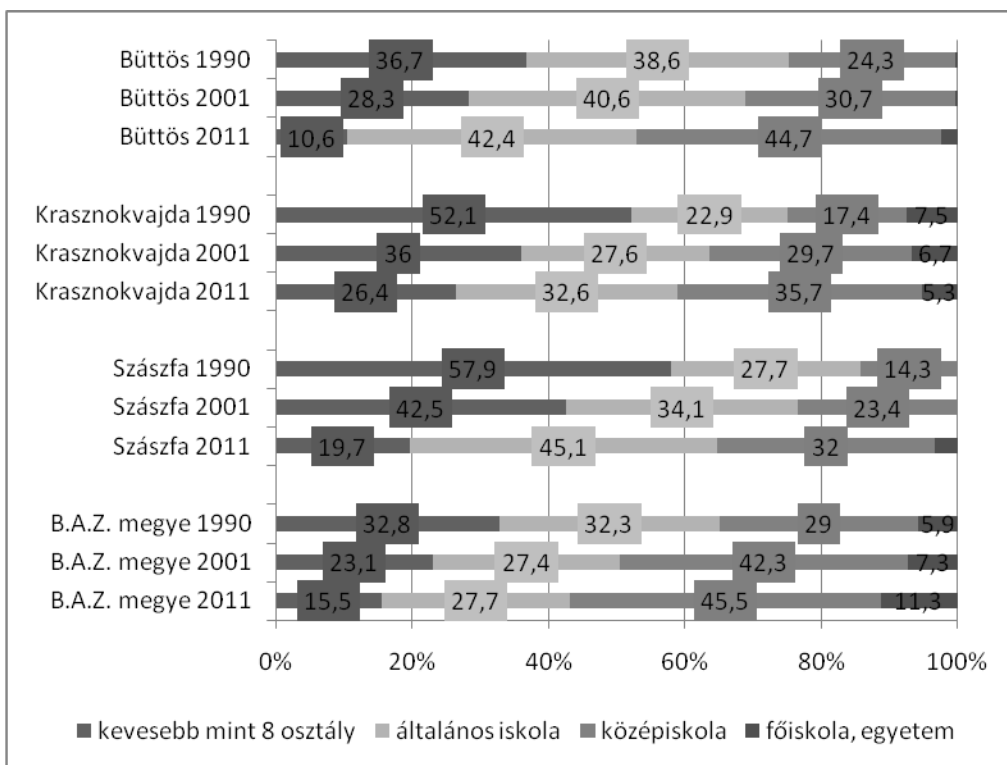
A családi állapot szerinti összetételt meghatározza a házasságkötések (6. ábra) és a válások száma. A két alacsonyabb lakosságszámú község, Büttös és Szászfá esetében az 1990-es évek közepétől évente egy-kettő házasságkötés a jellemző, de utóbbi településen 2007 és 2013 között egy házasságkötés sem volt. Krasznokvajdán – nyilvánvalóan a magasabb lakosságszámából és egyfajta központi szerepköréből adódóan ennél magasabb a házasságkötések száma, kiemelkedő év volt 2009, amikor hat házasságkötésre is sor került. A válások száma ezektől is elmarad, mindhárom településre jellemző, hogy éveken át egy házasságot sem bontottak fel.

6. ábra: A házasságkötések száma Büttös-Krasznokvajda-Szászfá településeken, 1990-2017 (db)
Forrás: KSH TSTAR (1990-2017) adatbázis alapján saját szerkesztés

A lakosság iskolai végzettségének és foglalkoztatottságának jellemzői

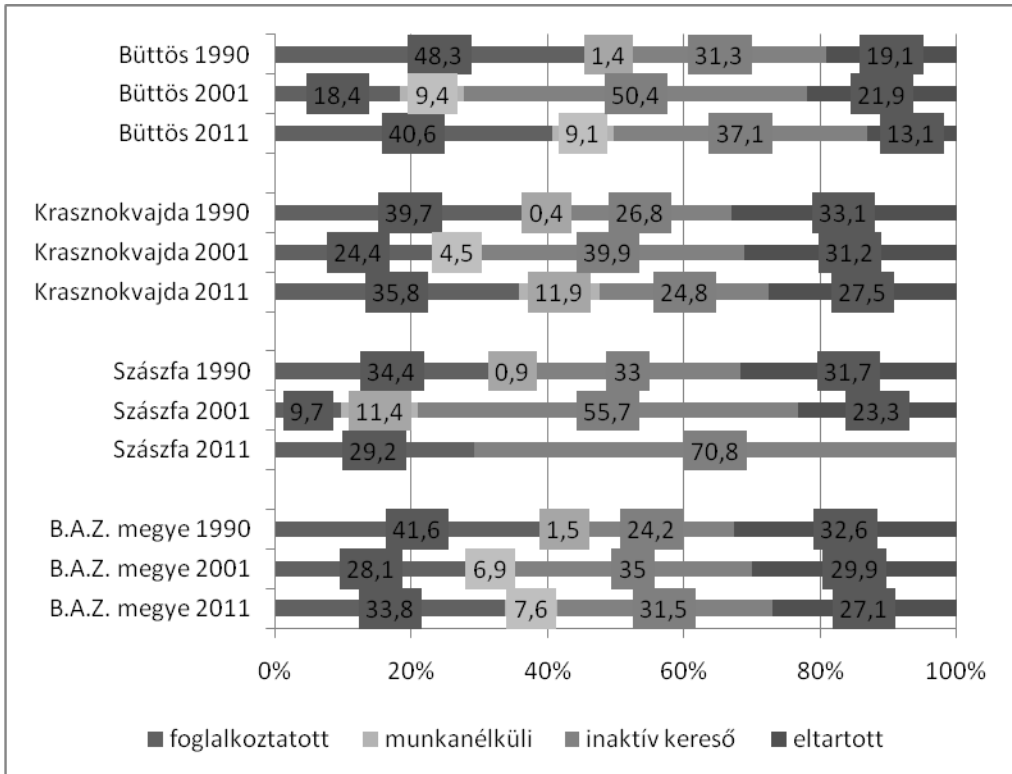
Iskolai végzettség tekintetében a megyei adatok kedvezőbb képet festenek, mint a vizsgált települések adatai (7. ábra). A 7 évesnél idősebb népesség körében a legfeljebb nyolc osztályt végzetek aránya Szászfán közel 65%, de Krasznokvajdán és Büttösön is 50% fölött van. Bár mindhárom községben egyértelmű a tendencia, miszerint az elmúlt három népszámlálás adatait tekintve javul a lakosság iskolázottsága, a középiskolai végzettséggel rendelkezők aránya egyedül Büttösön közelíti meg a megyei arányt, Krasznokvajdán és Szászfán jelentősen alatta marad. Hasonlóképp a diplomával rendelkezők arányához, mely esetében Krasznokvajdát érdemes kiemelni, ahol a vizsgált három évtizedben nemhogy nőtt volna, hanem csökkent a diplomával rendelkező lakosság száma és aránya. (1990-ben Krasznokvajdán 30, 2011-ben 22 volt a diplomával rendelkezők száma a népszámlálási adatok szerint, míg Büttösön és Szászfán 2011-ben mindössze négy-négy diplomás lakott.)

7. ábra: A 7 évesnél idősebb népesség legmagasabb befejezett iskolai végzettség szerint Büttös-Krasznokvajda-Szászfa településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 2011 (%)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját számítás és szerkesztés

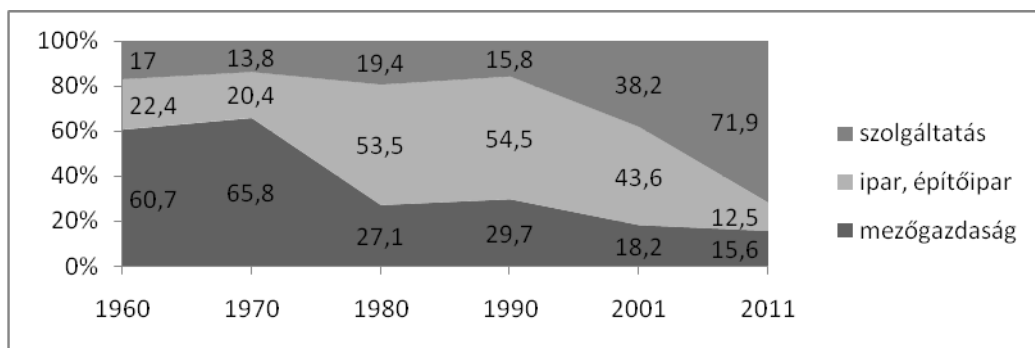
Az iskolai végzettség és a foglalkoztatottsági/munkanélküliségi mutatók között is mutatkozik összefüggés. A gazdasági aktivitást azonban ugyancsak érdemes hosszabb időtávon, az elmúlt három népszámlálás adatainak tükrében vizsgálni (8. ábra). A foglalkoztatottak arányát tekintve 1990-ben Szászfa jelentősen elmaradt a megyei adattól, míg Krasznokvajda megközelítette, Büttös meghaladta azt. Jelenleg az figyelhető meg, hogy Krasznokvajda „mozog együtt” leginkább a megyei adatokkal, Büttösön mind a foglalkoztatottak, mind a munkanélküliek aránya magasabb. Mindezen különbségek feltételezhetően egyrészt Krasznokvajda központi szerepkörével, másrészt az eltérő korszerkezettel magyarázható.

8. ábra: A népesség gazdasági aktivitásának változása Büttös-Krasznokvajda-Szászfa településeken és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, 1990-2011 (%)

Forrás: KSH Népszámlálási adatok (1990, 2001, 2011) alapján saját számítás és szerkesztés

A gazdasági aktivitás változásán túl érdemes a foglalkozási átrétegződést is megvizsgálni (9. ábra). A vizsgált települések alacsony lakosságszámából (és ezzel összefüggésben a foglalkoztatottak még alacsonyabb számából) adódóan az egyfajta központi szerepkört betöltő Krasznokvajda adatait mutatom be részletesebben. Országos tendencia, hogy miközben a tercier szektor erősödött, a mezőgazdaság és a Borsod-Abaúj-Zemplén megyében meghatározó ipar vesztett a súlyából, a térség ipari üzemei megszűntek. Krasznokvajda esetében a vizsgált fél évszázadot tekintve a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya közel negyedére zuhant vissza, míg a szolgáltatás 70% fölötti arányt képvisel jelenleg. Mindez szintén összefüggésben állhat Krasznokvajda „központi” szerepével, ugyanis Büttös esetében 2011-ben is egyértelmű a mezőgazdaságban foglalkoztatottak dominanciája.

9. ábra: A krasznokvajdaiak foglalkozási átrétegződése, 1960-2011 (%)

Forrás: TeIR Történelmi adatbázis és KSH Népszámlálási adatok alapján saját számítás és szerkesztés

Összegzés

A térség és a kutatásba bevont települések – Büttös, Krasznokvajda és Szászfa – korábbi és jelenlegi társadalmi helyzetfeltárását statisztikai adatok elemzésével végeztem el. A népszámlálási és az egyéb vizsgált településsoros adatok elemzése során kibontakozott egy, az országotól, de még a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei adatoktól is jelentősen eltérő helyzetű térség. Az előregedés, elnéptelenedés egy sajátos Abaúji településsors, melyet a tanulmányban bemutatott adatok elemzése tovább differenciált. A helyzetfeltárás alapján számos kérdés fogalmazható meg: lassítható vagy visszafordítható-e a népesség elvándorlása, vonzóvá tehető-e a számos társadalmi-gazdasági-infrastrukturális problémával küzdő térség az ott élők helyben tartására, vagy akár turisztikai célzattal? Bizonyossággként talán csak az a megállapítás könyvelhető el, miszerint e perifériális térség falvai önerejükben képtelenek kitörni abból a sajátos leszakadási spirálból, melybe évtizedek alatt sodródtak.

Irodalomjegyzék

- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007): Változó falvaink – Magyarország falutípusai az ezredfordulón. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Borsod-Abaúj-Zemplén megye Regionális Fejlesztési Javaslat. Alátámasztó tanulmány. Miskolc, 1989
- CSATÁRI B. (2000): Kísérlet a magyarországi kistérségek komplex fejlődési típusainak meghatározására. In: Dövényi Z. (szerk.): Alföld és nagyvilág. Budapest: MTA FKI. 151-167.
- CSURGÓ B. (2007): Képek és képzetek a mai magyar vidékről. In: Kovách I. (szerk.): Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon. Budapest: L'Harmattan, MTA PTI. 45-66.
- DOBÁNY Z. (2010): A Cserehát történeti földrajza (18-20. század). Jósvafő: Aggteleki Nemzeti Park.
- G. FEKETE É. (2006): Hátrányos helyzetből előnyök? – Elmaradott térségek felzárkózásának esélyei az Észak-magyarországi régióban. Földrajzi Közlemények 2006/1-2., 55-66. pp.
- KOVÁCS K. (2003): Vidéki kaleidoszkóp. Eltérő esélyek és remények az uniós csatlakozás előtti falusi Magyarországon. A Falu 2003/3, 41-52.
- KOVÁCH I. (2007): A múlt és jelen vidékképe. Bevezetés. In: KOVÁCH I. (szerk.): Vidék- és faluképe a változó időben. Budapest: Argumentum Kiadó. 7-11.

- LIPTÁK K. – TÓTH ZS. – VERES L. (2014): Térszerkezeti változások kistérségi és települési szinten a rendszerváltás óta. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 11. évfolyam, 2. szám, pp. 83-89.
- MEGYESI B. (2007): A magyar lakosság vidékkel kapcsolatos attitűdjei. In: Kovách I. (szerk.): *Vidékiek és városiak. A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan, MTA PTI. pp. 27-43.
- MOLNÁR M. (2013): Factors of success in case of local society. *Deturope*, Vol. 5, Issue 3. pp. 63-70.
- PÁSZTOR R. G. (2017): Kisebbségi és kettős kisebbségi létben élő fiatalok továbbtanulási aspirációi egy hátrányos helyzetű térségben. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem.
- PÉNZES J. – PÁSZTOR I. Z.: Romák Magyarországon. *A Földgömb*, 32., 288. 2014/november, 17-18.
- RÉTI I. – TELLER N. – Virág T. (2012): Encsi kistérségi tükör. Helyzetfeltárás. Magyar Máltai Szeretetszolgálat. Gyerekesély Program.
- SÜTŐ G. F. (2016): A Csereháti Hétközség mezőgazdaságának és tájhasználatának vizsgálata geoinformatikai eszközökkel a XIX. századtól napjainkig. Diplomamunka. Miskolci Egyetem.
- SZABÓ A. (2012): A magyar egyetemisták és főiskolások társadalmi helyzete. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók, 2012*. Szeged: Belvedere Meridionale. 25-43.

Varga Krisztina

Társadalmi innovációs törekvések megvalósítási lehetőségei az Abaúji térségben¹

A tanulmány célja az Abaúji térség társadalmi innovációs törekvéseinek vizsgálata. Az Abaúji térség hátrányos helyzetű településeket foglal magában, amelyek perifériális helyzetük miatt számos problémával állnak szemben. A térség kihívásai (elvándorlás, elöregedés, munkanélküliség és szűkös pénzügyi források) kettős hátrányos megbélyegezettséget jelentenek a települések számára. Egyrészt egy külső negatív megítélést, másrészt a helyi lakosok belső stigmatizációs folyamatait, amelyek megkövetelik a helyi igények pontos azonosítását, a lakosság döntésekbe való bevonását. Ezen kezdeményezések egyik eszköze lehet a társadalmi innováció, valamint a társadalmi innovációs törekvések támogatása. Jelen tanulmány célja azon fókuszpontok bemutatása, amelyek az Abaúji térség esetében a törekvések potenciális aktiváló tényezői. A vizsgált esetek a térség kedvezőtlen folyamatainak kezelésében hangsúlyos szerepet töltenek be, jó gyakorlatként történő adaptációjuk támogathatja a felzárkózás folyamatát. A tanulmány meghatározza azon főbb szempontcsoportokat is, amelyek az egyes eseteleírások strukturált rögzítése mellett a jó gyakorlatok összehasonlíthatóságát is segítik. A meghatározott szempontok alapján történő dokumentáció támogatja az adaptáció folyamatát, amely kritikus a társadalmi innovációs törekvések sikeres megvalósításában.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, hátrányos helyzetű térség, periféria, stigmatizáció, jó gyakorlat

JEL-kód: O18, R23

Bevezetés

A társadalmi innovációs törekvések a hátrányos helyzetű térségek számára új eszközként jelennek meg, segítve a felzárkózást. A gazdaság és a társadalom számos alapproblémája – mint a népességfogyás, munkanélküliség, migráció vagy a leszakadó térségek – olyan hosszú távú megoldásokat kíván, amelyek szükségessé teszik a társadalom szereplői közötti újszerű együttműködések, az állampolgárok közvetlen önkéntes részvételét a döntési folyamatokban, a társadalmi innovációs törekvések megvalósítását. A társadalmi innováció fogalmának fókuszában a közösség igényeinek kielégítése áll, amely folyamat révén az életminőség fejlesztése és a jól(1)ét növelése is megvalósul. A jólét – a jólétet meghatározó jövedelmi viszonyokon, a létfenntartás szükségletein túl – összefügg a biztonságérzettel, az önbecsüléssel és a kapcsolati szükséglettel (Kocziszky et al., 2015).

A társadalmi innováció konceptuális kérdései

A társadalmi innovációs törekvések hangsúlyos szerepet töltenek be a döntéshozók, politikusok, kutatók, civil szervezetek és az egyének életében egyaránt. Az egyre növekvő figyelem ellenére a fogalom egyelőre nem egységes. A társadalmi innováció fogalma az egyes értelmezések esetében erősen fragmentált (Pol-Ville, 2009; Dawson and Daniel, 2010; Cajaiba-Santana, 2014, P. van der Have-Rubalcaba, 2016). Raasch és szerzőtársai (2013) hangsúlyozzák, hogy a legjelentősebb kihívás a konceptualizálás során az egyes megközelítések, kutatási célok pontos lehatárolási hiányának feloldása.

¹ Az „Abaúji térség” elnevezés a Miskolci Egyetem FKIP „Creative Region” kutatási projektjében meghatározott, 24 településből álló térség. A térségbe tartozó községek gyakran eltérő közigazgatási vagy egyéb területi egységekhez tartoztak, ez nem hivatalos elnevezés, ugyanakkor a térségi elnevezések nem fedik a 24 települést, így az Abaúji térség elnevezést alkalmazzuk.

A társadalmi innováció definíciója nem egységes, a fogalom meghatározói és használói által tagolt. A közös vonások – a jólét növelése, társadalom bevonása vagy közösségi igények kielégítése – mellett a fogalomalkotók megközelítései eltérőek, alapvető követelmény tehát az átlátható, konzisztens struktúra.

*1. táblázat: Társadalmi innováció fogalom –
a fogalom meghatározói és használói értelmezésében*

FOGALOM MEGHATÁROZÓI ÉS HASZNÁLÓI	ÉRTELMEZÉS
tudományos munkatársak, kutatók	tudományos definíciók (normatív értelmezések, hasznosság, megkülönböztetés a technikai innovációtól)
társadalom civil szervezetei	misszió, küldetés, társadalmi vállalkozások szerepének hangsúlyozása
kormányzat, intézményeik	igazgatási, társadalom-központú értelmezés
kormányközi szervek (EU, OECD)	elméleti és/vagy módszertani megközelítés, mérési kérdések

Forrás: saját szerkesztés Veresné Somosi-Varga, 2018 alapján

A társadalmi innováció olyan fogalomként értelmezhető, amely a társadalomban megjelenő szükségletek kielégítését eredményezi, új vagy újszerű együttműködések, struktúrák mentén. A társadalmi innovációs törekvések a társadalom megújulásához vezetnek, miközben a társadalom tagjait is cselekvésre ösztönzik.

A társadalmi innováció fogalmát vizsgáló tanulmányok átfogó vizsgálatát végezte Godin (2012, 2015), aki a definíció eredetét keresve több száz innovációról szóló publikációt tanulmányozott át nemzetközi szinten. Rüede és Lurtz (2012) szakirodalmi szűrést követően 318 olyan tanulmányt, könyvet, könyvfejezetet vizsgált meg, amelyek alapján a társadalmi innováció főbb kategóriáit azonosították. Rana és szerzőtársai (2014) a közzsférában megfigyelhető társadalmi innovációs folyamatokról 105 publikációt elemezett. Phillips és szerzőtársai (2015) szisztematikus áttekintést adtak 122 olyan tanulmányról, amelyek a társadalmi innováció és a társadalmi vállalkozás közti kapcsolatot mutatják be. P. van der Have-Rubalcaba (2016) 172 tudományos cikket vizsgált meg bibliometrikus szűrést követően, amelyek a társadalmi innováció kutatási irányait vizsgálják. Edwards-Schachter és Wallace (2017) egy átfogó és szisztematikus vizsgálat során 252 társadalmi innováció definíciót elemzett egy közel 2400 publikációt (könyv, könyvrészlet, tanulmány, kutatási jelentés, irányelvek) vizsgáló kutatás után. Dedijer (1984) alapján a társadalmi innováció fogalma három kérdés alapján határozható meg:

- mi a társadalmi innováció (szervezet, hálózatosodás, képzés, stb.),
- ki végzi a társadalmi innovációt (jogalkotó, döntéshozó, vállalkozó, tudományos munkatárs, stb.),
- hogyan valósul meg a társadalmi innováció (adaptáció után, saját kidolgozás, szisztematikus áttekintést követően, stb.)?

Strukturált szakirodalmi áttekintés után megállapítható, hogy a társadalmi innováció elméleti területe hat alapvető hangsúly mentén tagolódik.

2. táblázat: A társadalmi innováció fogalom főbb hangsúlyai

MEGKÖZELÍTÉS, HANGSÚLY	SZERZŐ	FŐBB EREDMÉNYEK
közösségi igények kielégítése	<i>Fairweather, G. W. (1967), Bagnasco, A. – Sabel, C. F. (1995), Hazel, C. – Onaga, E. (2003), Mulgan, G. et al. (2007), Murray, R. et al. (2012), Neumeier, S. (2012), Bulut, C. et al. (2013)</i>	társadalmi és viselkedésbeli változások
kreatív problémamegoldás, újszerű együttműködés	<i>Whyte, W. F. (1982), Zapf, W. (1989), Bagnasco, A. és Sabel, C. F. (1995), Mumford, D. M. et al. (2002), Phillips, J. et al. (2008), Jégou, F. – Manzini, E. (2008), Moulaert, F. et al. (2013), Balaton, K. – Varga, K. (2017)</i>	új társadalmi kapcsolatok, megújult társadalmi szervezetek
társadalmi kihívások kezelése	<i>Kemp, R. et al. (1998), Rotmans, J. et al. (2001), Phillips, J. et al. (2008), Voss, J.-P. et al. (2009), Witkamp, M. J. et al. (2011), Weerawardena, J. – Mort G. S. (2012)</i>	speciális megoldások, társadalmi és technológiai változások
életminőség és jól(l)ét növelése	<i>Hazel, C. – Onaga, E. (2003), Mulgan, G. et al. (2007), Pol, E. – Ville, S. (2009), Peyton Young, (2011), CRISES (2012), Cajaiba-Santana, G. (2013), Kocziszký, Gy. et al. (2017)</i>	társadalmi és technológiai újítások, közösségi megoldások
helyi (közösséghez kapcsolódó) fejlesztés	<i>Bagnasco, A. – Sabel C. F. (1995), Moulaert, F. et al. (2005), Swyngedouw, E. (2005), Gerometta, J. (2005), Membretti, A. (2007), Jégou, F. – Manzini, E. (2008), MacCallum, D. (2009), Moulaert, F. et al. (2010), Bouchard, M. J. et al. (2013)</i>	megerősödő társadalmi kohézió, társadalmi változás
további innovációkkal való kapcsolat	<i>Gábor, D. (1970), Drucker, P. (1980), Zapf, W. (1989), Pot, F. – Vaas, F. (2008), Franz, H.-W. et al. (2012), García, M. et al. (2015)</i>	további innovációt generáló megoldások

Forrás: saját szerkesztés

Társadalmi innováció mint felzárkóztatási eszköz

A hosszú távú megoldásokat igénylő társadalmi kihívások (pl. munkanélküliség, migráció, hátrányos helyzetű térségek) újszerű társadalmi együttműködések követelménye. A társadalmi innováció szükséges lépés a fejlődéshez és a versenyképesség javításához, ahol az innovátorok szerepe hangsúlyos. Az innovátorok a helyi közösség, vagy tágabb értelemben a társadalom tagjai, akik szükségleteik ismeretében új vagy újszerű megoldásokkal elégitik ki a társadalmi kihívások determinálta igényeket. A vizsgálatok során külön figyelmet fordítok a leghátrányosabb helyzetű területekre, és azon lehetőségeik vizsgálatára, amelyek a felzárkózásban segítik őket. Az Abaúji térség lemaradó településeinek esetében feltétlenül szükséges az újszerű együttműködések bevezetése, a helyi igények azonosítása és pontos kielégítése, az állampolgárok bevonása a helyi döntésekbe, valamint a társadalmi innovációs törekvések életszínvonal növelő hatásának elemzése.

Jelentős feladat a regionális aránytalanságokból fakadó lemaradások kezelése, és a felzárkóztatási lehetőségek megteremtése a perifériális térségekben. Az 1980-as évekig uralkodó, inkább műszaki, természettudományi jellegű újítások mellett megjelentek azok az innovációk, amelyek elsősorban a társadalom, egy adott közösség jólétét igyekeztek növelni. Előtérbe kerültek a perifériális helyzetben lévő települések és igényük a felzárkózásra. A társadalmi különbségek, a felzárkóztatási lehetőségeinek csökkenése, a perifériális versenyképességének alacsonyabb szintje együttesen és külön-külön is megoldást kívánnak, amely megoldási javaslatnak segítenie a kell a felzárkóztatást, a különbségek mérséklését (Varga, 2017). Ebben a felzárkóztatási folyamatban jelentős szerepe lett a helyi, közösségi szinten értelmezhető újító ötleteknek, a társadalmi innováció

tevékenységének. Hangsúlyozandó, hogy a társadalmi innováció folyamata mellett nem válik feleslegessé a természettudományi, műszaki, gazdasági innováció sem, hiszen együtt, egymással „karöltve” képesek az adott közösség jólétének növelésére. A műszaki és gazdasági innováció, illetve a társadalmi innováció közti kapcsolatot Farkas úgy jellemzi, hogy „az utóbbi folyamat az előzőnek a peremfeltételét, mozgási terét, közegét jelenti” (Farkas, 1984., 11. oldal).

Az adott térség gazdasági kibocsátása és innovációs képessége között korrelációs kapcsolat van (Kocziszky-Veresné Somosi, 2016). Az innovációt (új és újszerű megoldások keresése) azonban a korábrinál tágabban kell értelmezni. Az Európai Unió a társadalmi változásokkal összhangban a korábbiaknál nagyobb figyelmet fordít a társadalmi innováció összefüggéseire.

Paradigmaváltásra van szükség, az egyre nagyobb ráfordításokat igénylő műszaki és természettudományi K+F tevékenység mellett mind nagyobb szükség van adott kisközösség (település, térség) társadalmi, gazdasági problémáinak kezelésére alkalmas új, újszerű megoldásokra.

Vizsgálati módszer és eredmények

Az Abaúji térség vizsgálata a rendelkezésre álló statisztikai adatok (TEIR, KSH) elemzése és szakértői interjúk alapján történt. A polgármesterekkel, valamint a gazdasági és a civil szféra szakembereivel folytatott kvalitatív interjúk alapján megállapítható, hogy az Abaúji térség hátrányos helyzetű településeket foglal magában, amelyek jelentős kihívásokkal néznek szembe. Ezen kihívások kezelésében kiemelkedő szerepe van a társadalmi innovációs törekvéseknek, amelyek sikeres megvalósítási lehetőségeit jelen tanulmány vizsgálja.

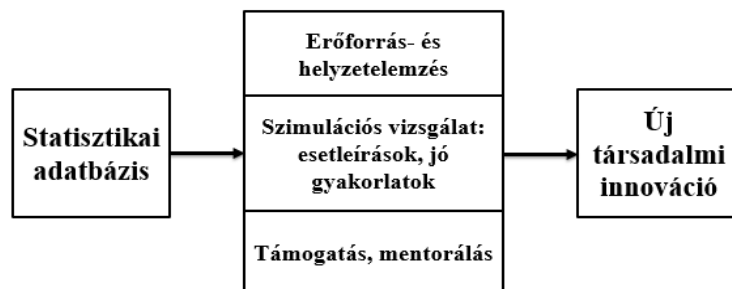
A vizsgálat két részből áll:

- statisztikai adatbázis létrehozása és elemzése,
- szakértői interjúk és elemzésük.

A félig-strukturált interjúk főbb kérdéscsoportjai az alábbiak:

- általános szervezeti információk,
- társadalmi innováció mint saját koncepció,
- megvalósított társadalmi innovációk,
- tervezett társadalmi innovációs törekvések,
- térségi együttműködés (és lehetőségei).

Az elemzést segíti azon keretmodell, amelyet a Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Program „Creative Region” kutatási projektje során a társadalmi innovációk generálása érdekében határoztunk meg.

1. ábra: Az Abaúji térség társadalmi innovációs törekvéseinek generálási folyamata

Forrás: saját szerkesztés (Veresné Somosi – Varga (2019) alapján)

Az Abaúji térség kihívásai

A vizsgált terület leginkább a Keleti-Cserehát kistáj területével esik egybe, közigazgatási szempontból az Encsi járásban (22 település) és a Szikszói járásban (2 település) található.

Az európai statisztikai rendszer LAU 1 (korábban NUTS 4) szintje a járási szint. A hátrányos, illetve fejlesztendő járások a 290/2014. (XI. 26.) Kormányrendelet alapján (rendelet a kedvezményezett járások besorolásáról) kedvezményezett térségeknek minősülnek:

- kedvezményezett járás: komplex mutatója kisebb, mint az összes járás komplex mutatójának átlaga,
- fejlesztendő járások: azon legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező járások, amelyekben az ország lakosságának 15%-a él.

A fent megjelölt besorolás alapján azon legalacsonyabb komplex mutatóval rendelkező járások, amelyekben az ország kumulált lakónépességének 10%-a él, komplex programmal fejlesztendő járások. A komplex mutató olyan kompozit mutató, amely társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, illetve infrastruktúra és környezeti mutatók alapján kerül meghatározásra.

A járási fejlettségi mutató (KSH) alapján meghatározott komplex programmal fejlesztendő járások száma 2015. január 1-jén: 36 db, jellemzően az ország perifériális részén helyezkednek el. Borsod-Abaúj-Zemplén megye minden harmadik-negyedik lakosa él komplex programmal fejlesztendő járásban (KSH, 2016).

A fent említett Encsi járás a fejlesztendő járások rangsorában alulról a 8. helyen, a Szikszói járás alulról a 11. helyen szerepel.

A térség 24 településének statisztikai adatai arra engednek következtetni, hogy a vizsgált települések helyzete kedvezőtlen, a negatív gazdasági adottságok negatív társadalmi folyamatokkal egészülnek ki. A jelenlegi tendenciák arra utalnak, hogy egyes települések akár néhány évtizeden belül teljesen elnéptelenedhetnek. A vizsgált települések főbb kihívásai (előregedés, hátrányos helyzetű állampolgárok migrációja) megkövetelik a helyi önkormányzat és a civil szervezetek újszerű együttműködéseit (Lipták-Horváth, 2018).

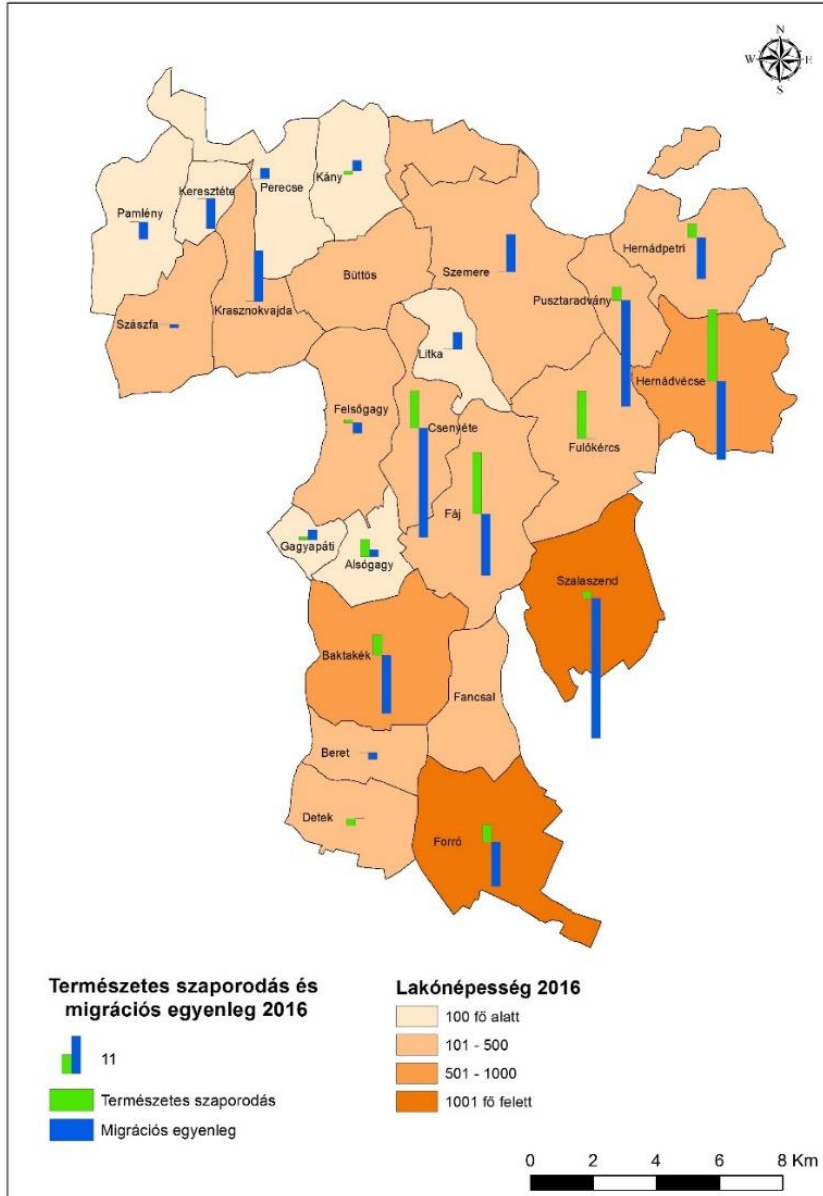
A perifériális térségek igényei és kihívásai három tényező mentén csoportosíthatók:

3. táblázat: Perifériális térségek társadalmi igényei és kihívásai

Társadalmi		Gazdasági		Politikai	
Igény	Kihívás	Igény	Kihívás	Igény	Kihívás
állampolgárok bevonása, társadalmi szolgáltatások (egészségügy, oktatás, stb.), mobilitás, közösség	elvándorlás, elöregedés, hátrányos helyzetű csoportok, képzettségi szintek közti egyenlőtlenség	biztonság, stabilitás, foglalkoztatottság, fenntarthatóság, bizalom	lakhatási feltételek, munkanélküliség, pénzügyi források, szakértelem	tudatosság, mozgósító erő, politikai részvétel	kormányzati transzparencia, döntések függetlensége, elkötelezettség

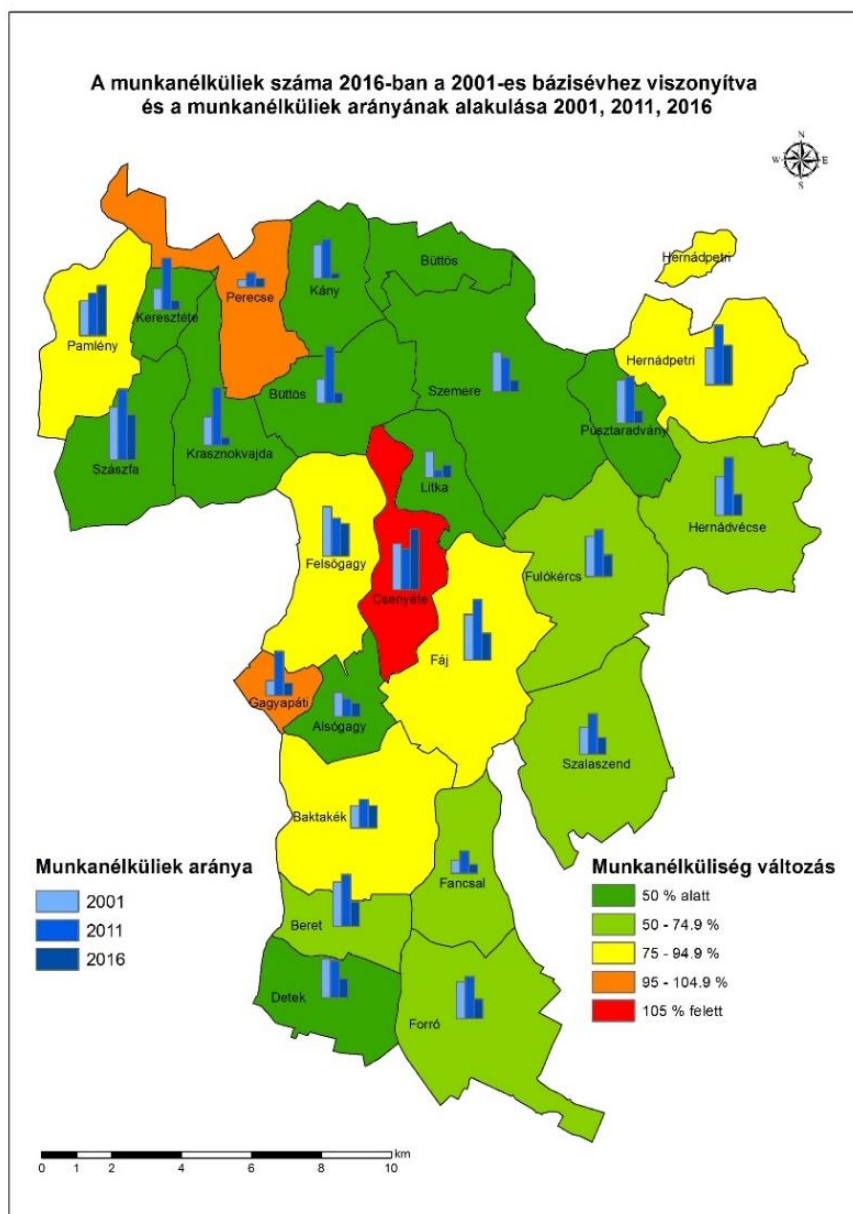
Forrás: saját szerkesztés (Veresné et al., 2019. alapján)

A főbb problémák, kihívások az egyes településeken az elvándorlás és a munkanélküliség növekedése.

2. ábra: Lakónépség, természetes szaporodás és migrációs egyenleg az Abaúji térségben
 Forrás: Siskáné Szilasi – Vadnai, 2019.

A vizsgált térség esetében megállapítható, hogy az 1000 fő feletti településeken általában a negatív migrációs egyenleg jellemző, míg az 500 fő alatti ún. aprófalvak (Sikos T., 1990) tekintetében inkább bevándorlás figyelhető meg.

3. ábra: A munkanélküliek száma és a változás mértéke a vizsgált térségben (2001, 2011, 2016)
 Forrás: Siskáné Szilasi – Vadnai, 2019.

A vizsgált évek tekintetében a munkanélküliek aránya jellemzően csökkent 2016-ban, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult a közmunkaprogram bevezetése (Siskáné Szilasi – Vadnai, 2019). Ezeken a településeken az elsődleges foglalkoztató az önkormányzat, amelynek nagy felelőssége van a munkaerő elsődleges munkaerőpiacra történő sikeres átvezetésében. A leszakadás folyamata paradox helyzetet teremtett a térségben. Egyrészt erős a társadalmi nyomás a helyi lakosok társadalmi folyamatokba történő bevonása és a helyi potenciál növelése érdekében, másrészt kevés anyagi és emberi erőforrás áll rendelkezésére a térségnek.

A perifériális területek sajátos jellemzői között szerepel az elöregedés és az elvándorlás. A munkanélküliség problémája mellett ezen települések a pénzügyi források hiányával is szembe néznek, amelyek a lakosok döntésekre való bevonását is nehezítik. E kedvezőtlen folyamatok kettős stigmatizációs folyamatot (Döringer, 2017) indukálnak:

- egyrészt belső megbélyegezettséget a lakosok részéről (pl. közmunka vagy a döntésekbe való bevonás mellőzése),
- másrészt külső stigmatizációt a térséget kívülről figyelő lakosság körében (pl. a média negatív hírkeltése miatt).

A társadalmi innovációs törekvések potenciális fókuszpontjai az Abaúji térségben

Az Abaúji térség hátrányos helyzetű települései esetében a társadalmi innováció mint modell jelenik meg, és határozza meg a felzárkózási folyamat sikerességét. A társadalmi innovációs folyamat alapvető kritériuma, hogy a törekvés újszerű kezdeményezés legyen. Ez nem feltétlenül jelent teljesen új megoldást, hanem olyan, korábban már jól működő sémák újszerű kombinációját, amelyek kielégítik a felmerült társadalmi igényeket. A társadalmi innováció nem lineáris, hanem spirál alakú folyamat, visszacsatolásokkal. A törekvés sikeres megvalósítását követően új igények jelentkeznek, amelyeket a fenti folyamat mentén képes kielégíteni a társadalmilag innovatív közösség. A társadalmi innováció tehát dinamikus folyamat, amely egyfajta visszacsatolási hurkok és állandó kockázatértékelés segítségével társadalmi tanulást eredményez (Varga, 2018). A törekvések alapvetően a helyi igényekre reagálnak, kreatív problémamegoldás és újszerű együttműködések formájában kezelik a lakosságot érintő kihívásokat, valamint magasabb élet-színvonalat, jóllétet eredményeznek.

A fentiek alapján az Abaúji térségben a társadalmi innovációs törekvések főbb fókuszpontjai:

- lakóhelyhez való kötődés erősítése,
- hátrányos helyzetű csoportok segítése,
- helyi gazdaságfejlesztés támogatása
- önfenntartás megteremtése,
- közfoglalkoztatási gyakorlatok.

A tanulmány olyan – már sikeresen működő – eseteket mutat be a fenti fókuszpontoknak megfelelően, amelyek a társadalmi innovációs folyamatok főbb aktiváló tényezői lehetnek az Abaúji térségben. Megállapítható, hogy az egyes fókuszpontok egymáshoz kapcsolódnak, egy-egy hangsúly mentén létrejövő kezdeményezés gyakran további társadalmi innovációs törekvésekhez vezet.

A vizsgált példák minden esetben a térség tágabb környezetéből, Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből kerültek kiválasztásra.

A lakóhelyhez való kötődés erősítése

A lakóhelyhez való kötődés esetében alapvető feladat a helyi igények feltérképezése, az egyes feladatok „ügyként” való kezelése, amikor minden, a közösséget érintő kérdés, kérés megválaszolásra kerül a településen.

A vizsgált példa Hernádszentandrás Hernád-völgyi Jövő – partnerségben a közösségért című programja, amely az önkormányzati, civil és egyházi szféra összefogásának köszönhetően a felnövekvő generációk fejlesztésének ügyét tekinti a legfontosabb feladatának. Döntően helyi szakemberek bevonásával közösségfejlesztő és kulturális programokat kínálnak (Hernád Fesztivál, Hernád-völgyi Tehetségkutató Fesztivál, Szentandrás Esték, Szentandrások Találkozója, Keresztyén Gyermektábor), amelyek fő helyszíne a Művelődési Ház.

Hátrányos helyzetű csoportok segítése

A hátrányos helyzetű csoportok segítése esetében az egyes feladatok a közösség differenciált megközelítését követelik meg. A hátrányos helyzetű csoportok azonosítása, problémáik kreatív és újszerű kezelése az életminőség emelkedéséhez vezethet.

A hátrányos helyzetű csoportokat érintő társadalmi innovációs kezdeményezések egyik kiemelkedő példája a szintén Hernádszentandráson működő InDa House program. Az önkéntes program két szakmai területen dolgozik a gyerekekkel: a koragyerekkori és a tanodai program keretei között. A koragyerekkori program keretében kb. 50 óvodás és kisebb gyerek esetében járnak házhöz önkéntesek fejlesztő foglalkozásokat tartani heti rendszerességgel. A gyermekek családját is bevonják, azzal a céllal, hogy az iskolához szükséges készségeiket fejlesszék, megakadályozva azt, hogy már első osztályban kialakuljon az a lemaradás, amit utána egyre nehezebb behozni. A tanodában hetente tartanak egyénre szabott fejlesztő foglalkozásokat kb. 50 iskolás gyerek számára. A munka szakmai háttere kialakult, mentorok és feladatlap készítők dolgoznak azért a háttérben minden héten, hogy a lehető leghatékonyabban tudják támogatni a gyerekek tanulását.

Helyi gazdaságfejlesztés támogatása

A helyi gazdaságfejlesztés támogatása esetében a helyi (közösséghez kapcsolódó) fejlesztésen van a hangsúly, amely magasabb életszínvonalat eredményez a lakosok számára. A helyi gazdaságfejlesztés jó gyakorlata Taktaharkány Energia megtakarítással a sok kicsi sokra megy című programja. Az önkormányzat kezdeményezésére indult az a gyakorlat, hogy minden intézmény vegyen részt a racionalizálási munkában. A feladat kettős, egyrészt meg kell felelni a környezetvédelmi – energiaracionalizálási elvárásnak, másrészt helyszínt és alkalmat kell adni az állampolgároknak arra, hogy lássák a végső célt, hogy minden ott élő sajátjának érezze a települést, mindenki tegyen valamit a környezet érdekében, ezáltal is kötődjön a faluhoz.

Önfenntartás megteremtése

Az önfenntartást megteremtését célzó programok a helyi igények kielégítése mellett a társadalmi és technikai innovációk mint komplementer folyamatok közti kapcsolatra épülnek. A kedvezőtlen helyzetben lévő települések esetében célszerű a munkanélküliség, az elvándorlás és elöregedés, valamint a szűkös anyagi források problémájának komplex kezelése, amelyre kiemelkedő példa a Segíts magadon Halmaj! kezdeményezés. A program keretén belül a településen élő, hátrányos helyzetű, önerőből elhelyezkedni nem tudó munkaképes lakosokat alkalmazzák. A munkavállalók – többek között – erdőt telepítettek és haszonállatokat tartanak. Megtermelik a zöldségféléket a közétkeztetést biztosító konyha számára. A faágak aprításával megújuló energiát hasznosítanak, a növényi szárok komposztálásával pedig biohumuszt állítanak elő. Megteremtették a fenntartható gazdaság alapjait és egy szociális szövetkezet létrehozásának feltételeit.

Közfoglalkoztatási gyakorlatok

A munkanélküliség csökkentése érdekében bevezetett közmunka program segíti a program által elhelyezkedett lakosok visszavezetését az elsődleges munkaerőpiacra. A munkanélküliség mint kihívás újszerű kezelésének egyik gyakorlata a Hidvérgárdó újjászületése és fejlődése az értéktelítő közfoglalkoztatás által című program. A hosszú távú megoldásokat kívánó gazdasági és társadalmi problémákat kívánták enyhíteni a foglalkoztatás javításával, mezőgazdasági továbbképzéssel. A mezőgazdasági program keretében megtermelt zöldségek a négy települést kiszolgáló üzemi konyha friss alapanyagszükségletét biztosítják, míg a fel nem használt zöldségeket savanyítják, valamint a szomszédos önkormányzatok konyháinak, illetve környékbeli éttermek-

nek, zöldszigeteknek adják el. Közfoglalkoztatás keretében az épületek felújítását is végzik, melyek között szerepel a faluközpont felújítása, közterület-rendezés, parkosítás és zöldfelület-gondozás, intézményüzemeltetés és -karbantartás, valamint szolgálati lakások felújítása, korszerűsítése.

Sikeresen megvalósított társadalmi innováció az Abaúji térségben

A fenti fókuszpontokhoz illeszkedően megvizsgáltam egy, már működő társadalmi innovációs törekvést, amely az Abaúji térségben, Szemere településen került megvalósításra.

Szemere község Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi részén található zsáktelepülés. Encs várostól 20 km-re, Miskolc megyeszékhelytől 65 km-re fekszik. A település lakosság száma 390 fő. Az aktív korú, tartós munkanélküliek száma a településen 98 fő. A megyeszékhelytől való távolság, a nem megfelelő közlekedési viszonyok, valamint a munkanélküliek legnagyobb részének szakképzetlensége indokolja, hogy a lakosság jelentős része esetében a közfoglalkoztatás az egyetlen foglalkoztatási gyakorlat. A szemerei program segítségével az önkormányzat önellátóbbá vált, költséghatékonyabban tudja működését megoldani, valamint a programba bevont lakosság felfedezte a hagyományos állattenyésztést és növénytermesztést.

A vizsgálat során a szemerei önellátás megteremtését célzó programot jó gyakorlatnak minősítettem. A jó gyakorlat bemutatásának alapvető célja azon eszközök és módszerek azonosítása, amelyek a korábbi, már ismert módszerekhez képest eredményesebben valósítják meg a kitűzött célokat. Újszerű és építőjellegű megközelítések, technikák, amelyek bizonyíthatóan vagy már bizonyítottan hozzájárulnak az adott szervezet minőségi színvonalának emeléséhez és más szervezet számára is átvehető példaként szolgálnak (Szabó-Nagy, 2014). A jó gyakorlatot az önkormányzat kezdeményezte, de a teljes lakosság támogatja a programot.

A jó gyakorlat dokumentálása három fő kérdés mentén történt. A kérdések az általános információkra, a gyakorlat leíró jellegű bemutatására és a jó gyakorlatot indokoló okok feltárására fókuszáltak. Ezen dokumentálási elv lehetővé tette a példaértékű gyakorlat teljes körű elemzését, sikerességének megítélését.

1. táblázat: Önellátás megteremtése Szemere községben mint társadalmi innovációs jó gyakorlat

Általános információk	Név/Cím	Önellátás megteremtése Szemere községben.
	Kapcsolattartó	Szemere, Polgármesteri Hivatal
	Cél	Önellátóbb önkormányzat, valamint a lakosság hagyományos állattenyésztéssel és növénytermesztéssel való megismertetése.
	Célcsoport	Szemere lakossága (különös tekintettel a hátrányos helyzetű munkanélküliekre).
	Célrégió	Szemere
	Szükséges humán-erőforrás	70 fő
	Finanszírozás	Pályázati források, önkormányzati támogatás.
	Szükséges infrastruktúra	Ingatlanok, internet, mezőgazdasági képzések.
A gyakorlat leírása	Rövid ismertető / szükséglet felismerése	A településről származó hátrányos helyzetű munkavállalók alkalmazása, integrálódásuk segítése a társadalmi és gazdasági életbe.
	Megvalósulás bemutatója	A mezőgazdasági projektben sertés tenyésztéssel, illetve főliás növények termesztésével foglalkoznak. A sertések levágás és feldolgozás után az önkormányzat konyháján kerülnek felhasználásra. Fóliasátorban szín-

		tén a konyha számára természetesen zöldségeket. Tésztakészítő üzemben a község konyhája számára tésztát készítenek, illetve süteményt sütnek.
	Eredmények, kimenetek, jövőbeli elképzelések	70 fő munkavállaló, állattenyésztési és növénytermesztési ismeretek átadása, önellátóbb önkormányzat, 5 projekt megvalósítása (mezőgazdasági, erdőtelepítési, intézményi témákban), projektiroda, analitikus nyilvántartás.
	Felmerült problémák és tanulságok	Finanszírozási problémák, az önellátás még nem valósult meg teljes mértékben.
Miért lehet jó gyakorlat?	Területalapú megközelítés	Az Abaúji térségben gyakoriak a hasonló, kifejezetten munkahelyteremtésre és a hátrányos helyzetűek segítségére váró települések, valamint a munkavállalók gazdasági és társadalmi integrálódása lassú.
	Alulról építkező megközelítés	A gyakorlat egyértelműen a helyi igényekre fókuszál, bevonva a helyi lakosságot a megvalósításba.
	Partnerségi megközelítés	Önkormányzat és helyi lakosok együttműködése.
	Innováció	Társadalmilag innovatív megoldások jöttek létre, amelyek tényleges társadalmi párbeszédre és partnerségen alapulnak, amelyek során a partnerség túllép a szokásos formákon, és valóban aktív együttgondolkodás jön létre.
	Integrált megközelítés	Az egyes intézkedések, fejlesztési programok szorosan összefüggnek.
	Nyilvánosság / hálozatépítés	Elektronikus sajtó megjelenés, interjú, honlap.
	Fenntarthatóság	A projektek tényleges igényekre reagálnak, igazodnak a szükségletekhez, az önkormányzat és a lakosság együttműködésén alapulnak.
	Adaptálhatóság	Hangsúlyos tényezőként azonosíthatók a helyi sajátosságok, az akadályozó tényezők és a prioritások. A helyi szintű életkörülmények javítását szolgáló keretfeltételek együtt eredményeznek felzárkózást. Kiemelten fontos a folyamat érintettjeinek azonosítása, a kommunikáció (tájékoztatás) szerepe, a pénzügyi erőforrások tervezése, az attitűd megváltoztatására tett kísérletek és az intézményi háttér.

Forrás: saját szerkesztés (Szabó-Nagy, 2014. és Varga, 2018 alapján)

A szempontcsoportok alapján meghatározott dokumentálási elvek használata támogatja az adaptáció folyamatát, amely kritikus a társadalmi innovációs törekvések sikeres megvalósításában.

Az egyes példák, valamint az Abaúji térségben megvalósított törekvés vizsgálatát követően megállapítható, hogy a külső segítség mellett (pályázati források, szakmai tanácsok) a helyi lakosok mozgósítására, újszerű együttműködésekre, új struktúrában történő együtt-gondolkodásra van szükség. Alapvetően szükséges a kreatív problémamegoldás, a kihívások innovatív kezelése, a közösség igényeinek pontos feltérképezése, valamint az ezekre való reagálás. Meg kell határozni azon kitörési pontokat, amelyek az adott település erősségeinek és lehetőségeinek figyelembevételével kijelölhetők, és a helyi közösség partnerként történő bevonásával, valamint a helyi vezetés mint innovátor szerepének hangsúlyozásával a társadalmi innovációs jó gyakorlatok sikeresen megvalósíthatók.

Következtetések

Napjainkban a társadalom számos kihívással néz szembe. A bizonytalanság, a válságok, az előre nem látható technológiai változások és a globalizáció a jövőt megjósolhatatlanná teszik (Ionescu, 2015). A társadalmi innováció konceptualizálási kérdése hangsúlyos feladat, amely elősegíti a társadalmi kihívások kezelését is. A társadalmi innováció folyamata a társadalmakat fenntarthatóbbá és összetartóbbá teszi az inkluzív megoldások, együttműködések és proaktív, alulról szerveződő kezdeményezések révén (Grimm et al., 2013). Nem kizárólag csak alulról szerveződő törekvéseket, állampolgári bevonáson alapuló folyamatot jelent azonban, hiszen a társadalmi újítások, amelyek a társadalom új megközelítésű együttműködéseiben, strukturális átalakításában is tetten érhetők, gyakran felülről, a makroszintű intézkedések hatására jönnek létre (Nemes-Varga, 2015). A társadalmi innováció fogalmának fókuszában a közösség igényeinek kielégítése áll, amely folyamat révén az életminőség fejlesztése és a jóllét növelése is megvalósul (Hazel-Onaga, 2003; Mulgan et al., 2007; Pol-Ville, 2009; Kocziszky et al. 2015).

A társadalmi innovációs kezdeményezések vizsgálatakor hangsúlyos a helyi, közösségi szinten értelmezhető újító ötletek problémamegoldásban jelentkező társadalmi haszna és a közösség aktív részvételének szerepe az életszínvonal növelése érdekében. Az új társadalmi gyakorlatok, megoldások átfogó, előre megtervezett, célorientált tevékenységeken alapulva társadalmi változást céloznak meg (Cajaiba-Santana, 2014).

Az Abaúji térség perifériális terület, ahol az elvándorlás, elöregedés, az elsődleges munkaerőpiacra történő belépési lehetőségének csökkenése a pénzügyi források hiányával párosul. A fejlettebb területeken jellemző műszaki és gazdasági innovációk, a felülről vezérelt kezdeményezések alig fellelhetők, vagy teljes mértékben hiányoznak a perifériális, hátrányos helyzetű térségekben. A külső negatív megbélyegezettség mellett külön problémát jelent az a belső stigmatizációs folyamat (Döringer, 2017), amely a helyi lakosság igényéből fakad a helyi döntésekbe való bevonás érdekében.

A hátrányos helyzetű, leszakadó települések esetében a döntéshozatalban történő aktív részvétel és a civil társadalom mozgósítása kulcskérdés, amelynek egyik eszköze a társadalmi innovációs törekvések segítése. A társadalmi innovációs kezdeményezések sikeressége jelentős mértékben függ a regionális vagy helyi együttműködésektől, hálózatoktól, amelyek támogatása alapvető feladat az adott térség önkormányzatai számára. A helyi lakosok bevonásán alapuló döntéshozatal paradigmaváltás az önkormányzatok működésében, ami önmagában is társadalmi innovációnak számít.

Az Abaúji térség esetében a helyi lakosság, a gazdasági és a politika szféra szereplői, valamint a civil szervezetek közti kommunikáció és kölcsönös tanulási folyamat meghatározó jelentőségű a belső potenciálok aktiválásában. Az adott környezeti feltételek mint endogén változók mellett a társadalmi innovációs törekvések támogatása, újszerű együttműködések kezdeményezése kritikus tényezői a sikeres felzárkózási folyamatoknak.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Irodalomjegyzék

- CAJAIBA-SANTANA, G. (2013): Social innovation: Moving the field forward. A conceptual framework. *Technological Forecasting and Social Change*, 82, pp. 42-51.
- DAWSON, P. M. - DANIEL, L. (2010): Understanding social innovation: a provisional framework. *International Journal of Technology Management*, 51 (1), pp. 9-12.
- DEDIJER, S. (1984): *Social Innovations for Development*, A Conference at Ulriksdal Palace, Organized for the Sven and Dagmar Salé ns Foundation by the International Federation of Institutes for Advanced Study (IFIAS) in Its Ulriksdal Seminar Series, from Vision to Action, pp. 57-92
- DÖRINGER, S. (2017): Is Social Innovation a Key to "De-Peripheralization"? Dealing with Challenges of Peripheralization on a Local Level, <http://epub.oeaw.ac.at/Oxc1aa5576%20x0039109b.pdf>
- EDWARDS-SCHACHTER, M. – WALLACE, M. L. (2017): 'Shaken, but not stirred': Sixty years of defining social innovation, *Technological Forecasting & Social Change*, 119, pp. 64-79
- FARKAS J. (1984): *Az innováció társadalmi-gazdasági akadályai*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest
- GODIN, B. (2012): *Social Innovation: Utopias of Innovation from circa-1830 to the Present*, Project on the Intellectual History of Innovation Working Paper No. 11, http://www.csiic.ca/PDF/SocialInnovation_2012.pdf (letöltés ideje: 2019. 07. 22.)
- GODIN, B. (2015): *Innovation contested. The idea of innovation over the centuries*, Routledge, New York, USA
- GRIMM, R. et al. (2013): Social innovation, an answer to contemporary societal challenges? Locating the concept in theory and practice, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, Volume 26, Issue 4, pp. 436-455.
- HAZEL, KL. - ONAGA, E. (2003): Experimental social innovation and dissemination: the promise and its delivery, *Am J Community Psychol*, 32(3-4), pp. 285-294.
- IONESCU, C. (2015): About the conceptualization of social innovation, *Theoretical and Applied Economics*, Volume XXII, No. 3 (604), Autumn, pp. 53-62.
- KOCZISZKY GY. et al (2015): Társadalmi innováció mérésének sajátosságai, In: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia Kiadvány (szerk.: Lipták Katalin), ISBN 978-963-358-098-1
- KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M. (2016): Generating social innovation with knowledge engineering, *Procedia – Socila and Behavioral Sciences* 223, pp. 167-174.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2016): A komplex programmal fejlesztendő járások jellemzői, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kompjar14.pdf>
- LIPTÁK, K – HORVÁTH, K. (2018): Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben, *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 15. évfolyam 3. szám, pp. 55-68.
- LÜERDE, D. - LURTZ, K. (2012): Mapping the various meanings of social innovation: Towards a differentiated understanding of an emerging concept, <https://www.siceurope.eu/sites/default/files/field/attachment/Rueede%20Lurtz%20-%20mapping%20the%20various%20meanings%20of%20social%20innovation.pdf> (letöltés ideje: 2019. 08. 02.)
- MULGAN, G. et al. (2007): *Social Innovation – what it is, why it matters and how it can be accelerated*, The Young Foundation
- NEMES G. – VARGA Á. (2015): Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben – sikerek, problémák, dilemmák, In: „Mérleg és Kihívások” IX. Nemzetközi Tudományos Konferencia, Konferencia kiadvány (szerk.: Veresné Somosi M.), Miskolc, pp. 434-444

- P. VAN DER HAVE, R. – RUBALCABA, L. (2016): Social innovation research: An emerging area of innovation studies?, *Research Policy* 45, pp. 1923-1935.
- PHILLIPS, W. et al. (2015): Social Innovation and Social Entrepreneurship: A Systematic Review, *Group & Organization Management*, pp. 1–34
- POL, E. – VILLE, S. (2009): Social innovation: Buzz word or enduring term? *The Journal of Socio-Economics* 38. pp. 878-885.
- RAASCH et al. (2013): The rise and fall of interdisciplinary research: The case of open source innovation, *Research Policy*, Volume 42, Issue 5, pp. 1138-1151.
- RANA, N. P. et al. (2014): Profiling Existing Research on Social Innovation in the Public Sector, *Information Systems Management*, 31:3, pp. 259-273
- SIKOS T. T. (1990): A lakossági infrastruktúra problematikája az aprófalvas térségekben. – In: TÓTH J. (szerk.): *Tér-Idő-Társadalom. Huszonegy tanulmány* Enyedi Györgynek. MTA RKK, Pécs. pp. 304-315.
- SISKÁNÉ SZILASI B. – VADNAI P. (2019): Az Abaúji-Cserehát településeinek jellemzése és térképi megjelenítése, ME-FIKP, szakmai anyag
- SZABÓ B. – NAGY F. P. (2014): Jó gyakorlat koncepció kidolgozása, a jó gyakorlat kiválasztás kritériumainak meghatározása, Regionális Forrásközpontok Országos Egyesülete, ISBN 978-615-5256-14-1
- VARGA K. (2017): Társadalmi innováció és versenyképesség, *MultiScience - XXXI. microCAD*, ISBN: 978-963-358-132-2
- VARGA K. (2018): Methodological Challenges in Measuring Social Innovation: Literature review, In: Alina, Badulescu (szerk.) *Emerging Markets Economics and Business. Contributions of Young Researchers*, Oradea University Press, pp. 273-276.
- VERESNÉ SOMOSI M. – VARGA K. (2018): How does social innovation contribute to solving social problems?- A processoriented framework for measuring social innovation, *European Journal of Social Sciences, Education and Research*, Volume 12, Nr. 1, ISSN 2411-9563 (print), pp. 68-83.
- VERESNÉ SOMOSI M. – VARGA K. (2019): előadás a Polgármesteri Fórumon, a Miskolci Egyetem Felsőoktatási Intézményi Kiválósági Programja keretein belül, Miskolc, 2019. 03. 06.
- VERESNÉ SOMOSI M. et al. (2019): Step by Step for Social Innovation with Neuro-Fuzzy Modelling, *European Journal of Economics and Business Studies* 5. : 1. pp. 13-23.

Metszősy Gabriella

A társadalmi innovációs törekvések sikerének és kudarcának okai

A társadalomban megjelenő újszerű kihívások kezelése szükségessé teszi a társadalmi innovációs törekvések szélesebb körű alkalmazását. A társadalmi innovációs törekvések természetüknél fogva alkalmasak a társadalomban megjelenő problémák megszokottól eltérő szemléletű kezelésére, így ezen újszerű megoldásokról való gondolkodás, megvalósításuk elősegítése elsődleges feladat kell, hogy legyen. A folyamat támogatása nem valósulhat meg a rendszerszemléletű gondolkodás és a folyamatorientált szemlélet kialakítása nélkül, melyet a társadalmi innováció érintettjeinek is szükséges elsajátítani. A cikk a társadalmi innováció folyamatorientált megközelítésén keresztül mutatja be a szemlélet adaptálásának szükségességét, a társadalmi innováció megvalósításában szerepet játszó tényezők csoportosítását és szerepét, valamint egy illusztratív példán keresztül szemlélteti a társadalmi innovációval kapcsolatos döntésekben alkalmazható módszerek egy lehetséges alkalmazási módját.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, folyamatszemlélet, döntéstámogatás

JEL-kód: D81, O35

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben a társadalmi innováció jelensége az élet minden területén előtérbe került, például oktatási formák, mozgalmak, crowdfunding. Ezen időszakban számos társadalmi innovációs törekvés látott napvilágot, melyek több szinten értelmezhetők – egyén, szervezet, alapítvány, szélesebb körben vett mozgalmak.

A legtöbb társadalmi innovációs tevékenység során már meglévő elemek új kombinációja vagy hibrid formája jön létre, szemben a teljesen újdonságnak számító tevékenységekkel. Ez új társadalmi kapcsolatokat eredményez korábban különálló egyének és csoportok között, mely az innováció terjedését segíti elő, lehetőséget adva újabb innovációs tevékenységek megvalósításának.

Számos definíció áll rendelkezésre a társadalmi innováció jellemzésére, melynek oka a különböző diszciplinák által követett eltérő nézőpontok, így nem lehet egységesen elfogadott meghatározásról beszélni. Az általánosan elfogadott szemlélet szerint a meghatározás a következő elemeket tartalmazza (Reeder et al., 2012):

- új környezet, szervezeti kialakítás,
- új ötlet,
- új rendszerek, berendezkedések, megállapodások,
- új tevékenységi kör,
- új kapcsolatok és interakciók,
- melyek társadalmi igényt elégítenek ki.

A társadalmi innováció elsősorban fókuszában tér el a hagyományos megközelítésben vett innovációtól, a piacközpontú szemlélet helyett az ember kerül előtérbe (Secco et al., 2016). A társadalmi innováció segítségével új folyamatok, termékek, szolgáltatások, megközelítések jönnek létre, melyek a célcsoport – társadalom, közösség – számára értéket teremtenek (Marshall, Dolley, 2019).

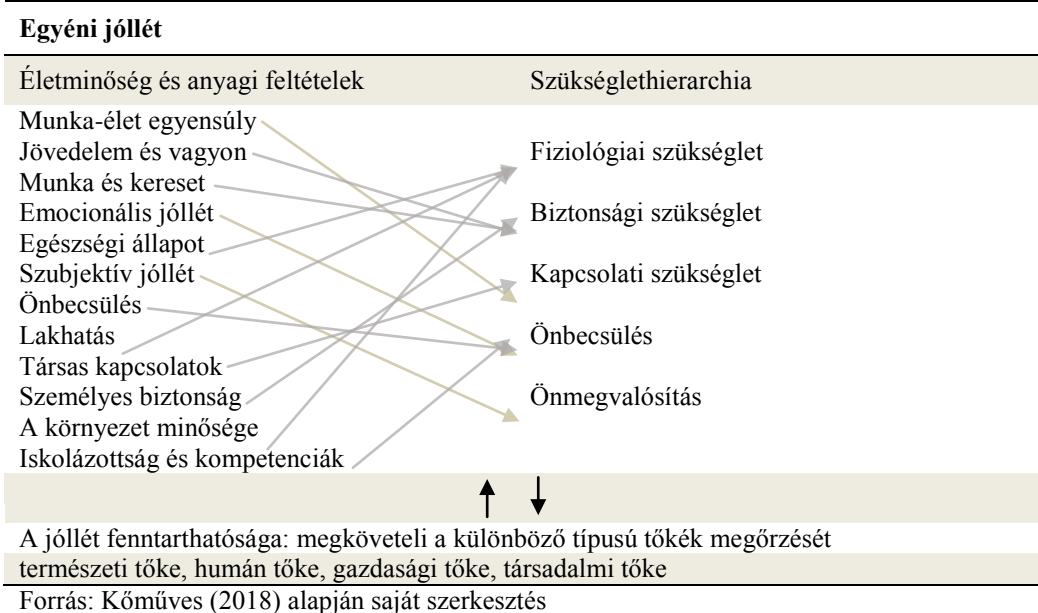
A tanulmány a társadalmi innovációs folyamat vizsgálata során az AHP döntéstámogató módszer illusztratív példaként történő ismertetésével szemlélteti a társadalmi innováció folyamatában megjelenő döntési pontok felismerésének és kezelésének szükségességét, melyek megfelelő alkalmazása nélkül a megvalósítás potenciális korlátokba ütközik. A folyamat kezelési technikáit és a hozzá kapcsolható támogató módszereket nagymértékben meghatározza a rendelkezésre álló információk halmaza, a folyamatba bevont érintettek köre és a megvalósításba bevonható

erőforrások, így olyan módszertani meghatározás szükséges az egyes lépések mentén, melyek ezen változó környezetet kezelni képesek, és lehetőséget adnak azon alternatívákat meghatározására, melyek megoldási javaslatként értelmezhetők a felzárkózási folyamatban a hátrányos helyzetű települések számára, ezzel is elősegítve a jóllét növelését.

Szakirodalmi áttekintés

Az egyéni jóllét meghatározásának legfőbb mutatója az életminőség szintje, valamint a rendelkezésre álló anyagi feltételek, melyek összefoglaló jellemzőit szemlélteti az 1. táblázat. A társadalmi innováció megoldási irányt mutathat mindkét mutató egyéni értékeinek fejlesztéséhez.

1.táblázat: Az egyéni jóllét jellemzői

Az egyéni jóllét szignifikáns kapcsolatban van a társadalmi jólléttel, egymás meghatározó tényezői. A társadalom, közösség jóllétének alapfeltétele a kiépített, támogató kapcsolatrendszer, valamint a bizalom és a kötődés (Nagy – Koós, 2015).

A társadalmi innováció szerepe a gazdasági növekedés során is meghatározó határokon átvelő mivolta és öngerjesztő tulajdonsága miatt. Murray, Caulier-Grice és Mulgan (2010) szerint négy kritikus terület különíthető el a társadalmi innováció megvalósítása és támogatása során, melyben különböző tevékenységek határozhatók meg, melyek az adott szinten támogatják a társadalmi innováció megvalósulását és öngerjesztő hatásának felerősödését. Az adott szinteken megjelenő tevékenységek a következők:

- **Közösségi gazdaság:** közösségi finanszírozás, munkaerő, szervezeti formák, mérés és értékelés, információk körforgása.
- **Adomány:** innovatív projektek, támogatási csomag, innovációs eszközök, kormányzat és elszámolási kötelezettség, szabályozás, jogi és egyéb feltételek a társadalmi innováció kiterjesztéséhez.
- **Piacgazdaság:** értékteremtés, finanszírozás, szervezetek, információk, szabályozás, jogi és egyéb feltételek a társadalmi innováció generálásához.
- **Háztartásgazdaság:** nyílt terek, az idő értékének elismerése, kölcsönösség, társadalmi mozgalmak.

A sikeres társadalmi innováció megvalósítása érdekében mind a négy szinten szükséges a megfelelő tevékenységek végrehajtásának támogatása.

A társadalmi innováció célja, az emberek jóllétének növelése különböző eszközökkel és szinteken valósítható meg. Az 1. táblázatban meghatározott egyéni jólléti jellemzők, az életminőség és az anyagi feltételek kiegészítéseként a közbiztonság és a környezeti feltételek, mint az életminőséget befolyásoló egyes összetevők jelennek meg. A társadalmi innováció szintje lehet mikro (szervezeti), mezo (területi egység), makro (nemzeti) és globális, melyeken a megvalósítás egysegítése vagy differenciált kezelése kulcsfontosságú a társadalmi innovációs tevékenység megvalósítása során. A társadalmi innováció különböző szükségletek kielégítése, vagy kielégítési színvonalának növelése által éri el a jóllét növelését, melyek alapját a Maslow által meghatározott szükségletelmélet adja. Ide tartoznak a létfenntartáshoz, a megszerzett javak megővéséhez, a kapcsolatok kialakításához, az elismeréshez és a képességek kihasználásához kapcsolódó szükségletek, melyek a különböző típusú innovációk által fejleszthetők.

A társadalmi innováció a jóllét növelésének szükségessége által minden szinten jelen van. A globálisan megjelenő problémák megoldása is gyakorta helyi szintű kezdeményezéseken keresztül valósul meg kis lépésekben (Benedek et al., 2015). Szükséges elkülöníteni a szervezeti, illetve települési szintű innovációs tevékenységeket, azonban módszertani támogatóság szempontjából, amennyiben egy meghatározott keretrendszer felvázolható a társadalmi innováció általános input-transzformáció-output modell általi leírására, lehetőség van közös eszköztár kialakítására, mely a társadalmi innovációval kapcsolatos döntések támogatásának egyik pillére lehet. A mezo és makro szintek közötti főbb különbségek és átfedések a társadalmi rendszer felépítéséből, a társadalom struktúrájából is adódnak, így a mezo szinten végzett vizsgálatok eredménye bizonyos korlátozások és kitételek mellett a makro szinten is alkalmazhatóvá válnak.

Különböző típusú nézőpontok születtek a társadalmi innováció tevékenységének besorolására, például Simms, 2006; Edward-Schachter és Wallace, 2017 vagy Misuraca és Pasi, 2019. Ezen nézőpontok közül kiemelt megközelítés a területi vagy közösségi fejlődéshez való hozzájárulás (Angelidou, Psaltoglou, 2017), a társadalmi gyakorlatok megváltoztatása (Zapf, 1991) és a társadalomért történő jó cselekedet (Pol, Ville, 2009).

Társadalmi innováció indikátorai

A társadalmi innováció folyamatának különböző szinteken történő értékeléséhez indikátorok definiálása szükséges, mely által a létrehozott eredmény mérhető, és a döntéstámogatás különböző közelítésmódjai alkalmazhatók. A mérhető fejlesztés változója lehet a minőség, elégedettség, elfogadás, megértés, költségsökkentés és egyéb karakterisztikák.

Kaderabkova és Saman (2013) alapján a társadalmi innováció értékelésének fő dimenziói:

- új innovációs érték,
- részvétel a társadalmi innováció folyamatában,
- kreativitás, alkalmazott technikák az új koncepció kifejlesztéséhez,
- tanulási mechanizmus és tréning,
- információgyűjtés és tudásmegosztás mechanizmusa,
- kooperáció-típusok,
- finanszírozási források.

A meghatározott dimenziók alapján a társadalmi innovációt befolyásoló indikátorok jellemzését, lehetséges siker- és hibatenyezőit szemlélteti a 2. táblázat.

2.táblázat: A társadalmi innováció indikátorai és a kapcsolódó lehetséges faktorok

Társadalmi innováció indikátor	Sikertényező	Hibátényező
Korábbi tevékenység	Sikeres társadalmi akciók, korábbi jó gyakorlatok	Nincs korábbi aktivitás
Stakeholderek	Elfogadás, támogatás, kapcsolatok, újra befektetés, társadalmi érzékenység, részvétel	Támogatás hiánya, sürgetés, konfliktusok
Társadalmi hozzájárulás / közreműködés	Foglalkoztatás, életkörülmények javítása, önszegélyezés, mentoring, pénzügyi stabilitás, transzparencia	Érdeklődés, bizalom hiánya a célcsoport részéről, munkaerő nem teljes kihasználása
Helyi képességek	Részvétel, támogató közeg, infrastruktúra, aktív önkormányzat, együttműködés, helyi szervezetek, pozitív befogás, társadalmi érzékenység	Konfliktusok, önkormányzati támogatás hiánya, közlekedési nehézségek
Pénzügyi vonatkozás	Újra befektetés, hatékonyság, alternatív finanszírozási lehetőségek, közösségi-, ön-, alapítványi finanszírozás, tartalékalap	Alulfinanszírozás, pályázható források hiánya, önfenntartási képesség hiánya, túladóztatás, pénzügyi megvalósíthatóság hiánya
Jog	Támogató rendszer, Szabályozott környezet, jogi ismeretek	Akadályok, igényelhető támogatás hiánya
Kommunikáció	Aktív kommunikáció, tudásmegosztás, externalizáció, internalizáció, részvétel	Rendszertelen, hiányzó kommunikáció, top-down megközelítés alkalmazása
Oktatás	Mentoring, önálló tanulás, tréning	Tanulási folyamat hiánya
Alkalmazott technikák	IT, fenntartható technológia, alacsony fogyasztás, tervszerű gondolkodás	Ütemezés, idejétmúlt technológia, optimalizáció hiánya, teszt nélküli adaptáció
Elvárások	Támogató megközelítés, ésszerű elvárások	Magas elvárások támogatás nélkül
Újszerűség	Versenyképesség, sikeres megvalósítás, másik helyen ugyanazon jellemzőkkel	Imitáció ugyanazon feltételek megléte nélkül
Hálózatok	Együttműködés, önkéntesség, ellátási lánc, állandó vevők alkalmankénti vásárlásokkal	Verseny társak
A társadalmi innováció fókusza lehet	<ul style="list-style-type: none"> - hátrányos helyzet - munkanélküliség - migráció - etnikumok - oktatás - művészet - kultúra - helyi fejlődés 	<ul style="list-style-type: none"> - egészség - hajléktalanság - eladósodás - család - fiataloknak szóló lehetőségek - regionális fejlesztés - nincstelenség - pszichoszociális sérülés - erőszak - függőség - bűnügy - igazságszolgáltatás

Forrás: Tohidi, Jabbari (2012), Dainienė, Dagilienė (2015), Smith et al. (2016) és Dziallas, Blind (2018) alapján Metszősy (2019)

Módszertan

A megvalósított társadalmi innovációs akciók legtöbbje egyedi körülmények között valósult meg, melyek leképzése természetes környezetben teljeskörűen nem lehetséges. Így az adaptálhatóság vizsgálatához olyan súlyozási- és kritériumrendszer meghatározása szükséges, melyek figyelembe veszik az eltérő területi adottságokat, és a szükségletek meghatározása által a rendelkezésre álló erőforrások kihasználására törekedve tesznek javaslatot a megvalósítás irányára.

A társadalmi innovációs jó gyakorlat olyan bevált módszer, mely egy meghatározott tevékenység, esemény, folyamat, cselekvés vagy eszközhasználat véghezvitelére hatékonyan és eredményesen alkalmazható és fenntartható, ezáltal továbbfejleszhető, valamint folyamata és eredményei dokumentálhatók. A jó gyakorlat meghatározása magába foglalja a megismételhetőség követelményét és a nagyszámú adaptálhatóság lehetőségét (Osburn – Caruso – Wolfensberger, 2011). A jó gyakorlat meghatározásához hat kritérium teljesülése szükséges:

- Hatékonyság és sikeresség: meghatározott cél elérésének leghatékonyabb módja, mely sikeresen alkalmazása során pozitív hatást gyakorol az egyénre vagy a közösség egészére.
- Környezeti, gazdasági és társadalmi szempontból fenntartható: a jó gyakorlat összeegyeztethető a megjelenő igényekkel, különös tekintettel a hátrányos helyzetben lévő csoportok, települések, régiók alapvető szükségleteinek kielégítéséért tett erőfeszítésekkel anélkül, hogy befolyásolná a jövőbeli igények felmerülésének lehetőségét.
- Technikailag kivitelezhető: a kivitelezés a jó gyakorlat alapja, így tanulható és implementálható folyamat kell, hogy legyen.
- Részvételen alapuló: a részvételen alapuló megközelítés elengedhetetlen a döntések meghozatalához és a közös felelősségvállalás megvalósulásához.
- Ismételtető és adaptálható: a jó gyakorlatoknak megismételhetőnek kell lennie, így azonos céllal rendelkező különböző szituációkban az adaptálhatóság biztosított kell, hogy legyen.
- Kockázatsökkentés: a jó gyakorlat hozzájárul az ellenállóképesség növeléséhez.

A társadalmi innováció támogathatóságának kérdésköre külön probléma-meghatározást igényel, a Simon (1973) által definiált rosszul strukturált problémák leírása illeszthető rá a társadalmi innováció megvalósításának lépéseire. A rosszul strukturált problémák főbb jellemzői:

- rendelkezésre álló információk hiánya,
- összetett, nehezen meghatározható probléma,
- nem megfelelően definiált célkitűzések,
- modellezéshez szükséges adatok szűkössége,
- nem meghatározott érintetti kör.

A társadalmi innovációs problémák változatossága és a rendelkezésre álló adatok köre leszűkíti a folyamat során alkalmazható döntéstámogató technikák használatát. A folyamat fázisaiban eltérő módszertan szükséges a társadalmi tudás hasznosításának és az egyéni döntéshozatal támogatásának lehetősége esetén. A probléma komplexitása, az érintettek köre és az egyéb befolyásoló feltételek adhatják meg az alapot a megfelelő módszertan kiválasztására:

- interjú, kérdőív,
- szavazási eljárások,
- SCAMPER módszer,
- döntési mátrixok,
- döntési fák,
- súlyozási módszerek,
- egyes szempontok szerinti alternatívaértékeket összesítő módszerek,
- outranking relációs módszerek,
- lineáris programozás,
- érzékenységi- vagy stabilitásvizsgálat,

- mesterséges intelligencia.

A társadalmi innovációval kapcsolatos döntések során mind kvantitatív, mind kvalitatív jellegű információk figyelembevételére szükség van, eltérő fontossággal, azonban nem lehetséges egy állandó fontossági sorrendet felállítani a döntést befolyásoló tényezők között, így olyan eljárás használatára van szükség, mely lehetővé teszi a prioritások kezelését, képes a nem számszerű összefüggéseket is bevonni az értékelésbe.

Az AHP módszer alkalmazási lépései kerülnek bemutatásra egy illusztratív példán keresztül. A módszer az egyes szempontok szerinti alternatívaértékeket összesítő eljárások közé tartozik, és elsősorban a társadalmi innovációs folyamat ötletgenerálás szakaszában használható annak felmérésére, hogy mi az a megvalósítási irány a fejlesztendő területek és a rendelkezésre álló erőforrások alapján, ami a társadalmi érték növelését elősegíti. A módszer választása indokolható azon tulajdonságával, hogy konkrét mérhető és kevésbé számszerűsíthető indikátorok kezelésére bizonytalan körülmények között is egyaránt alkalmas, a probléma strukturálás szerinti jól (Molnár, Musinszki, Faludi, 2018) és rosszul strukturált (Arbel – Orgler, 1990) komplex esetekben is megfelelően alkalmazható.

A módszertan adaptációjának célja a társadalmi innováció megvalósítási irányának célszerű meghatározása a döntéshozó (polgármester, szervezet, közösség) által generált súlyozás segítségével. A súlyok meghatározása történhet a Saaty (1977) által fejlesztett skála értékeinek használatával vagy egyéb módszerek (közvetlen súlyozás) alkalmazásával is. A Saaty-féle skála a tényezők és kritériumok páros összehasonlítása során alkalmazható, mely értékek mátrixba rendezése az egymáshoz mért preferenciát adja az 1. képlet alapján, ahol a mátrix egyes elemei megmutatják, hogy az i . tényező mennyivel fontosabb a j . tényezőnél.

$$A = \begin{bmatrix} 1 & \dots & a_{ij} \\ \vdots & 1 & \vdots \\ \frac{1}{a_{ij}} & \dots & 1 \end{bmatrix} \quad (1)$$

A mátrix alapján a súlyvektorok elemeinek kiszámítása a 2. és 3. képletekkel lehetséges.

$$w_k = Aw_{k-1}, \quad (2)$$

ahol:

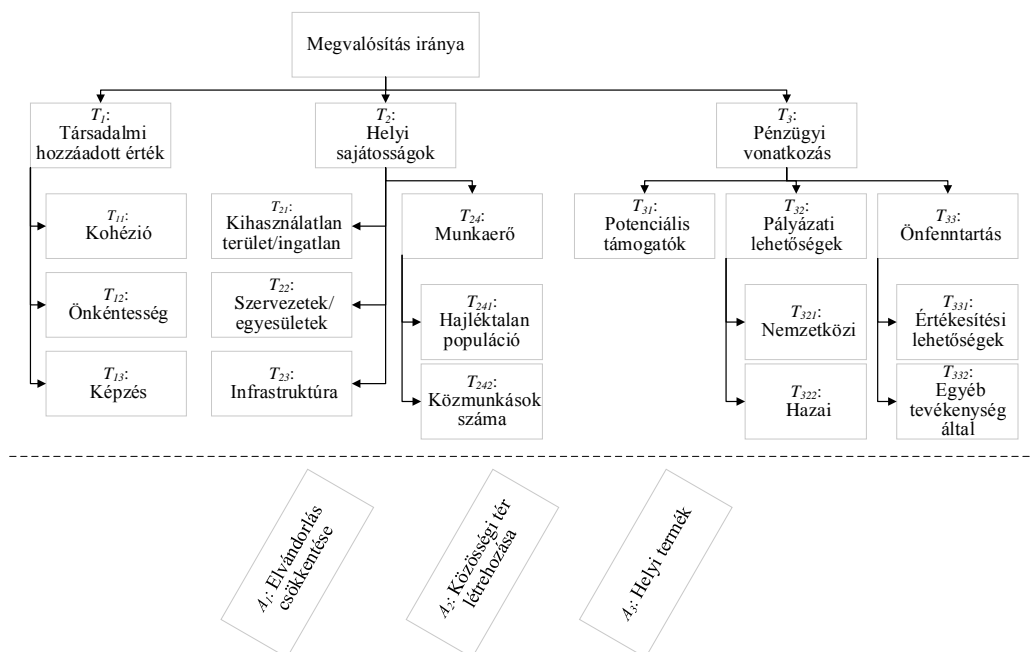
w_k sajátvektor.

$$w = \frac{w_{ki}}{\sum w_{ki}}, \quad (3)$$

ahol:

w_{ki} sajátvektor i . eleme.

Az AHP struktúrája egy döntési fával leírható, melynek szerkezetét szemlélteti az 1. ábra.

1. ábra: Döntési hierarchia

Forrás: Saját szerkesztés

A tényezők definiálása során fontos szerepe van a társadalmi innováció folyamatában azonosítható indikátoroknak, az elérhető erőforrásoknak és a korábbi gyakorlatokból származó tapasztalatoknak. A felvázolt esetben a társadalmi innovációs irányt három főbb tényező (T_1 - T_3) befolyásolja: a társadalmi hozzáadott érték, a helyi sajátosságok és a lehetséges pénzügyi források. Az egyes tényezők további kritériumokra bonthatók a második szinten (T_{11} - T_{33}), melyeket a harmadik szinten megjelenő al-kritériumok (T_{241} - T_{332}) határoznak meg.

A döntéshozó a súlyozást különböző elvek mentén végezheti el:

- az egyes tényezők egymáshoz mért relatív fontossága,
- a tényező rendelkezésre állása,
- a tényező szükségessége a megvalósítás során.

A mátrixok megkonstruálása a páros összehasonlítások eredményéből adódik, melyek alapján az alternatívákra (A_1 - A_3) vonatkozó súlyvektorok (w) kalkulációja történik. A súlyvektorok és a levélszempontokra vonatkozó aggregált értékek alapján kerülnek meghatározásra az aggregált súlyösszegek ($S(A_i)$), melyek értéke adja a rangsorolás alapját. A számított értékeket tartalmazza a 3. táblázat.

2. táblázat: Alternatívák értékelése

	T_{11}	T_{12}	T_{13}	T_{21}	T_{22}	T_{23}	T_{241}	T_{242}	T_{31}	T_{321}	T_{322}	T_{331}	T_{332}	
A_i	0,1638	0,0546	0,2016	0,0572	0,0260	0,0013	0,0123	0,0332	0,0450	0,0958	0,1562	0,1102	0,0428	$S(A_i)$
A_1	0,500	0,285	0,077	0,285	0,769	0,272	0,001	0,034	0,442	0,675	0,130	0,050	0,387	0,2777
A_2	0,450	0,479	0,675	0,545	0,138	0,296	0,124	0,425	0,143	0,295	0,105	0,050	0,193	0,3516
A_3	0,050	0,236	0,248	0,170	0,093	0,432	0,875	0,541	0,415	0,030	0,765	0,900	0,420	0,3707

Forrás: Saját számítás

Az AHP módszer alapján végzett értékelés eredményeként az alternatívák preferenciasorrendje: $A_3 > A_2 > A_1$. A harmadik alternatíva – helyi termék – bizonyult a leghasznosabbnak a leírt esetben. Helyi termék létrehozása bevételi forrást jelent a munkába bevont személyek részére, így a munkanélküliség aránya csökkenthet, valamint értékesítési lehetőség által egy kiterjedtebb kapcsolati háló alakulhat ki, növelve a megvalósító egység gazdasági folyamatokba való integrációjának hatását. A helyi termék megvalósításához használt ötlet, szimbólum, helyi alapanyag vagy különlegesség a terület védjegyévé is válhat, mely további lehetőségeknek adhat alapot. A kollektív munka segít a közösségi összetartás növelésében is. A második alternatíva – közösségi tér létrehozása – nem sokkal marad el a helyi termékre adott értékeléstől, a legjobb alternatívához mért relatív teljesítménye 94,88%, így a rendelkezésre álló lehetőségek alapján szintén megvalósításra érdemes, míg a harmadik helyre kerül alternatíva – elvándorlás csökkentése – relatív értéke 74,91% a helyi termékhez mérten.

Az AHP rangsorképző módszer alkalmazása megfelelő alapot nyújthat a társadalmi innovációs folyamat kezdeti szakaszában az ötletgenerálás során, lehetőséget adva a döntéshozók és érintettek prioritásainak figyelembevételére is. Azonban a módszer hátrányait is figyelembe kell venni az alkalmazása során:

- A döntéshozó tapasztalatlansága, ismerete, elfogultsága félrevezető eredményeket adhat.
- Időigényes a páros összehasonlítások / közvetlen súlyozás megadása.
- Az információ mennyisége nagymértékben befolyásolhatja a végső rangsort.
- Felülről korlátos a tényezők száma.
- Többletinformációk bevonása a modellbe rangsorfordulást eredményezhet.
- Inkonzisztencia figyelembevétele.

Következtetés

A társadalmi innováció folyamatának minden egyes fázisában szükséges különböző eszközök és döntéstámogató technikák alkalmazása a megfelelő lehetőség feltárása és kiválasztása érdekében. A rendelkezésre álló erőforrások és jövőbeli lehetőségek vizsgálata elengedhetetlen az alternatívák megfelelő értékeléséhez. A folyamat korai szakaszában elemi módszerek használata javallott a felméréshez, mint SWOT elemzés vagy ok-okozat elemzés. A folyamat előrehaladtával az alkalmazott módszertanok komplexitása is nő. A megfelelő új társadalmi innovációs gyakorlat kiválasztása a folyamat legkritikusabb pontja, kritikus döntés és alkalmazott módszer szükséges a választáshoz. Ennek megfelelően egy rugalmasan kialakított döntéstámogatási rendszerre van szükség a folyamat egyes lépéseinek támogatása érdekében.

A felvázolt esetben az AHP módszer került bemutatásra, mely bár komplex módszernek tekinthető, mégis a folyamat elején, az ötletgenerálás szakaszában használható eredményesen. Megjegyzendő, hogy az AHP módszer abban az esetben alkalmazható torzításmentesen, ha a tényezők között nincs interakció. A súlyozás során a módszer által a kvalitatív jellemzők is bevonhatók az értékelésbe, azonban a módszert kombinálva például hálózati folyamatokkal – ANP - (Molnár – Horváth, 2017) vagy fuzzy logikával – FAHP, FANP - (Esztergár-Kiss – Csiszár, 2016), az értékek súlyozása finomíthatóvá, az interakciók kezelhetővé válnak.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Irodalomjegyzék

- ANGELIDOU, M., PSALTOGLOU, A. (2017): An empirical investigation of social innovation initiatives for sustainable urban development. *Sustainable Cities and Society*, 33 (1), pp. 113-125.
- ARBEL, A., ORGLER, Y. E. (1990): An application of the AHP to bank strategic planning: The mergers and acquisitions process. *European Journal of Operational Research*, 48 (1), pp. 27-37.
- BENEDEK, J., KOCZISZKY, GY., VERESNÉ SOMOSI, M., BALATON, K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével, Észak-magyarországi stratégiai füzetek, 12. évfolyam, 2. szám, pp. 4-22.
- DAINIENÉ, R., DAGILIENĖ, L. (2015): A TBL Approach Based Theoretical Framework for Measuring Social Innovations. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213 (1), pp. 275-280.
- DZIALLAS, M., BLIND, K. (2019): Innovation indicators throughout the innovation process: An extensive literature analysis, *Technovation*, Elsevier, 80, pp. 3-29.
- EDWARDS-SCHACHTER, M., WALLACE, M. L. (2017): ‘Shaken, but not stirred’: Sixty years of defining social innovation. *Technological Forecasting and Social Change*, 119 (1), pp. 64-79.
- ESZTERGÁR-KISS, D., CSISZÁR, Cs. (2016). Utazástervező rendszerek értékelési szempontjaihoz tartozó súlyszámok meghatározása Fuzzy AHP alapú módszerrel. *Közlekedéstudományi Szemle*, 66. pp. 35-44.
- KADERABKOVA, A., SAMAN, S. M. (2013): Evaluations of social innovations: their characteristics and impacts, cross country comparisons and implications for policy support. *Social Frontiers: The next edge of social innovation research*, at GCU's Konferencia, London Campus, 17 p.
: <http://www.transitsocialinnovation.eu/content/original/Book%20covers/Local%20PDFs/101%20SF%20Kaderabkova%20and%20Saman%20Evaluation%20of%20SI%20cross%20country%20comparisons%202013.pdf> [Letöltve: 2019.06.18.]
- KÖMÜVES, S. (2018): Társadalmi tőke az egyéni jóllét kontextusában. Hazai egészségfelméréseink az OECD által kidolgozott társadalmi tőke interpretáció fényében. *Egészségfejlesztés*, 59 (6), pp. 21-32.
- MARSHALL, F. AND DOLLEY, J. (2019): ‘Transformative innovation in peri-urban Asia’. *Research Policy*, 48 (4), pp. 983-992.
- METSZOSY, G. (2019): Investigating the Process of Social Innovation – A Social Learning Based Approach. In: Nemeč, Radek; Chytilova, Lucie (szerk.) *Proceedings of the 13th International Conference on Strategic Management and its Support by Information Systems 2019: (SMSIS 2019)*, Ostrava, Csehország : VSB-Technical University of Ostrava, (2019) pp. 51-59.
- MISURACA, G., PASI, G. (2019): Landscaping digital social innovation in the EU: Structuring the evidence and nurturing the science and policy debate towards a renewed agenda for social change. *Government Information Quarterly*, 36 (3), pp. 592-600.
- MOLNAR, V., HORVATH, D. D. (2017): Determination of Coefficients of Multi-Attribute Utility Function with Attribute Breakdown. *Proceedings of the 12th International Conference on Strategic Management and its Support by Information Systems*, pp. 312-319.
- MOLNAR, V., MUSINSZKI, Z., FALUDI, T. (2018): AHP-Based Decision-Making Model for Supply Chain Coordination by a Modified Revenue-Sharing Contract Type. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, (15), pp. 273-281.
- MURRAY, R., CAULIER-GRICE, J., MULGAN, G. (2010): *The open book of social innovation*, The Social Innovator Series [Online], London: NESTA.

- <https://youngfoundation.org/wp-content/uploads/2012/10/The-Open-Book-of-Social-Innovation.pdf> [Letöltve: 2019.05.27.]
- NAGY, G., KOÓS, B. (2015): A jól-lét index fejlődése. In: Szirmai, V. (szerk.): A területi egyenlőtlenségektől a társadalmi jól-lét felé. Kodolányi János Főiskola, 2015, pp. 47-66.
- OSBURN, J., CARUSO, G., WOLFENBERGER, W. (2011): The Concept of „Best Practice”: A brief overview of its meanings, scope, uses, and shortcomings. *International Journal of Disability Development and Education*, 58 (3), pp. 213-222.
- POL, E., VILLA, S. (2009): Social innovation: Buzz word or enduring term? *Journal of Socio-Economics*, 38 (6), pp. 878-885.
- REEDER, N., O’SULLIVAN, C., TUCKER, S., RAMSDEN, P. AND MULGAN, G. (2012): ‘Strengthening social innovation in Europe. Journey to effective assessment and metrics’. Enterprise and Industry. European Commission, Brussels, Belgium.
- SAATY, T. L. (1977): A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15 (3), pp. 234-281.
- SECCO, L., PISANI E., BURLANDO, C., DA RE, R., PETTENELLA D.; NIJNIK, M.; MILLER, D.; SLEE, B.; GEZIK, V. AND KLUVANKOVA, T. (2016): Social Innovation in Marginalised Rural Areas. Work Programme: Topic ISIB-03-2015. Report D4.1.
- SIMON, H. A. (1977): The new science of management decision. Rev. ed, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J, 175 p.
- SIMMS, J. R. (2006): Technical and social innovation determinants of behaviour. *Systems Research and Behavioral Science*, 23 (3), pp. 383–393.
- SMITH, C., RASSIA, S., DELIOGLANIS, I., BOUGLIOUKLIS, M., GILBERT, N., PENN, A., POGGIO, D., KERCKOW, B., PIEDRA-GARCIA, D. (2016): Social Innovation and Community Energy best practices, methods and tools across Europe. In Triggering Sustainable Biogas Energy Communities through Social Innovation project, ISABEL Consortium. EC, HORIZON 2020 Programme for Research and Innovation.
- ZAPF, W. (1991): The role of innovations in modernization theory. *International Review of Sociology*, 1 (3), pp. 83–94.

Nagy Zoltán – Tóth Géza

A társadalmi innovációs potenciál mérési lehetőségei Borsod-Abaúj-Zemplén példáján

A tanulmányban a társadalmi innovációs potenciál mérésének gyakorlati példáját mutatjuk be. Ismertetjük az általunk alkalmazott indikátorcsoportokat, illetve azok tartalmát. Térképi interpretáción keresztül mutatjuk be az input, output, hatás, valamint a komplex indikátor térbeli képét. Ezzel arra hívjuk fel a figyelmet, hogy melyek azok a települések/településcsoportok, ahol a társadalmi innovációk társadalmi-gazdasági alapjai leginkább fellelhetők Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Tanulmányunk záró részében összefüggést kerestünk a társadalmi innovációs potenciál, a fejlettségi kép térbeli alakulása, illetve a területi különbségek, valamint a versenyképesség között.

Kulcsszavak: társadalmi innováció, mutatószámrendszer, területi egyenlőtlenségek, területi autokorreláció, versenyképesség.

JEL kódok: O35, R11, R14

Bevezetés

A társadalmi innováció fogalma a 2000-es években terjedt el a szakirodalomban (Bradford 2003; Phills–Deiglmeier–Miller 2008; Pol–Ville 2009; Mulgan et al. 2007; Nicholls–Murdock 2012; stb.), bár sokan túlzottan általánosnak tekintik a megfogalmazásokat. Ezzel kapcsolatban Pol és Ville (2009) megjegyzi, hogy a társadalmi innováció fogalma értelmezhető, ha sikerül jól lehatárolni. Megkülönböztetve a gazdasági innovációktól, a szerzők a társadalmi innováció kifejezést társadalmi és történeti paradigmaváltó újításokra javasolják használni. Ugyanakkor elmondható, hogy a társadalmi innovációnak nincs egységesen elfogadott fogalma (Varga 2017), többen a fogalom „gumicsont” jellegét emelik ki (Pankucsi 2015). Ugyanakkor elmondható, hogy a társadalmi és a technikai (gazdasági) innováció szoros kölcsönhatásban áll egymással, a gazdasági változások következményeként elengedhetetlenül történnek társadalmi változások is (Varga 2017).

Szakirodalmi előzményeket figyelembe véve a társadalmi innovációval kapcsolatosan a következő definíciót tekintjük irányadónak: „A társadalmi innováció új vagy újszerű válaszokat ad egy közösség problémáira azzal a céllal, hogy növelje a közösség jólétét. A társadalmi innovációs potenciál azon képességek összessége, amelyek lehetőséget teremtenek a társadalmi innovációk létrehozására.” (Kocziszky–Veresné Somosi–Balaton 2017, 16. old). Katonáné Kovács–Varga–Nemes (2017) szerint a társadalmi innováció a közösségfejlesztést, mint célkitűzést előtérbe helyezi a területfejlesztéssel szemben, a szükségletek kielégítését pedig a jövedelmezőség és értékesíthetőség kizárólagosságával szemben. Napjainkban a szinte mindenütt elérhető digitális eszközök és hálózatok hatására a digitális társadalmi innováció kialakulását is megfigyelhetjük, amely a már meglévő társadalmi innovációt tovább erősítheti, és új innovációkat is létrehozhat, hatalmas távlatokat nyitva. (Nagy 2019.)

Napjainkban az Európai Unió komoly dilemmával áll szemben. Egyrészt fontos a nemzetközi versenyképességének fenntartása, illetve megerősítése, s ehhez szüksége van a gazdasági innovációkra. Másrészt viszont növekvő társadalmi különbségek miatt a közösségi politikák szintjére emelte a társadalmi kohézió kérdését (EC 2013). Különösen nagy hangsúlyt kapott ez a kérdés a 2008-as gazdasági válság következményeinek kezelése tekintetében. Ezen a területen az Európai Unió nem rendelkezik ugyan hatáskörrel, hiszen a kérdés alapvetően tagállami hatáskör, mégis iránymutatásokkal, támogatásokkal igyekszik ösztönözni őket a társadalmi innovációkra való jelentősebb figyelemre. Úgy tűnik, hogy a különféle társadalmi innovációknak egyre nagyobb szerep jut a vidékfejlesztésben, a műszaki és technikai innovációk már sok esetben nem

elégségesek a hátrányok, problémák megszüntetésére, és egyre inkább szükséges az állampolgárok, a civil szervezetek aktív szerepvállalása is. (Lipták-Horváth 2018.)

A társadalmi innovációs potenciál megközelítése átvezethet bennünket a társadalmi reziliencia kérdésköréhez (Kozma 2017). Ebben az összefüggésben ugyanis a társadalmi reziliencia, vagyis rugalmas ellenállóképesség területéhez jutunk el. E kutatási terület művelői egy-egy környezeti, társadalmi, gazdasági katasztrófával kapcsolatos, illetve az arra adott közösségi válaszokat elemzik. Ez megközelíthető akár egy rendszer oldaláról is, egyes szerzők (pl. Rowis 2015) a reziliencia kifejezést úgy alkalmazzák, hogy általános értelemben rugalmas ellenállási képességet jelent, azaz valamely rendszernek azon reaktív képességét, hogy egy kívülről érkező, sokszerű külső hatáshoz sikeresen alkalmazkodjék. Ehhez kapcsolódhat a társadalomtudományi vizsgálatokban akár az általánosabb sebezhetőség fogalom is (Nagy-Sebestyén Szép 2016). A társadalomtudományokban az eredetileg az ökológiában megjelenő reziliencia fogalom az ember-környezet interakciókra való kiterjesztésével terjedt (Berkes–Folke 1998, Folke 2006 idézi Pirisi 2019), és ezekben a reziliencián alapuló kutatásokban az ember nemcsak a külső hatások kiváltójaként szerepel, hanem azok elszenvédőjévé is válik (Pirisi 2019).

Indikátorrendszer kialakítása

A társadalmi innováció mérésére a szakirodalmi előzmények alapján (Benedek–Kocziszky–Veresné Somosi–Balaton 2015) összeállítottunk egy indikátorrendszert. Az indikátorrendszer 3 részből áll: input, output és hatás indikátorok. Vizsgálatunkban mindhárom csoportba 8-8 mutató került. A mutatókat 2014–2017 es időszakra állítottuk össze Borsod-Abaúj-Zemplén megye településeire a KSH adatbázisok alapján. Kivételt képeznek a legutóbbi népszámlálásból származó mutatók. Az évről évre történő ingadozások kiszűrésére a négy év átlagát vettük figyelembe annak érdekében, hogy a társadalmi innovációra való képességet megalapozottan vizsgálhassuk. A mutatószámrendszer összeállításánál tekintetbe kellett venni, hogy a mutatók nem egy irányba mutatnak. Például a munkanélküliségi aránynál a kisebb érték jelenti a pozitívumot, míg az egy lakosra jutó kifizetett pályázati össze vonatkozásában, minél magasabb az érték, annál pozitívabb a helyzet a társadalmi innováció vonatkozásában. Az olyan mutatók esetében, ahol az alacsony értékek jelentik a kedvező helyzetet a mutatók reciprokát számítottuk.

Minden indikátorcsoportban a mutatókat normalizáltuk annak érdekében, hogy az eltérő skálájú adataink egymással összemérhetőek legyenek. Minden egyes mutatócsoportban a normalizált adatok átlagát számoltuk ki. A három indikátorcsoport átlagából számítottuk ki a társadalmi innovációt mérő komplex mutatót.

Az input indikátorok közé a következő mutatószámok kerültek:

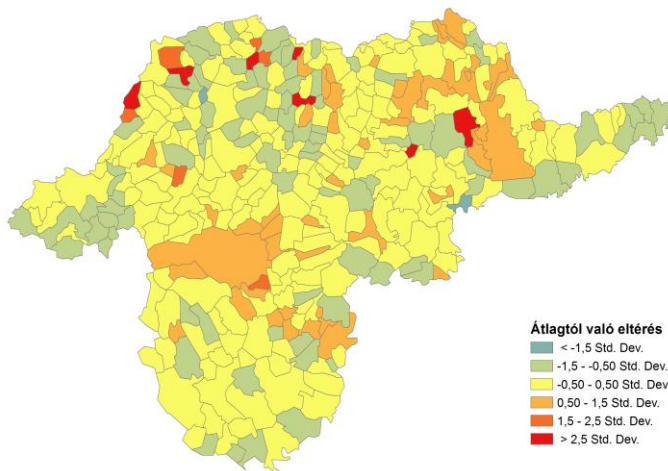
1. Civil szervezetek száma 10 000 lakosra (db)
2. Működő vállalkozások száma 1 000 lakosra (db)
3. Nonprofit vállalkozások száma 1 000 lakosra (db)
4. A gyermeknépesség aránya a lakónépességből (%)
5. Száz gyermekkorúra jutó időskorú (fő)
6. Eltartottsági ráta (a gyermek (0-14 éves) és az idős népesség (65-X éves) a 15-64 éves népesség százalékában) (%)
7. Aktivitási ráta (adófizetők/népesség*100) (%)
8. Átlagos elvégzett osztályszám, 2011 (osztály)

Valamennyi indikátor jellemzésénél az átlagtól való eltérések bemutatását és a Local Moran I klaszterek ábrázolását végeztük el.

A legmagasabb értékeket a megye néhány aprófalvas településén láthatjuk (Tornakápolna, Tornabarakony, Teresztenye). E települések mintegy szigetként emelkednek ki környezetükből, hiszen a legalacsonyabb értékekkel rendelkező települések éppen a szomszédjukban fekszenek.

Általánosságban látható, hogy a legalacsonyabb értékekkel rendelkező települések a megye-, illetve országhatár közelében fekszenek, vagyis a megye periferiáján helyezkednek el.

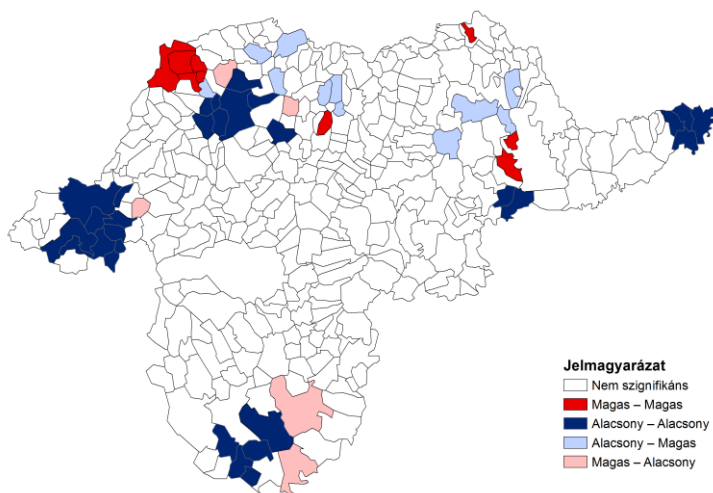
A megye 8 tízezer főnél népesebb települése közül (Miskolc, Ózd, Kazincbarcika, Mezőkövesd, Tiszaújváros, Sátoraljaújhely, Sárospatak, Sajószentpéter) Tiszaújváros van a legkedvezőbb helyzetben, s hat város mutat átlag feletti értékeket. Ezzel szemben jóval az átlag alatt teljesít Ózd és Sajószentpéter az input indikátorok átlagát tekintve.

1. ábra: Input indikátorok alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagának alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

A megyében, bástyasomszédságot alkalmazva csak nagyon kevés térbeli klaszter mutatható ki. A legkedvezőbb magas-magas klaszterbe markánsan csak Aggtelek-Jósvafő térsége sorolható. Rajtuk kívül más csak térben szórtan figyelhetünk meg néhány apróbb klasztert. Az alacsony-alacsony klaszter ennél már markánsabban emelkedik ki: döntően a megye periferikus helyzetű településeire korlátozódva. Néhány esetben kirajzolódnak a környezetüktől pozitív, vagy pedig negatív értelemben eltérő úgynevezett outlier-ek, de elhelyezkedésükben kevés szabályszerűséget lehet megfigyelni.

2. ábra: Input indikátorok Local Moran I-je Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

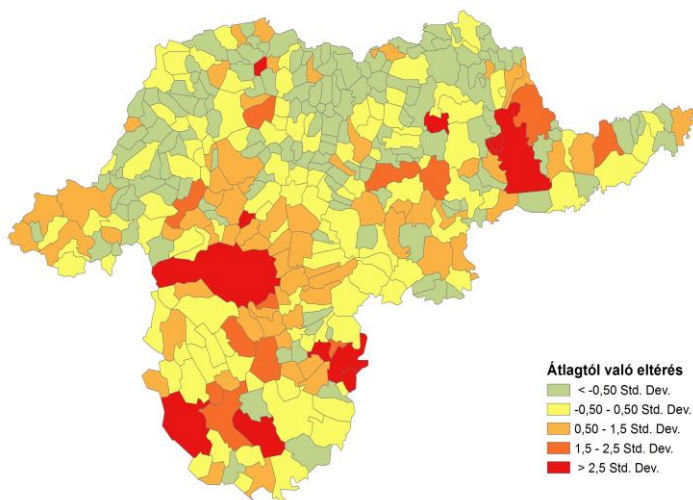
Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Az output indikátorok közé a következő mutatószámok kerültek, az elérhető KSH adatok felhasználásával:

1. Egy főre jutó kifizetett összeg (2007-2013) (Ft)
2. Közfoglalkoztatottak aránya a 15-64 éves népességhez viszonyítva, (%)
3. Kulturális rendezvényeken részt vevők száma ezer főre (fő)
4. Szegregátumban élők aránya (% a település teljes népességéhez képest)
5. Szociális étkeztetésben részesülők száma 1000 lakosra (fő)
6. Házi segítségnyújtásban részesülők száma 1000 lakosra (fő)
7. Munkanélküliségi arány (%)
8. Egy házi orvosra és házi gyermekorvosra jutó betegforgalom (eset)

Az output indikátorok tekintetében – néhány kivételtől eltekintve – a nagyobb települések vannak a legkedvezőbb helyzetben. A legmagasabb értékeket Tiszaújváros esetében láthatjuk, míg a legalacsonyabbat a megye északi periferiáján (Pusztaradvány, Szászfa, Hernádcéce). A nagyobb városok között ebben az esetben is Ózd van a legkedvezőtlenebb helyzetben, igaz, még így is magasabb értékkel, mint a megyei átlag.

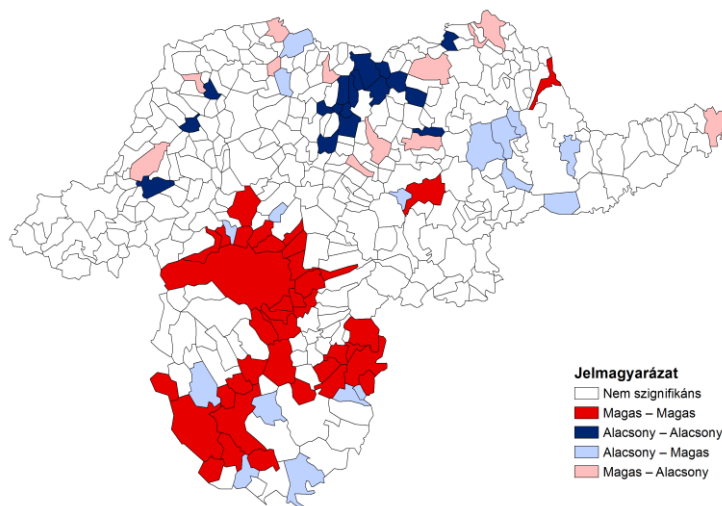
3. ábra: Output indikátorok alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

3. ábra: Output indikátorok alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Az output indikátorok tekintetében a térbeli klaszterek sokkal markánsabbak, mint azt az input mutatóknál láthattuk. A magas-magas klaszterbe a Miskolci agglomeráció, illetve Tiszaújváros és Mezőkövesd környezete került. A kedvezőtlen helyzetű alacsony-alacsony klaszterbe az Encsi járás települései kerültek.

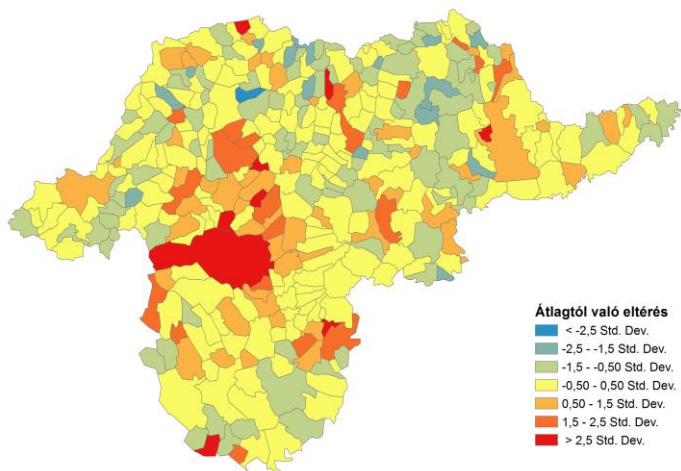
4. ábra: Output indikátorok Local Moran I-je Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

A hatás indikátorok közé a következő mutatószámok kerültek:

1. Egy lakosra jutó jövedelem (ezer Ft)
2. A 7 éves és idősebb népességből az általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya (az iskolát el nem végzettekkel együtt) (%)
3. Egyszemélyes háztartások aránya (%)
4. Három és több gyerekkel rendelkező családok aránya (%)
5. Regisztrált bűncselekmények száma 1000 lakosra (eset)
6. Tartós bentlakásos elhelyezést nyújtó intézmények működő férőhelyeinek száma 1000 lakosra (férőhely)
7. A 0-1 millió forint jövedelemsávban kereső adózók aránya (%)
8. Rendszeresen tisztított közterület aránya (%)

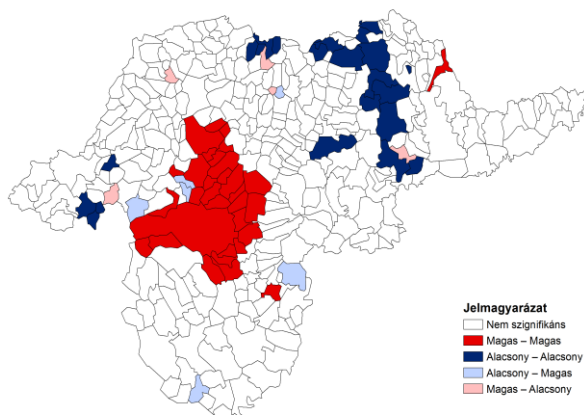
A hatás indikátorok esetében a legmagasabb értékeket kapó települések a megyén belül viszonylag szórtan helyezkednek el. A legmagasabb értékeket Herceghúton, míg a legalacsonyabbat Galvácon láthatjuk. A tízezer főnél népesebb települések közül a legmagasabb értékeket Miskolc, míg a legalacsonyabbat Mezőkövesd esetén láthatjuk. Mezőkövesd értéke viszont már a megyei átlagnál is alacsonyabb.

5. ábra: Hatás indikátorok alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

A magas-magas klaszter a hatás indikátorok tekintetében a Miskolci agglomerációra és az azzal északi irányból szomszédos településekre szorítkozik. Az alacsony-alacsony klaszter térben meglehetősen látványos módon összekapcsolódva lényegében Hidasnémeti-Zalkod tengely mentén mutatkozik meg a megye térszerkezetében.

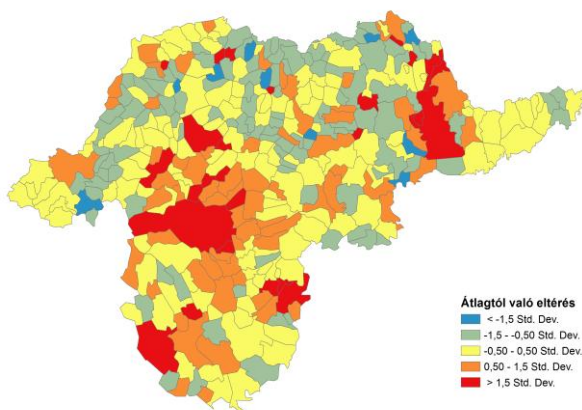

6. ábra: Hatás indikátorok Local Moran I-je Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

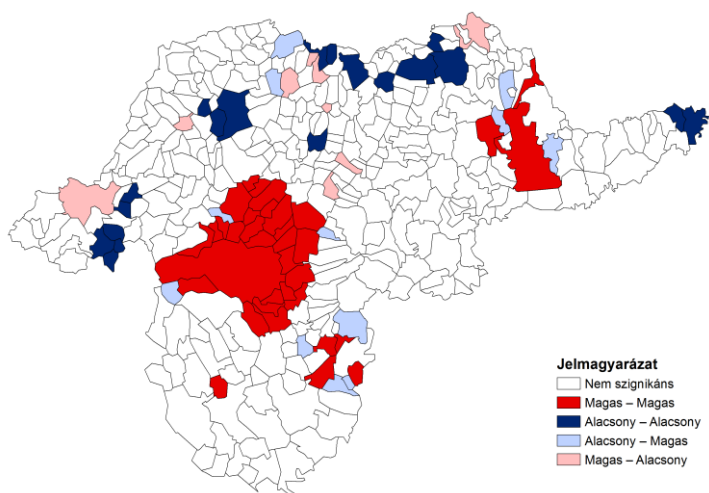
A komplex mutatót együttesen nézve megállapíthatjuk, hogy bár a legkedvezőbb helyzetű települések a megyén belül a térben viszonylag szórta helyezkednek el, mégis egyértelmű a legjelentősebb városokhoz való közelség szerepe. A legmagasabb értékeket Tornabarakonyban látjuk, míg a legalacsonyabbat Pányoknál. Valamennyi tízezernél népesebb város értéke meghaladja a megyei átlagot. Közülük a legjobb helyzetben Tiszaújváros, míg a legkedvezőtlenebb szituációban Ózd van.

A magas-magas klaszter alapvetően a Miskolci agglomerációhoz, valamint Sárospatak és Tiszaújváros környezetéhez kapcsolódik. Ezek a térségek számításaink szerint egyértelműen a megye "legfejlettebb" területei a társadalmi innovációk szempontjából. Ez természetesen nem meglepő, hiszen más társadalmi, gazdasági mutatókat vizsgálva is hasonló a helyzet. Ezzel szemben az országhatár közelében, több aprófalvas településcsoport tartozik a legrosszabb helyzetű alacsony-alacsony klaszterbe.

7. ábra: Társadalmi innovációt mérő komplex mutató alakulása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

8. ábra: Társadalmi innovációt mérő komplex mutató Local Moran I-je Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a 2014-17 es évek átlagainak alapján

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

1. táblázat: A komplex indikátor és összetevőinek statisztikai jellemzői

Mutatók	Input	Output	Hatás	Komplex
Max	0,54	0,33	0,40	0,33
Min	0,16	0,01	0,13	0,12
Átlag	0,25	0,06	0,24	0,18
Relatív szó- rás, %	14,34	79,38	18,19	15,73

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

A társadalmi innovációt mérő komplex indikátor, illetve annak összetevői vonatkozásában megvizsgáltuk a mutatók területi különbségeit Gini index segítségével

$$G = \frac{1}{2\bar{x}n^2} \sum_i \sum_j |x_i - x_j|$$

Ahol x_i =natúrális mértékegységben megadott területi jellemző az i. területegységben; x_j =natúrális mértékegységben megadott területi jellemző az j. területegységben; $\bar{x} = x_i$ átlaga, n a területegységek száma.

2. táblázat: Az indikátor összetevőinek területi különbségei

Indikátorok	Input	Output	Hatás	Komplex
	indikátorok			
Gini index	0,07	0,40	0,10	0,08

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Megállapítottuk, hogy az output indikátorok esetében a vizsgált mutatók közül kiemelkedően nagy területi különbségeket látunk, míg az input és a hatás összetevők, illetve a komplex mutatószám vonatkozásában már jóval kiegyensúlyozottabb a térbeli kép.

Társadalmi innováció és térbeli mintázat kapcsolata

A következőkben megvizsgáltuk, hogy a komplex indikátor által megszabott települési besorolás mennyiben tükrözi a fejlettségi viszonyokat, illetve mennyiben felelős a fejlettségi különbségek kialakulásáért.

Ennek érdekében a településeket a komplex indikátor által megszabott sorrend szerint ötödökbe soroltuk és kiszámítottuk az ötödök és a megye egy lakosra jutó jövedelmét.

3. táblázat: Egy lakosra jutó jövedelem nagysága a társadalmi innovációt mutató komplex mutató által kialakított besorolás szerint, 2017

Innovációs ötödök	Egy lakosra jutó jövedelem, ezer Ft
Első	751
Második	789
Harmadik	855
Negyedik	930
Ötödik	1249
Megyei átlag	1083

Forrás: saját számítás

A területi egyenlőtlenségek mérésére a Hoover-indexet alkalmaztam, mely a Lorenz görbe és az átló közötti maximális függőleges távolságot (Major–Nemes Nagy 1999) méri.

$$H = \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i|$$

ahol $\sum f_i = \sum x_i = 100$

Jelen esetben x_i a jövedelem, f_i pedig a népesség járások szerinti arányait jelenti.

Ezt egy korábban kidolgozott eljárás szerint (Kincses 2015) részekre bontottuk, mellyel arra igyekeztünk választ kapni, hogy a társadalmi innovációval kapcsolatos komplex mutató által meghatározott települési csoportosítás (ötödök) mennyiben felelősök a megyén belüli területi különbségek nagyságáért.

$$\begin{aligned}
 H &= \frac{1}{2} \cdot \sum_{i=1}^n |x_i - f_i| \\
 &= \frac{1}{2} \left\{ \sum_{j=\text{Első ötöd}} |x_j - f_j| + \sum_{k=\text{Második ötöd}} |x_k - f_k| \right. \\
 &\quad + \sum_{l=\text{Harmadik ötöd}} |x_l - f_l| \\
 &\quad \left. + \sum_{m=\text{Negyedik ötöd}} |x_m - f_m| + \sum_{n=\text{Ötödik ötöd}} |x_n - f_n| \right\}
 \end{aligned}$$

4. táblázat: Hoover index nagysága a társadalmi innovációt mutató komplex mutató által kialakított besorolás szerint, 2017

Innovációs ötödök	Hoover index, %
Első	9,2
Második	9,3
Harmadik	6,1
Negyedik	5,6
Ötödik	4,0
<i>Megye összesen</i>	<i>34,2</i>

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Megállapítható, hogy a fejlettség, melyet leegyszerűsítve egy főre jutó jövedelemmel mértünk a társadalmi innovációt mérő komplex mutató növekedésével párhuzamosan növekszik. A területi különbségek esetén éppen fordított a helyzet. Minél alacsonyabb a megyén belül a komplex mutató nagyságrendje, azon településkör a területi különbségek annál nagyobb részéért okolható.

Érdemes megvizsgálni a versenyképesség és a társadalmi innováció közötti kapcsolatot is. Vizsgálatunkban Nemes Nagy (2004) megközelítését, a tényezőkre bontás módszerét alkalmaztuk:

$$\begin{aligned}
 \frac{\text{Jövedelem}}{\text{Népesség}} &= \frac{\text{Jövedelem}}{\text{Foglalkoztatottak}} * \\
 &\frac{\text{Foglalkoztatottak}}{\text{Aktívkorúak}} * \frac{\text{Aktívkorúak}}{\text{Népesség}}
 \end{aligned}$$

Méréseinkben a jövedelem a települések személyijövedelemadó-köteles jövedelmeit, a foglalkoztatottak száma az adott évi adózók számát jelentette, aktív korúaknak a 18–59 éveseket tekintetem, míg népesség alatt az állandó lakosok számát értettük.

Az adózókra jutó jövedelem lényegében az egyes innovációs településcsoportok (ötödök) gazdaságának termelékenységét közelíti, az adózók aktív korú populáción belüli aránya a foglalkoztatottságra ad elfogadható becslést, míg az aktív korúak népességen belüli aránya egyfajta korszerkezeti mérőszámként pozitív erőforrásnak tekinti a munkavállalási korúak magas arányával jellemezhető demográfiai arculatot.

Némi matematikai átalakítás után (az értékek logaritmusát kell venni) a szorzat átalakul egy sokkal könnyebben kezelhető összeggé, a következő formula szerint:

$$\log\left(\frac{\text{Jövedelem}}{\text{Népesség}}\right) = \log\left(\frac{\text{Jövedelem}}{\text{Foglalkozt atottak}}\right) + \log\left(\frac{\text{Foglalkozt atottak}}{\text{Aktívkorúá k}}\right) + \log\left(\frac{\text{Aktívkorúá k}}{\text{Népesség}}\right)$$

E vázolt tényezőkre bontást térségtipizálásra alkalmaztuk, elfogadva Nemes Nagy eredményeit, miszerint a jövedelmi különbségeket elsősorban a termelékenység alakítja, mi-közben a korszerkezeti tényező hatása igen csekély. Tipizálásunk alapja az egyes településcsoportok értékeinek a megyei átlaghoz való viszonya a lakossági jövedelmek, valamint az ezt felbontó három tényező esetén. Átvéve forrásunk technikai megoldásait, a . táblázatban mi is 1-essel jelöltük az országos átlag feletti, 0-ával pedig az átlag alatti tényezőket. (Az első számérték mindig a lakossági jövedelmeket szimbolizálja, míg a második a termelékenységet, a harmadik a foglalkoztatottságot, a negyedik pedig a korszerkezeti tényezőt.) Versenyelőnyösnek tekintettük az átlag feletti lakossági jövedelmű térségeket, míg versenyhátrányosnak az átlag alattiakat. Ezen belül komplex versenyelőnyt állapítunk meg, ha az adott térség a lakossági jövedelmek mindhárom összetevőjében átlag feletti értékekkel rendelkezik, míg több-, illetve egytényezős a versenyelőny, ha kettő vagy mindössze egy tényező esetében teljesül ez a feltétel. A versenyhátrány mibenlétét ennek analógiájára értelmeztük.

Eredményeink alapján megállapítható, hogy a 2017-es adatok alapján csak a legkedvezőbb társadalmi innovációs helyzetű települések versenyképesek gazdasági értelemben, míg a többi csoport egyértelműen versenyhátrányos. A 2011-ről 2017-re tapasztalható változás annyiban árnyalja ezt a képet, hogy a jövedelmek, a foglalkoztatottság és a korszerkezet változása az első négy ötödbe tartozó településeknél kedvezőbb volt, mint az ötödiknél. Itt viszont a termelékenység változásában láthatunk versenyelőnyös tendenciákat. A versenyképességi változás tehát nem tudta az alapvető térbeli összefüggéseket megváltoztatni, s a társadalmi innovációs potenciál és a versenyképesség közötti kapcsolat egyértelműen igazolást nyert.

5 . táblázat: *Versenyképesség társadalmi innovációt mutató komplex mutató által kialakított besorolás szerint, 2017*

Innovációs ötödök	Versenyképességi mutató	
	2017	2017/2011
Első	0000	1011
Második	0000	1011
Harmadik	0000	1011
Negyedik	0000	1011
Ötödik	1111	0100

Forrás: KSH adatok alapján saját számítás

Összegzés

Tanulmányunkban a társadalmi innovációs potenciál mérésére teszünk kísérletet Borsod-Abaúj-Zemplén megyei példán. Input, output és hatás indikátorok segítségével feltérképeztük a társadalmi innovációs potenciál alapját vizsgáló társadalmi-gazdasági mutatókat. Kimutattuk, hogy társadalmi innovációs potenciál tekintetében Miskolc és agglomerációja, Sárospatak és Tiszaújváros van a legkedvezőbb helyzetben a megyén belül. Rámutattunk arra, hogy jövedelem eloszlás és a területi fejlettségi különbségek szoros kapcsolatban vannak a társadalmi innovációs potenciál nagyságával. Végül tanulmányunkban kimutattuk a versenyképesség és a társadalmi in-

novációs potenciál közötti kapcsolatot, mely alapvetően befolyásolja a megye jövőbeli fejlesztési lehetőségeit.

Köszönetnyilvánítás

A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

Irodalomjegyzék

- BENEDEK, J.–KOCZISZKY, GY.–VERESNÉ SOMOSI, M.–BALATON, K. (2015): Regionális társadalmi innováció generálása szakértői rendszer segítségével Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 12 (2): 4–22.
- BERKES, F., FOLKE, C. (1998): Linking social and ecological systems for resilience and sustainability. Cambridge University Press, Cambridge
- BRADFORD, N. J. (2003) Cities and Communities That Work: Innovative Practices, Enabling Policies Toronto, Canadian Policy Research Networks.
- EUROPEAN COMMISSION (2013): Communication From the Commission to the European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions – Towards Social Investment for Growth and Cohesion – including implementing the European Social Fund 2014-2020 https://ec.europa.eu/eip/ageing/file/751/download_en?token=FWCEa1Qk (letöltve: 2019 szeptember)
- FOLKE, C. (2006): Resilience: The emergence of a perspective for social–ecological systems analyses. *Global Environmental Change*, 3., 253–267. <http://doi.org/bm28fh>
- KATONÁNE KOVÁCS, J.–VARGA, E.–NEMES, G. (2017): Fókuszban a társadalmi innováció folyamata a magyar vidéken Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 14 (1): 6–19.
- KINCSES, Á. (2015): A nemzetközi migráció Magyarországon és a Kárpát-medence magyar migrációs hálózatai a 21. század elején Műhelytanulmányok 8., Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KOCZISZKY, GY. – VERESNÉ SOMOSI, M – BALATON, K. (2017): A társadalmi innováció vizsgálatának tapasztalatai és fejlesztési lehetőségei *Vezetéstudomány / Budapest Management Review* 48 (6-7): 15–19. <http://dx.doi.org/10.14267/VEZTUD.2017.06.02>
- KOZMA T. (2017) Reziliens közösségek – reziliens társadalom? *Educatio®*, Vol. 26. No. 4. pp. 517–527.
- LIPTÁK, K.–HORVÁTH, K. (2018): Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 15.(3) pp. 55-68.
- MAJOR, K.–NEMES NAGY, J. (1999): Területi jövedelemegyenlőtlenségek a kilencvenes években *Statisztikai Szemle* 77 (6): 397–421.
- MULGAN, G.–TUCKER, S.–ALI, R.–SANDERS, B. (2007) *Social Innovation: What It Is, Why It Mand How It Can Be Accelerated*. <http://eureka.sbs.ox.ac.uk> (letöltve: 2019 szeptember)
- NAGY, SZ. (2019): A digitális társadalmi innováció. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 16.(1) pp. 76-84.
- NAGY, Z. SEBESTYÉNNÉ SZÉP, T. (2016): A csökkenő olajárak vesztesei. Az olajexportáló országok sebezhetőségének változásai. *Külügyi Szemle*. XV. évf. 3. sz. pp. 65-93.

- NEMES NAGY, J. (2004): Új kistérségek, új városok. Új versenyzők?, In: Regionális Tudományi Tanulmányok 9 pp. 5–42., ELTE, Budapest.
- NICHOLLS, A. – MURDOCK, A. (2012) The Nature of Social Innovation. In: Nicholls, A. – Murdock, A. (eds) Social Innovation. London, Palgrave Macmillan.
- PANKUCSI, M. (2015): Társadalmi innováció, a szegénység leküzdése és az emberi tőke Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek 12 (2): 23–32.
- PHILLS, J. A.– DEIGLMEIER, K. – MILLER, D. T. (2008) Rediscovering Social Innovation. Stanford Social Innovation Review 6 (4): 34–43.
- PIRISI, G. (2019): A reziliencia lehetséges értelmezése a településföldrajzi kutatásokban. Tér és Társadalom. 33. évf. 2. sz. pp. 62-81.
- POL, E.–VILLE, S. (2009) Social Innovation: Buzz Word or Enduring Term? The Journal of Socio-Economics 38 (6): 878–885.
- ROWIS, D. (2015): "MENA Oil Exporters" Resilience to Oil Price Shocks. Credendo Group. <http://www.delcredereducroire.be/newsletter/en/risk-monthly/53862/menaoil-exporting-countries-resilience-to-oil-price-shock> 6 p.
- VARGA, K. (2017): Társadalmi innováció és versenyképesség mérése MultiScience - XXXI. microCAD International Multidisciplinary Scientific Conference University of Miskolc, Hungary, 20-21 April 2017 <http://dx.doi.org/10.26649/musci.2017.125>

MŰHELYTANULMÁNY

Fülöp Tiffany

Az animés szubkultúra tagjainak identitásteremtő jelentésadási folyamatai a tárgybirtokláson keresztül

Kutatási témám középpontjában a Magyarországon élő, Japán kultúra iránt érdeklődő emberek identitásteremtő gyakorlatai állnak, amelyeknek tipikus példája a fogyasztás: a tárgyak birtoklása és az oda vezető út. Feltételezésem kiindulópontja, hogy a szubkultúra a globalizáció és a média függvényében jöhetett létre, hiszen figyelembe kell vennünk a Magyarország és Japán közötti földrajzi távolságot. Ez vizsgálhatóvá teszi, hogy a közösség – amihez hasonló egyébként Európa legtöbb országában van – hogyan találkozhat Japánnal, miért kelti fel figyelmét annak kultúrája, mely elemeit veszik át, ez miben fejeződik ki, mi történik közben a mögöttes tartalommal, jelentéssel. Feltételezésem szerint a közösség önmaga hitelességét a fogyasztói kultúrán keresztül igyekszik megteremteni és megerősíteni olyan módon, hogy az anyagi világ jelentéseit és kontextusait rekonstruálja.

Kulcsszavak: animés szubkultúra, közösség, Japán, felmérés
JEL-kód: Z13

Bevezetés

A téma komplexitása számtalan részterület mély és alapos vizsgálatát igényli azért, hogy a benne zajló folyamatok jelentéseit és jelentőségeit minél pontosabban meg lehessen érteni. Így Dolgozatomban annak érdekében, hogy látható legyen, miért van szüksége a közösségnek identitásteremtő mechanizmusokat tekintem át. Ezzel keretet kívánok adni a közösséghez tartozó fogyasztói és az anyagi kultúrához kapcsolódó folyamatoknak, azon belül is a tárgyi választék jelentőségének. Vizsgálataim elsősorban a csoport által vásárolt és birtokolt termékekre és azok értelmezéseire, illetve legitimáló hatásaikra irányultak.

Kutatás módszertana

Kutatási terepemet a XXI. század terepmunkájának sajátosságait jellemezik: a kultúra terjedése és formálódása hálózatokban, értelmező nyelvi közösségekben és a különböző médiumokban zajlik (Letenyei, 2006). A megfigyelt közösség nagyobb részt az interneten létezik. A szubkultúra online keretek között történő megjelenése a valós térben elsődlegesen az évenként négy alkalommal megszervezésre kerülő két napos találkozón, a MondoCon-on történik, amelyen körülbelül 5000 fő vesz részt (ez a szám a szubkultúra tagjai mellett magába foglalja az érdeklődőket, más, a vizsgált közösséghez lazán kapcsolódó szubkultúrák tagjait is).

A kutatás első fázisában a MondoCon-on megfigyeltem a közösség összetételét és a fogyasztói kultúra kiszolgálóit (az eladókat és a vásárcsarnokot). A találkozón félig strukturált interjúkat készíteni. Ezt nehezítette, hogy az emberek elsődlegesen ismerősökkel jönnek a találkozóra, ezért elsősorban csoportos, két és háromfős interjúkat készítettem. Ezek rámutattak arra, hogy a szubkultúra belső változása miatt ezen a terepen nehéz megfelelő alkalmi interjúalanyokat találni a találkozó egy napja alatt. Ennek oka, hogy egyfajta rétegződés figyelhető meg a szubkultúra találkozóján résztvevő emberek között, ami miatt a szubkultúra magja nehezen található meg véletlenszerű kiválasztással

Ezen adatok alapján vizsgáltam, az online teret, a szubkultúra rétegei itt jobban elkülönülnek, így könnyebben elérhetőek. A szubkultúra online és offline világa nem határolódik el egymástól élesen, sőt kiegészítik és kölcsönhatásban állnak egymással a közösség tagjainak életében. Ezért az értelmezések kialakítására azok együttes feltérképezésével volt szükség, ahogy Christine Hine szociológus (Lajos 2016) virtuális etnográfia módszerében leírja.

Mivel a közösség elsődlegesen az interneten él, a színtér váltás annak megfelelő módszerek használatát kívánta meg, így a netnográfia (Kozinets 2002) fogalmával és eszközeivel dolgoztam. Egyik oldalról ez azt jelentette, hogy olyan személyek ismerősi körével készítettem online interjút, további öt darabot - melynek során a félig strukturált interjút kérdeztem le írásban - akikről tudtam, hogy a közösség magjának tagjai. (A személyes jelenlét nélkül elveszik az interjúztató kontrolljának egy jelentős része az interjú alanya fölött, és így a gesztusokra és reakciókra történő rálátás nélkül nehezebb felmérni, hogy megfelelően feltárulnak-e a kérdésekre birtokolt válaszok az interjú alanyainál. Azonban a legfiatalabb generációk kapcsolattartási mechanizmusainak internetre történő áthelyeződési folyamatai és a szubkultúrában megfigyelhető online kapcsolattartás és kommunikáció erőteljes jelenléte okozza azt, hogy egyrészt egyre kevesebbet veszítünk el a fent említett kontroll-dimenzióból, másrészt az alanyok is otthonosabban mozogtak ebben a fent említett generációs sajátosságok miatt.)

A kutatás kiterjesztése érdekében egy kérdőívet készítettem, ami lefedte az interjúk kérdéssorát, és közzétettem a szubkultúra aktívabb, jelentősebb online fórumain (egy weboldal fórumán és öt Facebook csoportban). Ez hozzávetőlegesen két hét alatt (2018.10.28-2018.11.09) 159 kitöltést eredményezett (ebből öt volt érvénytelen). Mintám nem tekinthető ennek ellenére reprezentatívnak, egyrészt az elemszám, másrészt a minta és az alapsokaság közötti összetétel hasonlóság ismeretének hiánya miatt. Ennek egyik legfőbb oka a szubkultúra teljes létszámának pontos meghatározásának nehézsége. Egyrészt azért, mert a találkozón egyre több más fő érdeklődési körrel rendelkező csoport is megjelenik, ezek bizonyos mértékben keverednek, másrészt pedig a Japán és animés² kultúra ismertségének növekedése lazítja a találkozón megjelenő közeg összetételét. Így a legutóbbi találkozó szervezőitől származó információ, miszerint 5000 fő jelent meg, nem lehet megfelelő viszonyítási alap arra nézve, hogy ebből mennyi mondható ténylegesen a szubkultúra tagjának. Azonban körülbelül öt éve a Magyar Anime Társaság közel három hónapig tartó, elsődlegesen animés témájú online kérdőívet tett közzé, amelynek közel 3000 kitöltője volt. De mindezek mellett elsődlegesen az volt a célom a kérdőívekkel, hogy nagyobb mintám legyen, így a kutatás relevanciáját erősítsem.

Ezek mentén vizsgáltam, hogy a kialakult tárgyi kategóriákkal és az azokba olvasott jelentésekkel próbálják a közösség tagjai legitimálni hovatartozásukat, amennyiben igen, annak mi az oka. Megnéztem hogyan képesek a tárgyak olyan jelentésváltozásokra, amik alkalmassá tehetik őket ilyen jellegű megerősítésre. Mindezt annak függvényében tettem, hogy a tárgyak kiindulási pontja vagy értelmezési kerete valamilyen szinten Japán – egy merőben a magyartól különböző kultúra –, ahonnan bizonyos vonalakon, bizonyos jelentésekkel átítatva jut el a közösség tagjaihoz és ott még egy lokális értelmezési keret is alakít rajta. Ennek során pedig életútjuk több különböző appadurai-i értelemben vett csereszférán is átvezet, amíg eljutnak a közösség egyik tagjának életébe.

A kutatás hipotézise

A kutatás kezdetekor az alábbi fő hipotézist állítottam fel: A szubkultúra tagjainak identitásteremtő gyakorlata a fogyasztói kultúrán keresztül történő jelentésadási mechanizmusnak köszönhetően az anyagi kultúra tárgybirtoклási folyamatában mutatkozik meg.

² Anime: japán animációs rajzfilm. Ez az első „tárgy”, kulturális elem, amivel legtöbbször találkoznak az emberek. A közösség tagjainak életében pedig központi elemnek számítanak, ahogy a későbbiekben látható lesz majd, így megnevezéseik között többek között ez is szerepel.

Ahhoz, hogy a hipotézist adekvát módon vizsgálni lehessen, a következő állítások mélyebb áttekintésére volt szükség:

Első állítás: A szubkultúrának saját fókuszát és szociokulturális körülményeit figyelembe véve szüksége van identitásteremtő mechanizmusokra, amit az anyagi kultúra területén belül határoz meg.

Második állítás: Az emberek képesek az anyagi világhoz kapcsolódóan olyan sajátos jelentéseket termelni, amik alkalmassá teszik az anyagi kultúrát arra, hogy a tagjai ezeket felhasználják közös identitásuk megerősítésére.

Harmadik állítás: A szubkultúra tagjai a fogyasztás során alakítják ki és látják el jelentéssel a tárgyakat, amik alkalmassá válnak hovatartozásuk megerősítésére.

Első állítás

Ahogy a hipotézis első állításánál látni lehetett, már a közösség megformálódása olyan körülményeket teremtett, amelyek között felmerült az igény a hovatartozástudat és az identitás meghatározásának erősebb kifejeződésére. Ahhoz tehát, hogy a közösségen belüli folyamatok feltárása és megértése helyes legyen, szükség volt annak rövid leírására. En saját megfigyeléseim és Kacsuk Zoltán összefoglaló munkája nyomán a közösségre a szubkultúra kifejezést használtam, annak hodkinson-i szubkultúra meghatározással való hasonlóságai valamint Sarah L. Thornton szubkulturális tőke fogalmával való párhuzamai miatt (Hodkinson, Thornton idézi Kacsuk 2005)³. Hodkinson négy elemet említ, mint a kulturális szubsztancia építőelemeit: következetes jellegzetességek, identitás, elkötelezettség és autonómia, amíg a szubkulturális tőke egy közösség tudás-elemeit, felhalmozott javait jelenti, vagyis a szubkulturális jártasságokat (szóhasználat, lexikai ismeret, öltözködés, megfelelő értékelés, otthoni tárgyak). A továbbiakban hoznék ezekből néhányra példát.

A hétköznapi életben nem egyértelműen felismerhetőek a közösség tagjai, elsődlegesen azoknak feltűnőek kiegészítőik, akik tudják, hogy miket ábrázolnak, honnan származnak azok, ezért is válnak alkalmassá hovatartozásuk és érdeklődésük kifejezésére, hiszen többek között egymás felismerését is segítik ezek a tárgyak.

Megkérdeztem tőlük, számukra mit jelent a közösség tagjának lenni, amire viszonylag azonos számban kaptam válasznak a közös érdeklődést és a jó társaságot valamint a hovatartozást sugalló megnyilvánulásokat.

„nem utasítanak el és elfogadnak úgy, ahogy vagyok, nem ítélik meg felettem a hobbim és az érdeklődési köröm miatt” (Nő, 32)⁴

„Egyfajta hovatartozás-érzetet ad” (Férfi, 16)

Ennél a szubkultúránál a szabadidő eltöltése egyik oldalról egyéni tevékenységet jelent, ami a tagok nagyobb részénél az animékkel történő megismerkedésből, ami első találkozási pont a japán kultúrával. Mivel számtalan műfaj szolgálja a tagokat koruknak és érdeklődésüknek megfelelően, ennek során indul el a szubkulturális tőke gyűjtése.

Vannak nagyobb, animéhez kötődő online weboldalak vagy közösségi csoportok, ahol a tagok egy része aktívan dolgozik az információk előállításán vagy csak működtet egy-egy közösséget, másik részük pedig fogyasztóként (hozzászólás, véleménykifejtés, az információ megszerzése) részese ennek, így szabadidejük egy részét az online térben bizonyos formában együtt töltik.⁵ A

³ A globalizálódó világ korában a közösség vagy a kultúra fogalom használata pontosabb lenne, mert ennek köszönhetően egyre gyakoribb és természetesebb a korábban idegennek és szub-kultúrának számító közösségek megjelenése. Azonban az említett kutatók szempontrendszerének nagyobb hányada ennél a közösségnél egy komplex leírás elkészítését tette lehetővé. Így megfigyeléseimen túl az interjúk és a kérdőív soraiba is beépítettem a szubkulturaként történő meghatározáshoz kapcsolódó kérdéseket.

⁴ A kérdőívből származó példákat változtatások nélkül közlöm.

⁵ Az AnimeAddicts (www.animeaddicts.hu) a szubkultúra egyik legnagyobb magyar adatbázis oldala, több tízezres nagyságú anime és manga címet, azok adatait és ismertetőit, valamint számtalan egyéb projektet (anime feliratok fordításai) tartalmaz és nagy látogatottsággal bír.

megkérdezetteknek több, mint kétharmada válaszolta azt, hogy tagja valamelyik internetes szerveződésnek, rendszeres visszatérői a MondoCon-nak, és a nemleges válaszadók egy része is szeretne részt venni a találkozón a jövőben. (Látható, hogy a szabadidő közös eltöltése, ami a szubkultúrához kapcsolódik valamilyen formában szerves része a tagok életének.)

Az autonómia, a közösség függetlensége a tömegmédiától és saját eszközei a kulturális termelés tekintetében is fontosak Hodgkinson alapján egy közösségnél, és itt is megtalálhatóak. Jelentős példa erre a 2003-ban megalakult Magyar Anime Társaság vagy az azóta évente többször megrendezésre kerülő, ma MondoCon-ként ismert találkozó, ami több ezres befogadó képességű rendezvényévé nőtte ki magát azóta. Ezt erősíti a 2007-es alapítású Mondo: Japan is here nevű, kéthavi megjelenésű magazin és a 2006-ban megalakult MangaFan Kiadó Kft., ami magyarra fordított mangák forgalmazásával foglalkozik mind a mai napig.⁶

Tehát a szubkultúra fő szervezőerejének a japán kultúrát, a japán termékek iránti érdeklődést lehet középpontba állítani, habár emellett gyakran jelennek meg más ázsiai, főleg kínai és koreai területek felé való kitekintések is. Így az azonos érdeklődés látványos szubkulturális jártasságok kialakulásához vezetett.

Mint azt már előrevetítettem, az animés szubkultúra egy olyan közösség, aminek létrejötte és formálódása a globalizáció jelenségének erősen köszönhető, mert ahogy Győri Gábor és Dessewffy szerint ez „kiterjed az emberek társadalmi, kulturális és szociális viszonyaira is” (Győri és Dessewffy 2007: 6). A globalizáció folyamatát a deterritorializáció jellemzi, vagyis a földrajzi terület elveszti eddigi hagyományos szerepét. A globális jelenségek helyi tartalmakkal kapcsolódnak össze: ez a globalizáció fogalma, amiről egyik elméletalkotója, Meyrowitz erről így ír (2005):

„Szabadon megválaszthatjuk, hogy milyen hálózatok tagjai szeretnénk lenni, és mennyire kötelezzük el magunkat egy hálózaton belül. Ugyanúgy szabadon alakíthatjuk a lokális térhez való kötődésünk fokát. Mindezek eredményeképpen mindegyikünk megalakíthatja a saját személyre szabott – és fejlődő –, a lokális és a globális önzonosságokból létrejövő ötvözetét”.

Ezen felül a kulturális globalizációnak köszönhetően (információk nagyobb számú és gyorsabb áramlása) „egyfajta virtuális egyidejűség alakul ki a kortárs kultúrában” (Bayer 2002: 753). Egy olyan távoli országgal is, mint Japán, ennek köszönhetően lehet könnyebben megismerkedni. Ennek függvényében azt is lehet mondani, hogy ez a szubkultúra „globális osztály” (Győri és Dessewffy 2007: 10), olyan társadalmi csoport, ahol nemzettségtől független egyének hasonló értékrenddel, világlátással, közösségi tudattal és identitással rendelkeznek. Ha a közösség egyik tagja találkozik egy ugyanolyan érdeklődési körű emberrel, akkor könnyebb számukra a kapcsolatfelvétel, mert kezdve onnét, hogy talán már külsőről felismerik egymást, azonos vagy nagyban hasonló tudással rendelkeznek, aminek köszönhetően könnyebben alakítanak ki kapcsolatot a másikkal. Viszonylag gyakori eleme a válaszoknak ennek a pozitívnak hangsúlyozott jelenléte például arra nézve, hogy miért szeretnek a találkozókra járni, és sokszor indokként szerepel arra a kérdésre, hogy miért szeretnek a japán kultúrához köthető tárgyakat vásárolni.

Tehát a fogyasztás identitásalkotási mechanizmusa a jelen körülmények között azért a kulturális globalizációnak köszönhetően alkalmazható csak, mert a szubkultúra tagjainak másképp nem lett volna lehetőségük találkozni és fókuszba állítani Japánt, mint életstílus-ajánlatot. Majd pedig ahogy igyekeznek ennek az életstílusnak a felöltésére, a japán kultúra elemeinek – úgymond – fogyasztása közben azok egy részét tárgyi eszközökkel feleltetik meg.

Így látható, hogy miért – részben a földrajzi távolság miatt – jut ekkora szerepe a média egyik formájának, az internetnek. Két meglátással szeretném bevezetni a média jelentőségét. Appadurai szerint a média legfeljebb téren kívüli közösségeket teremthet, amik egy valóságos

⁶ A kiadó missziója: „A mangakiadás részben küldetés is: nemcsak egy jobbára ismeretlen stílust kell népszerűsíteni, hanem javítani kell a manga tévképzetekkel terhelt megítélésén. Mi vállaljuk ezt a feladatot, minden lehetséges fórumon bemutatjuk a mangák sokszínűségét, a műfaj eredetét, kulturális értékét. Ezzel talán hozzá tudunk járulni ahhoz, hogy a manga méltó helyére kerülhessen a populáris kultúra palettáján.” (MangaFan Kiadó, 2008)

világba illeszkednek (Báyer 2005). Castells-t idézve pedig „a multimédia új szimbolikus környezetet teremt: a virtualitást valóságunkká teszi” (Castellst idézi Bernát és mtsai. 2012: 407). Bár a kezdeti szerveződések a közösség életében lokális térben maradtak, azonban specifikus érdeklődésük miatt ez leszűkítette lehetőségeiket. Miután elterjedtebbé vált az interneten való kapcsolattartás, az olyan fórumokat biztosított, amire egy lassan növekvő és magára találó közösség könnyen építeni kezdett.

Második felvetés

Berta (2008) szerint a kultúraközi találkozási helyzetek nyomán kialakul egy olyan hatás, ahol a tárgyak rekontextualizálódnak, azaz a hozzájuk társított jelentések megváltoznak. A szubkultúra mögöttes tartalma nem lehet olyan mély vagy csak nem azonos az eredetivel – noha folyamatosan a törekvések –, már csak azért sem, mert nem minden információ éri el a tagokat, főleg nem változtatások nélkül. Illetve a jelentés sem egyezik meg pontosan azzal, amit a japánok tulajdonítanak a tárgyaknak, ami azért sem lehetséges, mert ezek a tárgyak elsősorban Japánt jelképezik, és csak másodsorban a tényleges tartalmat. A globalizált szimbólumokat, információkat az emberek helyi nézőpontból értelmezik, ráadásul itt a tartalom három különböző szakaszban is megfordul. Először az eredeti Japán kontextusban, amiben létrejön – legyen az idealizált, aminek a japánok látni szeretnék magukat (Vágvölgyi 2004), vagy pedig a kulturális export terméke⁷, ami szintén egy már előre kialakított jelentést hordoz magában –, majd ahhoz képest egy „Nyugati”, Európai áértelmezésben és végül egy Magyarországon szocializálódott személy látásmódjában.

Mivel az emberi szubjektum önkifejezéssel fejlődik, ennek során saját képére formálja környezetét, a tárgyak tükrözik a szubjektum személyiségének különböző aspektusait, ami során a tárgyak azt a figyelmet testesítik meg, amit az emberek valamire fordítanak, tehát a személy választja meg, hogy milyen tárgyakkal foglalkozik, vagyis, hogy milyen szelf keletkezzen a kölcsönhatás során (Csikszentmihályi 2011). Ebből kiindulva kérdéseim arra irányultak, hogy a szubkultúra tagjait a japán kultúra melyik elemei érdeklik, milyen tárgyi kínálat van jelen a közösségben, ők maguk ebből melyikeket vásárolják, miért tartják őket fontosnak és mikkel veszik körbe magukat közvetlen környezetükben.

A találkozók jelenleg az animéseken kívüli, több más csoportot is kiszolgál (gamerek, sci-fi közösségek, k-pop rajongók) és sok az egyszerű érdeklődő is, akik nagyrészt a fiatalabb, tizenéves korosztályt jelentik. Ezeknek az eladók érthető módon igyekeznek megfelelni, ezért a vásárcsarnok kínálata is erősen változott az elmúlt években.

Azonban az, hogy boltjaikban, webshopjaikban mit árulnak, részben függ profiljaiktól, azonban válaszaik alapján azt lehet leszűrni, hogy valamelyest figyelembe veszik vásárlóik igényeit is. Ebben közülük eleve érdeklődnek a téma iránt, sőt vannak, akik kifejezetten tagjai a közösségnek, így jó kapcsolatot ápolnak vásárlóikkal.

A japán kultúra számtalan oldala megjelenik valamilyen formában a szubkultúrán belül, kezdve az animékkel és mangákkal (japán képregény) a nyelven, művészeteken, valláson, gasztronómián, mindennapi életmódon át a világlátásukig, hagyományaikig, mentalitásukig. Ezek között vannak gyakoribbak és kevésbé gyakoriak, annak alapján, hogy mit vásárolnak az emberek.

Válaszaik alapján általában általában a találkozón vásárolnak a legtöbbit az emberek, hiszen ott a széles választék eleve egy helyen van és sokan részt is vesznek rajta. Azon kívül elsősorban internetes oldalakról szoktak a kívánt termékeket beszerezni, belföldről és külföldről egyaránt, mert a közösség tagjainak nagy része nem a fővárosban lakik, és főleg csak ott lelhető fel a témába vágó bolthelyiség, azonban ezekből is kevés van.

⁷ A japán populáris médiakultúra „puha hatalmi” potenciálját felismerve a 2000-es évek második felétől a Japán Külügyminisztérium a magánszektornal együttműködve, például a nemzetközi kultúrateherjesztést célzó Japán Alapítvány irodáin keresztül is kísérletet tesz a „Cool Japan”, egyfajta vonzó japán kulturális szuperhatalom képének terjesztésére (Maksa 2014: 283).

Tárgyi kategóriák

A tárgyi kategóriára kapott jellemező válaszok:

„akciófigurák, kitzűzők, mindennapi eszközök, és egyéb dísz tárgyak...” (Férfi, 22)
 „Ruházat (legyen az modern japán divat vagy tradicionális öltözet), plüssök/figurák, katonák és egyéb tradicionális fegyverek, fali díszek (akár animés poszterek, vagy japán tradicionális stílusú festmények/azok másolatai), "cuki" kiegészítők/kulcstartók/írószerek, DVD-k, mangák, konyhai eszközök japán ételek készítéséhez, könyvek.” (Nő, 19)

Az átfedés viszonylag nagy, ezért igyekeztem kategóriákba sorolni a tárgyakat és megnéztem azok szerepét és jelentőségét a szubkultúra tagjainak életében. A tárgyak a következők: manga (japán képregény), zenei kultúrához köthető tárgyak, figurák, hétköznapi használati tárgyak, kiegészítők, magazinok, dísz tárgyak/tradicionális tárgyak. Ezek közül egyet fogok a továbbiakban bemutatni.

Arra, hogy mit szoktak vásárolni nagyon gyakori válasz volt a manga (japán képregény). Ez az egyik alaptárgy egy ilyen esetleges gyűjteményben. Általában, ha az ember találkozik a Japán kultúrával, akkor az elsők között hall erről. Ez az, ami általában tovább vezeti az embert a kultúra felé, hiszen a képregény rajzolói, a mangakák japánok, így történeteikben a saját kultúrájuk jelenik meg, mind szöveges, mind pedig képi formában. Bár ismételten hozzá kell tenni, hogy egyrészt olyan módon történik ez a megjelenítés, ahogy a japánok látni és láttatni szeretnék magukat (Vágvölgyi 2004). A mangák Japánban hatalmas népszerűségnek örvendenek, rengetegen olvassák, gyűjtik. Magyarországon ezek töredék részéhez sem lehet hozzájutni. Mivel nehéz a hozzáférés, az interneten több olyan oldal is létrejött, ami manga-fordításokkal foglalkozik. Egy-egy fordítói csapat rendelkezik bizonyos számú olvasóval, attól függően, hogy mennyire minőségi a munka, amit készítenek és mennyire aktív a közösség. Ugyanez működik az animék kapcsán is. Bár a korábbi években voltak kezdeményezések - amelyek pár évig működőképesek is voltak, és a szubkultúra tagjai is közrejátszottak megvalósításukban – olyan csatorna fenntartására, aminek animék lejátszása a fő profilja, ez azonban csak az animék töredékének szinkronizált elérését biztosította. Azonban az interneten rengeteg anime elérhető, de ezeknek alapnyelve a japán és legtöbbször angol felirattal vannak ellátva. Ezért szerveződtek úgynevezett „fansub” csapatok az interneten, akik magyar fordításokat készítenek az animékhez.

Ahogy Berta (2008) tanulmányában fogalmaz, a dolgok anyagi aspektusai hatást gyakorolnak a szubjektumok döntéseire és választásaira. Továbbá részt vesznek a világhoz való viszonyuk koordinálásában, identitásuk materializálásában, és lehetővé teszik az olyan absztrakt kategóriák (Millert idézi Berta 2008) megjelenítését, mint a nemzet, a modern vagy véleményem szerint ide sorolható a szubkultúra is. Éppen ezért a dolgok és szubjektumok összetett viszonyrendszerének vizsgálatáról van itt szó, arról, ahogy ezek a viszonyok az interakciók kontextusában létrejönnek és jelentésre tesznek szert.

Berta (2008) megemlíti továbbá a tárgynak, mint kulturális brókernek a szerepét, aminek az a lényege, hogy a tárgy jelenti a kapcsolatot egy másik kultúrával, annak a tagjaival, mintegy a távol élő emberek reprezentációjaként működve. Tehát megjelenít és magyaráz egy másik kultúrához társított értékeket, így a tárgyhasználat segítségével létre jön egy viszony, ami megfeleltethető a kultúrával kialakított viszonyoknak.

„Mert ereklyék, olyan, mintha Ázsiát a kezemben fognám.” (Nő, 19)

A megváltozott szemléletmód, ami interakciókat, kontextust és összetett viszonyrendszereket állít a középpontba a tárgyhasználatot dinamikusként és folyamatszerűként vizsgálja, Lury kifejezésével élve a „tárgyak módszertani életre keltése” (Luryt idézi Berta 2008: 37) a cél, az, hogy a tárgyakat élőként és cselekvőként kezeljük. Ennek kapcsán a vizsgálatok során középpontba kerülhet a tárgyak belső dinamikája, amikor a hozzájuk társított társadalmi jelentések, értékek és funkciók módosulnak (Berta 2008).

A szubkultúrában megjelenő tárgyakkal gyakran ez történik. Japánban egy hétköznapi használati tárgy, (pl.: egy evőpálcika), ha kicsit díszesebb, akkor a szubkultúrában dísz tárgy vagy szuvenír lesz. Előfordul, hogy a manga, (aminek eredeti célja egy történet elmesélése), a szubkultúrában a megvétel és esetleg egy egyszeri elolvasás után a polcra kerülve csak tárgyként hirdeti a tag hovatarozását. Ha a tárgyak külső dinamikája a vizsgálat tárgya, akkor a tárgyhasználat révén létrehozott társadalmi gyakorlatokra, minőségekre utalnak (Berta 2008). (Az előző példánál maradván, ha japánban evőpálcikát akarnak venni, akkor bemennek a legközelebbi háztartási boltba munkából hazafele jövet. A szubkultúra tagja közül azonban sokan csak a találkozón tudják beszerezni a tárgyat, ahova szinte ünnepélyes előkészületek után elzarándokolnak, hogy egy kétnapos rendezvény keretein belül hozzájussanak az evőpálcikához.)

Harmadik felvetés

Simányi (2005) írja, hogy a fogyasztói szereppel válnak jogosulttá az emberek a társadalomban való részvételre. A szubkultúra tagjai is úgy igyekeznek a japán kultúrát közelebb hozni magukhoz, úgy próbálnak a tagjai, a részesei lenni, hogy ahhoz köthető tárgyakat vásárolnak. Többször úgy fejezik ki magukat a kérdőívben: azért vásárolnak tárgyakat, mert ezzel fejezik ki szeretetüket, hovatarozásukat, rajongásukat, ezen felül esztétikai cél is gyakran megjelent.

„Mert ezek szimbolizálják, hogy szeretek mindent ami japánhoz kapcsolódik” (Nő, 18)

„Jobban benne érzem magam a közösségben, ezzel is kifejezem, hogy számomra mennyire fontos ez az irány” (Nő, 15)

Appadurai (2008) azt írja, hogy a tárgyakat kell követni, mert jelentésük formájukba, használatukba, történeti pályáikba ívódott. Ha ezeket a pályákat elemezzük, akkor megérthetjük az emberi tranzakciókat, amik életre keltik a tárgyakat. Az az alap elképzelés, hogy az emberek látják el jelentéssel a tárgyakat, de Appadurai szerint valójában a mozgásban lévő tárgyak világítanak rá az emberi és társadalmi kontextusokra. Jó példa erre az, amikor egy tárgy egyik kultúrából egy másikba helyeződik át és az új értékrezsimben „„új” *pozicionális értékek, jelentések és funkciók társulnak hozzá*” (Berta 2008: 47). Ennek a hogyanja világít rá a fentebb említett kontextusokra, és ez jelenik meg a közösségen belül is. Konkrétabb példát hozva, ide tartozik az, amikor a fansub csoportok létrejönnek (emberi cselekvés) a manga (tárgy) miatt.

Appadurai (2008) szerint az áru a tudás bonyolult társadalmi formáját és elosztását jelenti. Beszél áruba olvasott tudásról, ami a termelés során befektetett tudás, és az áruból kiolvasott tudásról, ami a fogyasztást és az áruk helyes használatát jelenti. A két olvasat közti különbség a növekvő társadalmi, térbeli és időbeli távolsággal nő. Tehát a Japánban készített tárgyak Japánban történő felhasználása során természetes, hogy a két pont megközelítőleg megegyezik. Ellenben amikor a második pontra Magyarországon, a szubkultúra keretein belül kerül sor, már nem igazán található egyezés, mert itt már ízlés-, felfogás- és használatbeli különbségek is vannak. Például egy manga használata ugyanaz, még ha a benne olvasottak jelentése másként is hat, de ez nem igaz az itt szuvenír-tárgyként kiállított, ott hétköznapi használati tárgynak készített árukról. A tárgyak szimbolikus és anyagi tulajdonságai átalakulnak társadalmi karrierjük során, ami az előállítástól a forgalomból való kivonásig (végső kommodifikáció) vagy megsemmisüléséig tart, és amit az életrajzi módszerrel lehet rekonstruálni, dokumentálni, ahogy Kopytoff (2008) írja. A módszer a dinamikus aspektusokra irányítja a figyelmet és segít abban, hogy felfedezzük a kölcsönös egymásra-hatásokat.

Tehát ahogy a tárgyak mozognak, egyik kategóriából, osztályból vagy csoportból a másikba kerülve folyamatosan rekontextualizálódnak (Berta 2008) vagyis új hely és pozicionális érték társítódik hozzájuk. Ezek a csoportok a különböző értékosztályok, amikhez bizonyos tárgyak tartoznak felhasználás, jelentéstulajdonítás, illetve a szubjektumok számára fontos értékek miatt. Én a következő értékosztályokat hoztam létre a tárgyak alapján: mangák, zenei kultúra tárgyai, figurák, hétköznapi használati tárgyak, kiegészítők, magazinok/könyvek és a dísz tárgyak/szuvenírek.

Értéküket pedig az is hangsúlyozza, ahogy arról beszélnek a szubkultúra tagjai, hogy hol tartják ezeket a tárgyakat.

„a szobámban külön japán erejkék részleg van” (Nő, 19)

„A szobámban a táskámon a falamon a ruhatáramban es mindenhol aholcsak lehet” (Nő, 16)

„Kint a szobámban és mind nagy becsben van tartva.” (Nő, 32)

Az új kontextus gyakorlatilag Berta szóhasználatával és fogalom-meghatározásával élve új identitást jelent, hiszen identitásunk különböző aspektusait gyakran a tárgyhasználat médiumán keresztül konstruáljuk és jelenítjük meg. Ez történik akkor, amikor egy szubkultúra-tag egy „japános” kitűzővel hirdeti identitását. A tárgyak identitását ugyanúgy többszörösség jellemzi, mint a szubjektumok identitását. Egyszerre lehet árucikk, ajándék, emléktárgy, lehet lokális és globális identitásszimbólum, lehet egy szubkultúra identitásszimbóluma.

Más az életrajza azoknak a tárgyaknak, amiket nem tömegtermékként gyártanak, hanem szubjektumok készítenek őket, és amik így gyakran még egyediek is. Ilyenkor már a terméké válás folyamatában rendelkezik egyfajta identitással, ami közelebb áll a felhasználás során keletkező identitáshoz, hiszen a termelő gyakran maga is az adott jelentéssel és értékkel rendelkező szubkultúra tagja. A tárgyba olvasott és a tárgyból kiolvasott tudás itt nagyobb mértékben meg egyezik a társadalmi és területi távolság hiánya miatt. Emellett rendelkezik még a termelő felől nézve több jelentéssréteggel is, mint például a megélhetés forrása, a szelf önkifejeződési eszköze, a szubkultúrán belüli helyének biztosítása vagy az önmeghatározás, mint termelő.

A pénz-tárgy és tárgy-tárgy útvonalak végpontjai mellett van egy harmadik „csereszféra” (Appadurai fogalma, 2008), ez pedig a szubkultúrán belüli státusz. A státusz és a pénz ritkán kerül a tranzakció két végére, erre példákkal nem igazán találkoztam, szemben a tárgy és a státusz közöttivel. Ilyenre példa egy nagyobb közösségi oldal szerkesztője által biztosított kommunikációs felület vagy egy fansub csoport által készített mangafordítás, amiért nem elvárt, mégis megjelenik az ismertség. Ezeknek a 'tárgyaknak' az életrajzáról, életútjáról beszélni kicsit absztrakt dolognak tűnik, hiszen nem a hétköznapi értelemben vett, kézzelfogható tárgyakról van szó. De az igaz rájuk is, hogy a létrejövő 'árucikkek' már a termékhez vezető út során abban az értelmezési keretben jönnek létre, ahova a fogyasztást követően kerülnek majd.

Nézzük meg a fent levezetett elmélet mit jelent egy jellegzetes tárgynosztály, a manga esetében. Habár maga a tárgy Magyarországon készül, igazából pozíciója megegyezik a Japánban készült változattal. Annyi a különbség, hogy a tagok által hozzátett többlet presztízsértéket nem hordozza magában. Azonban nem szabad megfélekedni arról, hogy a szociokulturális értelmezési keret, ahol a tárgy elkészült, teljesen más. Olyan értelmezésen átszűrődve jött létre a tárgy, ami ismeretlen a szubkultúra tagjai számára, ami „kultúrspecifikus jelenség, hiszen szerzett – s nem örökölt – ismereteket közvetít” (Kunt 2003: 152) ezért ezt el kell sajátítania. Tehát a manga létrejön egyféle kontextusban, ahol értéke egy irodalmi vagy szórakoztató tárgynak felel meg. Ha japánok veszik meg az értelmezési keret egyértelmű, funkcióját tekintve pedig képregény lesz. Magyarországra átkerülve, amikor a szubkultúra egyik tagja vásárolja meg egyrészt olyan szereppel ruházza fel, amit az áruba olvasott tudás eredetileg nem tartalmaz, mégpedig azt, hogy Japánt reprezentálja a számára. Másrészt a már addig japánról tanult információit bővíti és alakítja a manga. Ez szintén egy olyan pont, ami az eredeti rendeltetési helyén a tárgynak, mint áruba olvasott tudás nem jelenik meg. Ez pedig egy lényeges része a szubkultúra szempontjából a tárgyaknak, hiszen a közösség érdeklődésének középpontjában a japán kultúra áll, amihez voltaképpen a tárgyon keresztül férnek hozzá. Miután pedig megszerezték és rendelkeznek a megfelelő információkkal jogosan és tudatosan tölthetik be szerepüket a szubkultúra egyik tagjaként.

Összefoglalás

Első felvetésem kérdése: Milyen viszony van a kulturális globalizáció, az újmédia világa és az anyagi kultúra között? A szubkultúra érdeklődési pontja olyan elérhetetlen (földrajzi távolság,

információáramlás szakaszossága) és megfoghatatlan (egy másik kultúra egésze) területre helyeződik, ahol az ember természetes készítése, miszerint hasonló érdeklődésű emberek csoportjába tartozzon és hovatarozását meg tudja határozni, nehézségekbe ütközik. Ezeket a nehézségeket egyrésztől a kulturális globalizáció és a média legújabb csatornáinak köszönhetően, ugyan befolyásoló tényezőkkel (torzított információáramlás), de át tudja hidalni. Másrésztől feltételezésem, hogy az érdeklődési terület megfoghatatlanságát az anyagi világ egyébként is erre alkalmas jelentésadási folyamataival teszi elérhetőbbé, és fel is használja azt identitásának és hovatarozásának meghatározására.

Második felvetésem alapján az anyagi világ képes olyan sajátos jelentések teremtésére, ami alkalmassá teszi arra, hogy a szubkultúra ezeket felhasználja identitása megerősítésére. Ahogy a tagok érdeklődésének középpontjába a japán kultúra bizonyos elemei kerülnek azokhoz kapcsolható tárgyakat szereznek be, majd mintegy visszacsatolásként a birtokolt tárgyaknak olyan jelentéseket tulajdonítanak, amik valamilyen módon kapcsolódnak a kulturális elemekhez. Az anyagi kultúra egyébként is birtokolt jelentései ilyen módon a szubkultúra értelmezési keretén belül részben módosulnak vagy pedig új jelentésre tesznek szert. Ebben a szubjektum és tárgy alkotta jelentésadási viszonyrendszerben pedig a szubkultúra tagjai hovatarozásuk megerősítésére tudják felhasználni a tárgyakat.

Harmadik felvetésem szerint a szubkultúra tagjai a fogyasztás során alakítják ki és látják el jelentéssel a tárgyakat, amik alkalmassá válnak hovatarozásuk megerősítésére. Mivel a fogyasztás identitásépítés és jelentésadási folyamat is, beláthatóan eleget tud tenni a legitimálási igénynek. A tárgyéletrajzok megvizsgálásával látható, hogyan válik alkalmassá a fogyasztás jelentésadásra, jelentésalakításra.

Míndezek függvényében hipotézisem alapján a szubkultúra tagjainak identitásteremtő gyakorlata a fogyasztói kultúrán keresztül történő jelentésadási mechanizmusoknak köszönhetően az anyagi kultúra tárgybirtoklási folyamatában mutatkozik meg.

A kutatás eredményei alapján kijelenthető, hogy a felvetett hipotézisekre sikerült választ találni, azok helytállóan bizonyultak, azonban mivel egy szubkultúra szerveződésén belüli individuumok értelmezési kereteinek feltárása jelentette a vizsgálatok alapját, így általánosításokra és bizonyos esetekben az adatok alapján feltételezésekbe kellett bocsátkoznom. Bár a kutatás nyomán kijelenthető, hogy a felvetett hipotézisek alátámasztást nyertek, előfordulhatnak eltérő értelmezések, eltérések a konkrét személyek értelmezéseihez képest.

További kutatási lehetőségek

A szubkultúra jellege folyamatosan változik. Ugyan hipotézisem a jelen körülmények között a kapott válaszok alapján igaznak bizonyul, azonban a jelek azt mutatják (kevesebb tárgyat vásárolnak, noha jelentésük még ugyanaz számukra; vásárolt tárgyaik már nem fedik le legnagyobb találkozójuk kínálatát, a popularitásban való megjelenés enyhíti a hovatarozás igényének erős megjelenítését), hogy a jövőben egy ilyen kijelentésnek a hangsúlyai már más irányba fognak tolni. Ahhoz, hogy ezeket a változásokat figyelemmel lehessen követni, fel kellene mérni a jelenlegi találkozókon megjelenő csoportok összetételét, megvizsgálni azokat külön-külön, hogy a további változásokat okozó befolyásoló tényezőket és okokat fel lehessen mérni. Erre azért lehet szükség, mert az ottani csoportok jelentős része fiatal, és láthatóan ez a korosztály az, ami egyre inkább növekszik. Ez pedig azt jelenti, hogy ezek a találkozók és az ott megjelenő csoportok azok, amik a fiatal generációk szocializációs folyamatában szemmel láthatóan egyre nagyobb teret nyernek. Ha pedig nem látjuk át mik és hogyan hatnak az újabb generációkra, nehéz lesz azoknak későbbi állapotaira, eseteleges problémáira megfelelően reflektálni.

Online kérdőív kérdései

1. Hogy ismerkedtél meg a japán kultúrával?
2. A japán kultúra mellett melyik kultúra érdekel még?
3. Van olyan része a kultúrának, ami jobban érdekel? Ha igen miért azok?

4. Honnan szerzed ezekről az információkat? (Weboldalak, fb csoportok, fórumbeszélgetések, könyvek, más emberek)
5. Mit gondolsz jelenleg a közösségben a kultúrának melyik részei közkedveltebbek?
6. Mit jelent számodra a közösség tagjának lenni?
7. Tartod a kapcsolatot a közösségből másokkal? (online, való életben, nem)
8. Mikor és mi volt az első alkalom amikor a közösséggel találkoztál?
9. Milyen sűrűn veszel részt conon?
10. Milyen benyomásod maradt az első alkalomról?
11. Melyik programokon szoktál részt venni?
12. Miért szeretsz vagy nem szeretsz conra járni?
13. A conon kívül van olyan esemény, társaság akikkel találkozni szoktál a közösségből?
14. Vannak olyan online fórumok amiknek tagja vagy? Ha igen melyek?
15. Ha régebb óta vagy tag, látsz-e bármilyen változást a közösségen belül az idő múlásával? (kor, téma/tematika ami érdekli az embereket, programok)
16. Milyen a japán kultúrához vagy a közösséghez kapcsolható tárgyakat sorolnál fel, amik szerinted részei a közösség életének?
17. Ezekből te melyeket vásárolod?
18. Mi volt az első tárgy amit megvettél és miért az?
19. Miért fontosak számodra ezek a tárgyak?/Miért vetted meg őket?
20. Hol szerzed be őket? (SakuraZaka, Omiyage webshop, odango webshop, Geek Corner webshop, AnimeLand webshop, JapanPlaza webshop, con, fb csoportok, ebay)
21. Honnan szerzed az információkat a tárgyakról?
22. Leírnád hol tartod ezeket? (kép)
23. Kiválasztanád az egyik kedvenc tárgyadat és leírnád, hogy jutottál hozzá, honnan tudsz róla, miért fontos számodra?
24. Szerinted mi az, amit a közösség tagjai inkább vásárolnak?
25. Ha anyagilag nem lennének kötöttségeid, mi lenne az, amit feltétlenül megszereznél és miért azt?
26. Kor?
27. Nem?
28. Lakóhely?
29. Mivel foglalkozol?

Köszönetnyilvánítás

"A cikkben/előadásban/tanulmányban ismertetett kutató munka az EFOP-3.6.1-16-2016-00011 jelű „Fiatalodó és Megújuló Egyetem – Innovatív Tudásváros – a Miskolci Egyetem intelligens szakosodást szolgáló intézményi fejlesztése” projekt részeként – a Széchenyi 2020 keretében – az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg"

Irodalomjegyzék

- APPADURAI, ARJUN (2008): Az áru és az érték politikája. Replika, 63. sz., 61-105. old.
- BAYER, BAJOMI-LÁZÁR (2005): Globalizáció, média, politika. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- BAYER, JÓZSEF (2002): Globális média, globális kultúra. Magyar tudomány, 47./108. évf., 6. sz., 748-761. old.
- BERNÁT, B. ISTVÁN ET AL. (2012): Média, kultúra, kommunikáció. Budapest, Libri Kiadó.
- BERTA, PÉTER (2008): A tárgyak identitáspolitikája. A patinahamisítás mint alkalmi megélhetési /politikai stratégia és a gábor presztízstárgygazdaság. Replika, 63. sz., 163-196. old.

- BERTA, PÉTER (2008): Szubjektumok alkotta tárgyak - tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az "új" anyagikultúra-kutatásról. Replika, 63. sz., 29-60. old.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI, MIHÁLY - HALTON, EUGENE (2011): Tárgyaink tükrében. Budapest, Libri Kiadó.
- GYŐRI, GÁBOR - DESSEWFFY, TIBOR (2007): Hétköznapi globalizáció. Budapest, Demos Magyarország Kiadó.
- KOPYTOFF, IGOR (2008): A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. Replika, 63. sz., 107-129. old.
- KACSUK, ZOLTÁN (2005): Szubkultúrák, poszt-szubkultúrák és neo-törzsek. A (látványos) ifjúsági (szub)kultúrák brit kutatásának legújabb hulláma. Replika, 53. sz., 91-110. old.
- KOZINETS, ROBERT V. (2002): The Field Behind the Screen: Using Netnography For Marketing Research in Online Communities. Journal of Marketing Research. 39. évf., 1. sz., 61-72. old.
- KUNT, ERNŐ (2003): Az antropológia keresése. Budapest, L'Harmattan.
- LAJOS, VERONIKA (2016): Internet és etnográfiai jelenkorkutatás. Tárgyi és módszertani kérdések, etikai természetű dilemmák. Diptichon. Tanulmányok Bartha Elek tiszteletére. Debrecen, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. 830-851. old.
- LETENYEI, LÁSZLÓ (2006): Településkutatás I-II. Budapest, TeTT könyvek.
- MAKSA, GYULA (2014): "Soft power" és képregényes közvetítettség. A keleti típusú képregény magyar kultúrájának lehetséges értelmezési kerete. Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben. Komárno, International Research Institute s.r.o. 283-287. old.
- MANGAFAN KIADÓ KFT. (2008): Missziónk is van. Elérhető: <http://mangafan.hu/mangafan/akiado> (olvasva: 2019.01.02.)
- MEYROWITZ, JOSHUA (2005): A glocalitás hajnala: a hely és önzonosság új élménye a globális faluban. Világosság, 46. évf. 6. sz. 29-36. old.
- SIMÁNYI, LÉNA (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. Replika, 51-52. sz., 165-195. old.
- VÁGVÖLGYI, B. ANDRÁS (2000): Tokyo Underground. Budapest, Új Mandátum.

HÍREK

Sikeres MTA doktori védés

Dr. Tóth Géza, az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek szerkesztőbizottsági tagja, a Központi Statisztikai Hivatal kollégája és a Miskolci Egyetem Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézetének egyetemi docense, 2019. július 2-án 11 órakor a Magyar Tudományos Akadémián sikeresen megvédte MTA doktori értekezését, melynek címe: Az elérhetőség szerepe a térszerkezet társadalomföldrajzi vizsgálatában. Kollégánknak gratulálunk és további eredményes munkát kívánunk!

Tisztségviselő választás a Magyar Regionális Tudományi Társaságban

Dr. Lipták Katalint, az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek szerkesztőbizottsági titkárát, a Miskolci Egyetem Világ-és Regionális Gazdaságtan Intézetének tanszékvezető egyetemi docensét 2019. október 11-én a Magyar Regionális Tudományi Társaság éves közgyűlésén a Számvizsgáló Bizottság tagjának választották. Gratulálunk az új tisztséghez, jó munkát kívánunk!

Summaries

Pál Beluszky

“Expandable crescent” in Borsod-Abaúj-Zemplén county

This article is not a research paper. To illustrate the otherwise well-known situation, in the northern belt of Borsod-Abaúj-Zemplén county, along the national border from the southern border of Ózd district, from Borsodnádasd to Hegyköz, to the border of Sátoraljaújhely (20-25 km) is a small village area in a traffic-depleted, rapidly declining area, sometimes affected by "escape" migration. This hilly landscape covers an area of 2650-2700 km² (area of Komárom is 2264 km² and Nógrád is 2544 km²), it has 170-172 settlements, in 2017 there were 126 thousand inhabitants. The population density is 47.3 persons / km². The disadvantage of the zone is not current - it can be traced back to processes that have been recognizable centuries earlier - but it still requires "management" to produce ever-changing problems. As the mix of "problems" changes from time to time, their "treatment" also requires new solutions, all of this requires constant examination of the area, taking into account possible "new and new solutions". This introductory article addresses these problems and their possible "treatment". Emphasizing that exploring the deeper causes of these problems and understanding the processes is still a task ahead of us.

Katalin Lipták – Dóra Szendi – Zoltán Musinszki

Analysis of labor market processes in the abaúj region

The purpose of the study is to examine labor market developments in recent years in an area where the economic and social situation is much more worse than the national average, with a high proportion of gypsies people, they have low educational attainment and mostly little work experience. Through 22 selected settlements in the Encsi district and 2 in the Szikszó district, we analyze the labor market processes in these settlements and the opportunities of the inhabitants and the public employment situation of the abaúj region.

Tamás Sikos T.

Analysis of the grocery store network in the Abaúj region

The aim of the study is to highlight the anomalies of food supply in the Abaúj region and to analyze the possibilities of improving the food supply of the people living in the region. The study discusses the factors that are impeding the creation of a 21st century food supply in the Abaúj region. In the framework of this study, we also analyze the ability of the region to maintain its population and to generate income as well.

Csaba József Kovács

Accessibility analysis of public education and cultural services in the Abaúj region

Human resources are of great importance in the modern world. Moreover, skilled and well-informed people are key components of the European welfare state. The accessibility of education and cultural services determine the development potential of local communities, because they have great impact on the capacity of labour force in the long term. On the other hand, it is not only about business interests. To provide equitable access to public services within the whole country, including disadvantaged regions, is a social obligation as well. These facts make such a research particularly important. The main aim of this paper to improve the accessibility of public education and cultural services in the Abaúj region.

Róbert Romvári

The joint application of drone and GIS technology in settlement morphology examination of the Abaúji region

Nowadays, Hungary's settlement network shows a constant change. The number of tiny villages - the smallest elements of the system - has been steadily increasing over the past decades, with a relative decline in their population number. The study reviews the spatial distribution of small settlements in our country and gives a brief overview of the development history of the relevant morphological researches. Following the description of three typical small villages in the county of Borsod-Abaúj-Zemplén, the possible use of remote sensing and GIS methodology in settlement morphology research is presented on the example of Szászfő. Accordingly, a GIS database was created from map files, archived aerial imagery, and orthomosaics developed from high-resolution drone photos. Based on this methodology, the change of the existing building stock of Szászfő could be followed in the long term. The combined application of drone technology and GIS software offers a unique opportunity to describe the characteristics of the downtown and outskirts of tiny villages in detail.

Tünde Bogárdi

Social situation of the villages Büttös-Krasznokvajda-Szászfő

I have conducted the exploration of the previous and current social state of the region's settlements involved in the research – Büttös, Krasznokvajda and Szászfő – by analysing statistical data. Regarding the population of the settlement, I have analysed the natural increase/decrease rate, and the migration balance. I introduced the distribution of the population by nationality (ethnic minority) and religion. I presented the change of the age structure of people living at Büttös, Krasznokvajda and Szászfő, the ageing index, and the distribution by marital status. It was followed by the analysis of distribution by educational attainment and economic activity, regarding the latter I have considered the restructuration of employment in the past decades as well. The results of all the population census and other settlement-related data revealed a region with a completely different situation compared to national data, and even to the Borsod-Abaúj-Zemplén county data. Ageing and depopulation is a typical fate of villages in the Abaúj region, which is further differentiated by the analysis presented in the study. Based on the exploration of the situation, the only certain statement one may make is that the villages located in this peripheral region will not be able to break out of this special backwards spiral on their own, into which they had drifted in the past decades.

Krisztina Varga

Possibilities for realizing social innovation efforts in the Abaúj region

The purpose of the study is to examine the social innovation aspirations of the Abaúj region. The Abaúj region includes disadvantaged settlements which have a number of problems due to their peripheral situation. The challenges of the region (migration, aging, unemployment and the lack of financial resources) are a double disadvantage for the settlements. On the one hand, there is an external negative perception and, on the other hand, the internal stigmatization processes of local people, which require the precise identification of local needs and the involvement of the population in decisions. One of the tools of these initiatives may be to support social innovation and social innovation efforts.

The study presents the focal points that are potential activating factors of aspirations in the Abaúj region. The examined cases play an important role in the management of the unfavorable processes in the region, and their adaptation as good practice can support the catching-up process. The study also identifies the main groups of aspects that, in addition to structuring the case descriptions, also facilitate comparability of good practice.

Gabriella Metszősy

The reasons for the success and failure of social innovation efforts

Wider application of social innovation intentions became required to manage the novel challenges in the society. Solving the problems appearing in society an unconventional way is social innovation's peculiar, so it is a primary task to think about such new solution and foster the implementation. Supporting the process cannot be effective without system thinking and process-oriented approach, which necessary to be acquired by the involved persons.

The paper illustrates the necessity for adaptation of the approach by the aspect of process oriented social innovation; classification and role of factors which have an effect on implementation; and a possible application way of decision method in connection with social innovation is demonstrated in an illustrative case.

Zoltán Nagy- Géza Tóth

Possibilities of measuring social innovation potential in the example of Borsod-Abaúj-Zemplén county

In our study we are trying to measure the potential of social innovation in the example of Borsod-Abaúj-Zemplén County. With the help of input, output and impact indicators, we mapped the socio-economic indicators that underlie the potential of social innovation. We have shown that Miskolc and its agglomeration, Sárospatak and Tiszaujváros are in the best position in terms of social innovation potential within the county. We pointed out that income distribution and regional development disparities are closely related to the extent of social innovation potential. Finally, our study showed the relationship between competitiveness and social innovation potential, which fundamentally influences the county's future development opportunities.

Szerzőink

<i>Beluszky Pál</i>	DS.c., professzor emeritus
<i>Bogárdi Tünde</i>	Ph.D., egyetemi adjunktus, Eszterházy Károly Egyetem
<i>Fülöp Tiffány</i>	egyetemi hallgató, Miskolci Egyetem
<i>Kovács Csaba József</i>	Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem
<i>Lipták Katalin</i>	Ph.D., egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Metszősy Gabriella</i>	Ph.D. hallgató, Miskolci Egyetem
<i>Musinszki Zoltán</i>	Ph.D., egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Nagy Zoltán</i>	Ph.D., egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Romvári Róbert</i>	Ph.D. hallgató, Szent István Egyetem
<i>Sikos T. Tamás</i>	DS.c., egyetemi tanár, Miskolci Egyetem, kutatóprofesszor Nemzeti Közszolgálati Egyetem
<i>Szendi Dóra</i>	Ph.D., egyetemi adjunktus, Miskolci Egyetem
<i>Tóth Géza</i>	DS.c., egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Varga Krisztina</i>	tanársegéd, Miskolci Egyetem

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegközi kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegközben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegközben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatáskutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség